

Akadémia Policajného zboru v Bratislave

Antonín Nesvadba

TEÓRIA ŠTÁTU

Bratislava 2022

Autor

doc. JUDr. Antonín NESVADBA, PhD.

Recenzenti

prof. Dr. Jozef BALGA, PhD.

prof. PaedDr. JCDr. Róbert BRTKO, CSc.

doc. JUDr. Et PhDr. mult. Libor KLIMEK, PhD.

Vydavateľ :

Akadémia Policajného zboru v Bratislave

ISBN**EAN**

OBSAH

ÚVOD	5
I. Kapitola	6
Vznik a historický vývoj spoločnosti a štátu.....	6
1. 1 Charakteristika ľudskej spoločnosti	6
1. 2 Obdobie vývoja zberačsko-loveckých spoločností.....	6
1. 3 Obdobie vývoja rodových a kmeňových prvotnopospolných spoločností.....	8
1. 4 Obdobie vývoja štátom organizovaných spoločností agrárnej epochy	9
1. 5 Obdobie vývoja industriálnych a post industriálnych spoločností	10
II. Kapitola	11
Štát ako mocensko-politický riadiaci systém spoločnosti.....	11
2. 1 Vznik štátu a historické formy štátu	11
2. 2 Pojem a znaky štátu	14
Štátna moc	15
Suverenita štátu	16
Štátne občianstvo.....	19
2. 3 Funkcie štátu.....	20
III. Kapitola	26
Forma štátu a forma vlády.....	26
3. 1 Charakteristika a pojem formy štátu.....	26
3. 2 Klasické formy štátu.....	28
3. 3 Forma vlády.....	30
3. 4 Forma vlády na základe teórie del'by moci a na základe parlamentarizmu	33
3. 5 Zmiešané formy vlád.....	40
IV. Kapitola	43
Demokracia a jej formy.....	43
4. 1 Charakteristika demokracie	43
4. 2 Princípy demokracie	44
4. 3 Formy demokracie.....	48
4. 4 Voľby a druhy volieb	52
4. 5 Volebné právo	53
4. 6 Volebný systém a jeho druhy	56
4. 7 Nedemokratické formy vlády	60

V. Kapitola	62
Systém štátnych orgánov a inštitúcií	62
5. 1 Charakteristika základných pojmov	62
5. 2 Štátni (verejní) funkcionári a úradníci – zamestnanci štátnej (verejnej správy) ..	65
5. 3 Štátna (verejná) služba a systémy obsadzovania funkcií a miest v štátnej (verejnej) správe.....	67
5. 4 Klasifikácia štátnych orgánov	68
VI. Kapitola	86
Územno-organizačná štruktúra štátu	86
6. 1 Všeobecná charakteristika územno-organizačnej štruktúry štátu.....	86
6. 2 Unitárny (jednoduchý) štát	87
6. 3 Zložený štát	90
6. 4 Zväzy – spolky štátov	93
6. 5 Zoskupenia štátov	94
VII. Kapitola	97
Štátny režim.....	97
7. 1 Všeobecná charakteristika štátneho režimu.....	97
7. 2 Demokratický štátny režim.....	99
7. 3 Demokratický štátny režim a právny štát	101
7. 4 Podstata policajného štátu	102
7. 5 Nedemokratický štátny režim.....	102
7. 6 Kombinovaný štátny režim.....	105
VIII . Kapitola	106
POLITIKA A POLITICKÝ SYSTÉM.....	106
8. 1 Politika a politická moc	106
8. 2 Charakteristika politického systému.....	108
8. 3 Subjekty politického systému.....	109
8. 4 Politický režim.....	114
IX. Terminologický slovník Teórie štátu	117
Použitá literatúra:	166

Ú V O D

Učebnica Teória štátu, ktorú Vám jej autor dáva do pozornosti, je určená pre študentov Akadémie Policajného zboru v Bratislave, ako aj pre študentov právnických fakúlt a škôl právneho zamerania. Je študijnou pomôckou, ktorá uvádza a objasňuje jednotlivé definície a pojmy tak z oblasti teórie štátu. Umožňuje tak študentom nadobudnúť všeobecné poznatky o štáte, ktoré tak vytvárajú nevyhnutý vedomostný základ pre štúdium ďalších právnych odvetví.

Text učebnice je napísaný zrozumiteľnou a prístupnou formou, vyznačujúci sa logickou nadväznosťou jednotlivých kapitol. Štruktúru textu tvoria dve na seba nadväzujúce časti, pričom prvá je venovaná problematike štátu poskytuje študentom základné informácie o vzniku a vývoji štátu, jeho determinujúcich znakoch, ktorými sa odlišuje od ostatných spoločenských, ako aj o vnútorných a vonkajších funkciách, ktoré štát plní vo vzťahu k svojim obyvateľom. Významnou súčasťou prvej časti sú tiež základné formy štátu a formy vlády, podstata a druhy demokracie, s uvedením princípov demokracie charakterizujúcich formu vlády na báze teórie delby moci, ako aj na báze parlamentarizmu. Čitateľ má taktiež možnosť osvojiť si poznatky o systéme štátnych orgánov a inštitúcií, ktoré spolu s orgánmi samosprávy a so združeniami občanov vytvárajú systém verejnej správy. Druhá časť učebnice prezentovaná v deviatej kapitole predstavuje terminologický slovník z oblasti teórie štátu. Terminologický slovník je zoradený podľa abecedy a obsahuje jednotlivé pojmy, s ktorými sa čitateľ môže stretnúť pri štúdiu jednotlivých kapitol uvádzaných vo vyššie uvedenom obsahu. Pokiaľ čitateľ narazí na určitý pojem, vďaka abecednému zoradeniu pojmov nebude mať problém nájsť daný problém v terminologickom slovníku.

Pri tvorbe textu učebnice autor vychádzal z najnovších poznatkov z oblasti štátu pričom čerpal z aktuálnej domácej a zahraničnej literatúry pojednávajúcej o danej problematike, ako aj z novelizovaných právnych noriem súvisiacich právnych odvetví. Autor záverom vyjadruje presvedčenie, že text učebnice vzhľadom na zrozumiteľnú formu jej spracovania, odbornú úroveň, ako aj obsahové zameranie bude prínosom pre študentov akadémie, resp. študentov právnických fakúlt a škôl právneho zamerania k získaniu poznatkov z oblasti štátu.

Autor

I. Kapitola

Vznik a historický vývoj společnosti a státu

1.1 Charakteristika lidské společnosti

Pre človeka je prirodzené, že je tvorom spoločenským, to znamená, že má prirodzenú schopnosť spájať sa s ďalšími jednotlivcami a vytvárať tak rôzne spoločenské skupiny, ako sú rodiny, rody, kmene, národy, resp. veľké spoločenské celky. Na základe uvedeného súčasnú **ľudskú spoločnosť** tak možno charakterizovať ako zložitý systém tvorený jednak ľuďmi organizovaných do rôznych spoločenských skupín a uznávajúcich určitú hierarchiu hodnôt, ako aj orgánmi a inštitúciami, pričom vzťahy, ktoré vznikajú medzi jednotlivcami, spoločenskými skupinami, orgánmi a inštitúciami sú upravované systémom spoločenských noriem (morálnych, náboženských, sociálnych, ekonomických, právnych a pod.). Prv však ako ľudská spoločnosť dosiahla takúto úroveň zospoločenšenia, musela prejsť počas dlhého obdobia jednotlivými etapami vývoja.

1.2 Obdobie vývoja zberačsko-loveckých spoločností

Prvé obdobie vývoja ľudskej spoločnosti sa nazýva obdobie vývoja zberačsko-loveckých spoločností. Toto obdobie bolo najdlhšou vývojovou etapou organizácie spoločnosti. Je totožné s obdobím vzniku ľudskej spoločnosti vôbec. Na základe archeologických nálezov a z nich vyplývajúcich poznatkov trvalo od 3,8 milióna rokov pred n. l. až približne do 80 tisíc rokov pred n. l. Vytvorilo sa až po dlhšom procese vývoja človeka, v ktorom získal (najmä podielom práce na svojom poľudšťovaní) vlastnosti odlišujúce ho od ostatných živých tvorov a oddelil sa od sveta zvierat. Avšak oddelenie človeka od živočíšneho sveta nevedlo okamžite k vytvoreniu organizačnej formy spoločnosti. Na začiatku vývoja organizácie spoločnosti ľudia žili pomerne dlho v málo početných skupinách, tzv. hordách (horda mala približne 50 členov), ktoré ešte neboli žiadnou formou uvedomelého vytvárania spoločenskej organizácie, ale vznikali podobne, ako u zvierat, len na základe „pudu sebazáchovy“, pudovým spolčovaním. Tvorili ich navzájom sa podporujúci jednotlivci, ktorí by bez vzájomnej spolupráce neprežili. Táto primitívna a skôr pudovo organizovaná skupina ešte nemala žiadnu hierarchiu organizácie. Všetci členovia hordy si boli navzájom rovní a neexistovali medzi nimi žiadne rozdiely. Túto rovnosť podmieňovala jednoduchá tzv. „koristnícka ekonomika“ spočívajúca v zbieraní lesných plodov a v primitívnych formách lovu. Najmä z dôvodu vyhľadávania

potravu sa hordy často premiestňovali na iné územia. Hordy obvykle viedli jednotlivci, ktorí nad ostatnými vynikali silou, obratnosťou, inteligenciou, prípadne organizačnými schopnosťami, ktoré uplatňovali pri love zveriny alebo zabezpečovaní obživy. Ostatní členovia hordy ich na základe týchto prirodzených schopností uznávali za svojich vodcov.

Veľmi nízka úroveň výrobných síl, t. j. nástrojov na získavanie obživy a prežitie (kyjak, kamenná sekera, kamenný oštep a pod.) vylučovali, aby človek sám ako jednotlivec úspešne bojoval proti prírodným silám, ubránil sa pred útokmi zvierat a získaval si prostriedky na prežitie. Iba spoločný boj s prírodou, spoločná práca, a vzájomná pomoc dávali ľuďom šancu prežiť, čo si vyžadovalo postupne určitú organizáciu práce a tá si zase vynucovala organizáciu spoločnosti. Ľudia sa tak postupne prirodzenou cestou na základe príbuzenských vzťahov združovali do príbuzenských zväzkov, resp. do **rodín**. Išlo o prvé, primitívne náznaky organizácie spoločnosti formou tzv. rodín pokrvného príbuzenstva, ktoré vznikali na základe neorganizovaných promiskuitných pohlavných vzťahov. Počas krátkeho vývinového obdobia sa však toto organizačné zoskupenie kvalitatívne mení a vzniká tzv. rodina punalua (tento výraz pochádza z Haiti a znamená dôverný kruh), už ako vyspelá forma skupinového manželstva a relatívne trvalé spolužitie muža a ženy a ich detí. **Rodina** je tak považovaná za **základnú organizačnú jednotku spoločnosti**.

V rodine punalua bol zákaz pohlavného styku medzi rodičmi a deťmi, sestrami a bratmi, sesternicami a bratancami prvého i ďalšieho stupňa. Pokolenie sestier tvorilo jadro samostatného hospodárskeho celku. Pokolenie sestier malo spoločných mužov, ktorými však nesmeli byť ich bratia (neskôr ani bratanci), tí odchádzali do iného spoločenského celku – rodín. Vlastní bratia mali spoločné ženy, ktorými však nesmeli byť ich sestry, neskôr ani sesternice.

Rodina punalua má pre vývoj organizácie spoločnosti nesporný význam, pretože na jej základoch bezprostredne vzniká **rod**, ako **základná mocensko-riadiaca organizačná jednotka spoločnosti s vlastnými mocenskými inštitúciami** (staršina, rada starších a pod.). Išlo o obdobie tzv. **matriarchátu**, na čele rodu bola spočiatku žena (materský rod), nakoľko zachovanie potomstva v rode malo prvoradý význam. Taktiež potomstvo v rode sa odvádzalo od ženy. Neskôr sa dostáva na čelo rodu muž (**obdobie patriarchátu**) a potomstvo v rode sa odvádza od muža.

1.3 Obdobie vývoja rodových a kmeňových prvotnopospolných spoločností

V poradí druhé obdobie vo vývoji ľudskej spoločnosti sa nazýva obdobie rodových a kmeňových prvotnopospolných spoločností. Toto obdobie trvalo oveľa kratšiu dobu, zhruba od 80 tisíc rokov pred n. l. až do 7 tisíc rokov pred n. l. **Rod** bol spoločenstvom ľudí, ktorí žili v skutočnom alebo domnelom príbuzenstve, odvodzujúc svoj pôvod od jediného spoločného predka. Z hospodárskeho hľadiska rod združoval spoločne hospodáriacich ľudí. Rodová organizácia bola založená na spoločnom vlastníctve výrobných prostriedkov, spoločnej práci, i spoločnom rozdeľovaní jej výsledkov. Len výnimočne niektoré veci patrili do osobného vlastníctva člena rodu, (napr. zbrane a pod.). V rodových spoločenstvách spočiatku nejestvovala ekonomická ani sociálna nerovnosť. Bola pre ne charakteristická formálna i faktická ekonomická rovnosť, ktorá mala za následok, že vzťahy v rámci rodu boli založené na rovnosti, vzájomnej úcte a dobrovoľnom dodržiavaní spoločenských obyčajov. Postupom času spojením niekoľkých rodov vzniká **kmeň**.¹

Aj **kmeň** má svoje riadiace orgány, resp. **orgány kmeňovej moci** (náčelník, kmeňová rada, rada starších). Náčelník kmeňa ani členovia kmeňovej rady už nepracujú, ale začínajú sa zaoberať iba politicko-mocenským riadením kmeňa. Spoločnosť kmeňa sa tak začína diferencovať na riadiacich a podriadených, teda na **rovných a nerovných členov kmeňa**. Ostatní príslušníci kmeňa odvádzajú prebytky svojej práce kmeňovej moci. Zabezpečenie politickej moci nad členmi kmeňa si vyžadovalo silnú ozbrojenú donucovaciu moc. Vzniká tak **ozbrojená kmeňová družina**, ktorá sa stala základom pre neskorší vznik vojenstva (armády, ozbrojených síl) a ktorá v období mieru slúži náčelníkovi k urovnávaniu rozporov vo vnútri kmeňa a v období vojen slúži k obrane kmeňa pred agresiami susedných kmeňov alebo k násilnému získavaniu území susedných kmeňov.

¹ Poznámka autora: Kmeňové spoločnosti existovali v období približne od 80 tisíc rokov pred n. l. až do 7. tisíc rokov pred n. l. Kmeň tvorilo niekoľko rodov. Na rozdiel od rodu príslušnosť ku kmeňu sa odvodzovala na báze teritoriálnych princípov (kmene už nekočovali ale usadzovali sa na určitom území). Na čele kmeňa bol náčelník. Najvyšším orgánom kmeňa bola kmeňová rada (rada starších), ktorej členmi boli najstarší členovia kmeňa. Kmeňová rada rozhodovala o najdôležitejších otázkach kmeňa (voľba náčelníka, vojenského podnáčelníka a pod.). Významným orgánom kmeňa bol šaman. V období kmeňov vzniká kňazstvo. Spoločnosť kmeňa sa tak začína diferencovať na riadiacich a podriadených, teda na rovných a nerovných. Náčelník kmeňa disponoval ozbrojenou družinou, ktorá jednak chránila kmeň pred ozbrojenými nájazdmi okolitých rodov a kmeňov a jednak potláčala vnútorné nepokoje vyvolávané odbojnými členmi kmeňa.

1. 4 Obdobie vývoja štátom organizovaných spoločností agrárnej epochy

V období neolitickej revolúcie (12 až 7 tisíc rokov pred n. l.) sa postupne stáva dominujúcou formou obživy **poľnohospodárstvo**. Ľudia sa usadzujú na určitom teritóriu, začínajú obrábať pôdu a zaoberať sa pestovaním plodín a chovom zvierat. Rozvoj poľnohospodárstva a s ním súvisiace zdokonaľovanie výrobných nástrojov viedlo k vytváraniu nadvýroby poľnohospodárskych výrobkov ako prostriedkov obživy, čo umožňovalo **del'bu práce**. Ľudia sa mohli venovať inej činnosti než iba obstarávaniu prostriedkov obživy. Vznikajú **remeslá a obchod** s prebytkami poľnohospodárskej a remeselnej výroby, čo malo v konečnom dôsledku za následok zánik spoločného vlastníctva a vznik **súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov** a tým aj **diferenciáciu spoločnosti na majetných a nemajetných**. Rozvoj individuálnej výroby a vznik súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov postupne spôsobil krízu rodových a kmeňových prvotnopospolných spoločností, ktorá sa skončila ich rozkladom a vytvorením **novej politicko-mocenskej organizácie spoločnosti – štátu**. Toto obdobie vývoja spoločnosti sa nazýva **obdobie štátom organizovaných spoločností agrárnej epochy**. Začalo približne v 6. až 4. tisícročí pred n. l. a trvalo do 17. až 18. storočia nášho letopočtu.

So vznikom štátu sa menia aj spoločenské štruktúry v spoločnosti. Z človeka prirodzene i politicky rovného sa stáva politicky nerovný občan štátu, poslušný vykonávateľ jeho vôle, ktorý môže stratiť buď všetky prirodzené ľudské práva (otrok), alebo len niektoré (nevoľník). Naproti tomu sú takí, ktorí majú všetky prirodzené ľudské práva a k tomu navyše aj politické a občianske práva (otrokári, resp. feudáli a šľachta). Namiesto zaniknutých rodových a kmeňových spoločenských štruktúr vzniká **korporácia** ako akási protiváha zvole orgánov štátnej moci, ktorej úlohou je chrániť práva a slobody jednotlivcov a skupín. Korporácie vznikali vo všetkých oblastiach ľudského života. Sú známe svetské, náboženské, t. j. mestá, náboženské bratstvá a rády, stavovské korporácie, poddanské obce a pod. Samotný pojem **korporácia vo všeobecnosti znamená združenie určitého okruhu osôb za účelom vyvíjania spoločnej činnosti smerujúcej k dosiahnutiu stanoveného cieľa**. Celý tento politicko-mocenský systém je ekonomicky zabezpečovaný poľnohospodárskou a remeselnou výrobou. Vzniká **systém daní a dávok**. Obyvateľstvo – roľníci a remeselníci prebytky svojej poľnohospodárskej a remeselnej výroby v podobe daní a dávok odvádzajú štátnej byrokracii a bezpečnostnému aparátu, ktorí ich ochraňujú.

1. 5 Obdobie vývoja industriálnych a post industriálnych spoločností

Toto obdobie sa považuje v poradí ako štvrté v historickom vývoji a organizácii ľudskej spoločnosti. Trvalo približne od 17. až 18. storočia a trvá až do súčasnosti. Z hľadiska riadenia sa ľudske spoločnosti vyvíjajú v podobe mnohomiliónových až miliardových štátom organizovaných národných spoločností. Po prvýkrát sa objavuje pojem **národ** (v období Veľkej francúzskej revolúcie v r. 1789), ktorý sa stáva **základnou etnicko-organizačnou jednotkou spoločnosti**.

V rámci spoločenskej organizácie sa ľudia zgrupujú podľa potrieb a záujmov do organizácii a spolkov. Najvýznamnejšou formou spoločenskej organizácie sa stáva **politická strana**, ktorá sa stáva sprostredkovateľom individuálnej, ale najmä skupinovej vôle. Politická strana má niekedy tendenciu nahradiť štát a totalizovať spoločenské zriadenie, ako napríklad fašistické strany vo fašistických štátoch, alebo komunistické strany v tzv. ľudovodemokratických a socialistických štátoch. Ekonomický základ spoločnosti tvorí stále sa spriemyselnujúca poľnohospodárska a priemyselná výroba, ktorá nadobúda rôzne organizačné formy ako individuálno-kapitálové, skupinové, monopolistické a štátnomonopolistické. Štát ako riadiaci systém sa úplne oddeľuje od spoločnosti.

Použitá literatúra:

1. BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Teória práva. Košice: Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2013.
2. FILIP, J., SVATONĚ, J., ZIMEK, J.: Základy státovědy. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2000.
3. PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1999.
4. PRUSÁK, J. a kol.: Vybrané kapitoly z modernej teórie štátu a práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1992.
5. ŠMIHULA, D.: Teória štátu a práva. Bratislava: Epos, 2010.

II. Kapitola

Štát ako mocensko-politický riadiaci systém spoločnosti

2.1 Vznik štátu a historické formy štátu

Štát ako mocensko-politický riadiaci systém vznikal len postupne, premenou rodových a kmeňových mocensko-riadiacich štruktúr na štátne. Dialo sa tak zhruba od 6. do 4. tisícročia pred n. l. K tejto premene dochádza na určitom stupni hospodárskeho rozvoja ako nevyhnutný následok vnútorných ekonomických a sociálnych rozporov v spoločnosti a s tým spojeným rozdelením spoločnosti na triedy majetných a nemajetných, pričom štát sa stáva prirodzeným a nevyhnutným nástrojom uplatňovania moci novovzniknutej majetnej a vládnucej triedy nad triedou nemajetných a podriadených. Najstaršie štátom organizované, resp. riadené spoločnosti mestského typu vznikali vo svete všade tam, kde k tomu boli vytvorené vhodné klimatické, geografické, demografické, kultúrne, náboženské a politické podmienky. Takéto optimálne podmienky boli vytvorené najmä v povodiach veľkých riek subtropického až mierneho pásma, napríklad v povodí riek Tigris, Eufrat, Níl, Žltá rieka, Ganga a pod. Vznikajúce štáty mali spočiatku podobu mestských štátov s nevelkým poľnohospodárskym okolím. Až neskôr sa ich teritórium rozrástlo do podoby väčších alebo menších ríš. Z hľadiska materiálno-ekonomických a kultúrno-politických vzťahov je známych niekoľko foriem štátov.

Teokratické despócie

Samotné slovo **teokracia** pochádza z dvoch gréckych slov, a to podľa poradia „Theus“, čo znamená boh, a „krateo“, čo znamená vládnuť. **Teokracia** predstavuje v podstate **formu vlády, v ktorej cirkev vo svojich rukách sústreďuje všetku duchovnú aj svetskú moc**. Zákony, ktoré platia pre celú spoločnosť, sú stanovené na základe náboženských noriem. Hlava štátu je súčasne aj najvyšším cirkevným predstaviteľom – veľkňazom. V súčasnosti majú atribúty teokratickej despócie napríklad Vatikán a čiastočne tiež Irán. V minulom období boli typickými teokratickými despóciami napríklad Arabská ríša a Jeruzalemské kráľovstvo.

Územie teokratických despócií tvorilo mestské teritórium obohané hradbami, v strede ktorého bol chrám. **Ekonomický základ** tvorila prímestská **poľnohospodárska výroba** v úrodnej nížine v povodí rieky. Poľnohospodárskou výrobou sa zaoberali spočiatku poľnohospodárske rodiny tvorené z rovnoprávneho obyvateľstva. Obyvateľstvo platilo kňazom dane, postupne

však túto schopnosť strácalo, zadlžovalo sa a upadlo do otroctva. Výlučným vlastníkom pôvody i ľudí sa tak stal najvyšší cirkevný predstaviteľ – veľkňaz. Dovtedy plnoprávne obyvateľstvo spolu so zajatcami z početných vojen, ktorí sa už nezabíjali, ale využívali sa na obrábanie pôdy, tak postupne vytvorilo početnú skupinu obyvateľstva, ktorá sa zmenila na bezprávnú pracovnú silu, teda na otrokov. Na druhej strane vznikla **vládnuca, menej početná skupina – štátne úradníctvo**, ktoré sa regrutovalo výhradne z chrámového kňazstva. Štátne úradníctvo spočiatku žilo z daní a dávok rovnoprávneho obyvateľstva mestskej komunity, ktoré sa prostredníctvom rodových inštitúcií zúčastňovalo aj na uskutočňovaní štátnej moci, neskôr štátne úradníctvo živí masa bezprávných otrokov.

Predstaviteľ štátnej moci – **veľkňaz chrámu** sa postupne mení na **vládcu – despota**, človeka poloboha, ktorý nevládne v mene ovládaných, ale v mene bohov bezprávnemu a ovládanému obyvateľstvu. Týmto spôsobom sa štátna moc duchovne i fakticky vzdáľuje od svojej sociálnej základne. Príkazy vládca sa stávajú zákonom. Dostávajú podobu **nábožensko-právnych noriem**, ktoré sa musia dodržiavať, pretože ich dodržiavanie je vynútiteľné tak mocou boha, ako aj štátu.

Despócie východného typu

Najstaršie štátne útvary despócií východného typu vznikali približne v 4. – 3. tisícročí p. n. l. v povodí veľkých riek, ako sú Níl, Eufrat, Tigris, Indus, Ganga, Niger a iné. Išlo o despoticke formy vlády, ktoré vznikali v starovekom Egypte, Číne, ale aj v Južnej a Strednej Amerike. Tieto štáty mali väčšiu územnú rozlohu než ako mestské štáty teokratickej despócie. Typickým znakom despócií východného typu bol **široko rozvetvený byrokratický štátny aparát, ktorého najvyšším článkom bol sám despota – panovník (monarcha, cisár kráľ, faraón) s neobmedzenou mocou**. Panovník mal skutočne neobmedzené právomoci, tieto však spravidla nevykonával sám, ale väčšinou ich výkon zveroval ním menovaným úradníkom, ktorí mu boli osobne zodpovední. Na čele štátnej správy stáli vysokí úradníci, menovaní panovníkom, im hierarchicky podliehali nižší úradníci a ostatné orgány štátnej správy. Despota – panovník sa postupne stáva neobmedzeným pánom nad životom a smrťou obyvateľstva, ktoré sa mení na otrokov. Otroci mali tzv. **patriarchálny charakter**, čo znamenalo, že otrok nebol považovaný iba za nástroj na prácu, ale bol súčasťou rodiny. Prebytok pracovnej sily – štátni otroci už nestavajú chrámy pre bohov, ale pre „večný“ posmrtný život vládca – panovníka.

Typickou formou despócie východného typu bol Egypt, kde panovník už za svojho života bol vyhlásený a považovaný za boha. Bol osobne nedotknuteľný a jeho osoba bola posvätná. Následníctvo trónu sa určovalo v materskej línii, to znamená, že vládu mala tzv. **veľká kráľovská dcéra**. Tá mohla vládnuť sama, ale spravidla legitimitu moci prenášala na najbližšieho mužského príbuzného. **Panovník**, v Egypte nazývaný **faraón**, mal vo svojich rukách tak zákonodarnú, výkonnú, ako aj súdnu moc, aj keď súdnu moc spravidla osobne nevykonával, túto vykonávalo súdnictvo. Mal tiež **najvyššie vojenské a náboženské právomoci**. Bol **prvým kráľom všetkých bohov** a bol tiež **najvyšším kňazom**, mohol mať všetky duchovné hodnosti. Panovník – faraón určoval stratégiu štátnej vnútornej i zahraničnej politiky a vydával príkazy. Početné úradníctvo zabezpečovalo plnenie jeho príkazov. Armáda a polícia kontrolovali ich plnenie. Bezprávnym masám otrokov a slobodným občanom zostávala len povinnosť príkazy realizovať. **Vôľa panovníka bola zákonom.**² V Egypte mali významné postavenie aj kňazi, ktorí zastávali vysoké úradnícke miesta. Panovník – faraón ako neobmedzený vládca menoval najvyšších štátnych úradníkov, ktorí sa mu zodpovedali zo svojej činnosti. Sám mal postavenie najvyššieho kňaza.

Klasické otrokárске demokracie

Demokratické formy štátov vznikali všade tam, kde si predstavitelia rodov a kmeňov i po premene rodových a kmeňových orgánov na štátne orgány udržali vplyv na riadenie spoločnosti. Štát v klasickej forme otrokárskej demokracie umožňoval **systémom priamej alebo nepriamej demokracie** väčšine slobodného obyvateľstva zúčastňovať sa na správe a riadení spoločnosti. Každý slobodný a teda plnoprávny občan zároveň mohol vlastniť pôdu ako základný výrobný prostriedok, ako aj otrokov.

Štáty s klasickou formou otrokárskej demokracie **vznikali výhradne v miernom pásme Stredozemného mora**. V období 800 až 500 rokov p. n. l. s formou klasickej otrokárskej demokracie vznikli nezávislé mestské štáty – polis, ako Atény, Sparta, ako aj Rímsky štát v období republiky. Grécke mestské štáty v uvedenom období sa vyznačovali dvomi základnými formami vlády, ktorými boli demokracia, typická pre Atény a autokracia typická pre Spartu, v ktorej moc patrila buď jednotlivcovi – **jednotlivecká autokracia**, alebo skupine

² ŠTEPIEN, E.: Svetové dejiny štátu a práva, 1. vydanie, Košice: UPJŠ, Právnická fakulta, 2006, s. 24.

osôb – **skupinová autokracia**, ktorá sa zvykne označovať tiež ako **vláda aristokracie**. Príkladnou formou klasickej otrokárskej demokracie bola Aténska demokracia.

Významnú úlohu pri uskutočňovaní moci v Aténach mal ľud, resp. slobodní občania Atén. Vláda – kráto – resp. moc v štáte, bola vykonávaná priamo slobodnými a plnoprávnymi občanmi Atén. Slobodní a plnoprávni občania Atén sa stretávali pravidelne na **ľudových zhromaždeniach (eklesiách)**, ktoré sa konali štyrikrát do roka. **Eklésia** boli pod priamou kontrolkou rady a snemu, ktorý jediný mal právo ich odvolať. Na eklesiách sa rozhodovalo o najvýznamnejších otázkach vnútornej a zahraničnej politiky štátu. Možnosť vyslovenia vlastného názoru mal každý účastník zhromaždenia, ktorý hlasoval v ľudovom hlasovaní. V prípade rozporu názorov dochádzalo k voľbe. Funkcie v štátnej správe zastávali úradníci na základe losovania. Osobitná pozornosť bola venovaná funkciám vojvodcov, ktorí neboli volení losom, ale prostredníctvom hlasovania. Funkčné obdobie v štátnej správe trvalo spravidla jeden rok s výnimkou vojenských funkcií vojvodcov, ktorí uvedenú funkciu mohli vykonávať viac krát.³

V poslednej etape svojho vývoja v štátoch klasickej otrokárskej demokracie však dochádza k zmene uvedenej formy demokracie v tom zmysle, že štáty postupne nadobúdajú formu **otrokárskej despotickej monarchie**, ako napríklad bol cisársky Rím alebo Kartágo.

2. 2 Pojem a znaky štátu

Štát ako politicko-mocenský riadiaci systém sa postupne vyvíjal zhruba od 6 tisíc rokov pred n. l. až do súčasnosti. Za túto dlhú dobu vývoja prešiel viacerými formami, vyznačoval sa viacerými typickými znakmi, ktoré ho determinovali a na základe ktorých je možné ho definovať nasledovne: **Štát je hierarchicky usporiadaný suverénny politicko-mocenský riadiaci systém, skladajúci sa z orgánov a inštitúcií, ktoré prostredníctvom práva riadia spoločnosť**. Ako politicko-mocenský systém orgánov a inštitúcií sa štát vyznačuje nasledovnými **primárnymi znakmi**: štátna moc, suverenita štátu, územná organizácia obyvateľstva (štátne územie) a štátne občianstvo.⁴ Podľa Ottovej k **sekundárnym znakom**

³ DOUGLAS, G., BRINKLEY: *Obrazové dejiny sveta*. Bratislava: Vydavateľstvo SLOVART, s. r. o., 2006, s. 86, 87.

⁴ NESVADBA, A. ZACHOVÁ, A.: *Teória štátu a práva*, 2. doplnené vydanie. Bratislava, Akadémia PZ, 2008, s. 13.

štátu sa zvyčajne zaraďujú **štátne symboly** (t. j. štátny znak, štátna hymna, štátna vlajka, štátna pečať), ďalej dane a dávky, prípadne štátny rozpočet.⁵

Štátna moc

Samotný pojem **moc** je nevyhnutne spojený s pojmami reprodukcia a správanie sa jednotlivcov (členov skupiny). V tomto poňatí je treba **moc chápať ako schopnosť pôsobiť na správanie ľudí (určovať, usmerňovať, vynucovať ho), je obmedzením slobody jednotlivca v záujme zabezpečenia reprodukcie skupiny, resp. spoločnosti.** Moc sa pritom môže opierať o rôzne východiská, ktorými môžu byť autorita osobnosti, morálna autorita, náboženská autorita, ale tiež fyzické alebo psychické násilie, ako aj ekonomické donútenie. Od pojmu moc je odvodený pojem **verejná moc**. Verejná moc úzko súvisí s pojmami spoločnosť a nezávislosť (suverenita). Z hľadiska vedy o štáte v súvislosti s verejnou mocou pod pojmom **spoločnosť treba rozumieť skupinu ľudí s vlastným mocenským systémom, relatívne nezávislým od mocenských systémov iných skupín.** Verejná moc je teda mocenským systémom skupiny ľudí (spoločnosti) relatívne nezávislým (suverénnym) od mocenských systémov iných skupín.

Druhom verejnej moci v spoločnosti organizovanej vo forme štátu je **štátna moc**. Štátna moc vzniká súčasne so vznikom štátu ako jeho súčasť. V procese vzniku štátu, v nevyhnutnom procese deľby práce, sa verejná moc ako samostatná spoločenská funkcia oddeľuje od spoločnosti a existuje ako štátna moc. Štátnu moc vykonáva osobitná skupina ľudí, ktorá sa oddeľuje od ostatnej spoločnosti, nezaobrá ani poľnohospodárstvom, ani pastierstvom ani remeslami, ani obchodom, ani remeselnou výrobou, zaoberá sa len riadením spoločnosti, t. j. uskutočňovaním štátnej moci. Táto osobitná skupina ľudí sa nazýva **štátny aparát**. Na základe uvedeného je teda možné definovať **štátnu moc ako osobitnú spoločenskú funkciu, ktorá sa vyčleňuje od spoločnosti a ktorú vykonáva osobitná skupina ľudí – štátny aparát.**⁶ Od ostatných foriem verejnej moci sa štátna moc odlišuje najmä tým, že je **suverénna, legitímna a legálna.**⁷

⁵ OTTOVÁ, Eva: Teória práva. 3. Vydanie. Šamorín: Heureka, 2010, s. 111.

⁶ NESVADBA, A. ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava, Akadémia PZ, 2008, s. 14.

⁷ OTTOVÁ, E.: Teória práva. 3. Vydanie. Šamorín: Heureka, 2010, s. 115.

Suverenita štátu

Suverenitu štátu charakterizujú dva znaky, a to **nezávislosť** a **výlučnosť**. Mocenská organizácia obyvateľstva určitého územia sa stáva štátom vtedy, ak je **nezávislá** od mocenských organizácií nachádzajúcich sa na iných územiach. Inak by bola len súčasťou uvedených mocenských organizácií (napr. ich kolóniou, administratívnou jednotkou a pod.). Mocenská organizácia obyvateľstva sa stáva štátom vtedy, ak je súčasne **výlučnou (jedinou)** mocenskou inštitúciou na určitom území disponujúcou schopnosťou určovať správanie všetkého obyvateľstva na tomto území, pričom má súčasne zvrchované, t. j. najvyššie mocenské postavenie aj vo vzťahu k ostatným mocenským inštitúciám pôsobiacim na danom území. Obidva tieto znaky vytvárajú suverenitu štátu. **Suverenita štátu teda znamená nezávislosť štátnej moci od akejkoľvek inej moci vo vnútri i mimo štátu.** V tomto zmysle sa suverenita štátu delí na **vnútornú a vonkajšiu suverenitu štátu.**⁸

Vnútorná suverenita štátu sa prejavuje v tom, že jedine orgány štátu stanovujú všeobecne záväzné pravidlá správania, teda **vydávajú všeobecne záväzné právne predpisy a vytvárajú tak právny poriadok štátu.** Právny poriadok je jediný a jednotný. Príkladom narušenia vnútornej suverenity štátu je občianska vojna. S pojmom vnútorná suverenita štátu úzko súvisí pojem **právny systém štátu. Rozumie sa ním súhrn platných právnych noriem (objektívne, resp. pozitívne právo, právny poriadok), ako aj sústavu inštitúcií, ktoré právo tvoria, aplikujú ho a zabezpečujú jeho ochranu.** Právny systém je najvýznamnejším prejavom vnútornej suverenity štátu. Je mu podrobený každý subjekt na území daného štátu.

Vonkajšia suverenita štátu – treba ju chápať ako **rovnoprávne postavenie štátu na medzinárodnej úrovni vo vzťahu k iným štátom, ktoré ho musia rešpektovať a nezasahovať do jeho vnútorných záležitostí.** Príkladom narušenia vonkajšej suverenity štátu je vojenská agresia. Vonkajšiu suverenitu štátu však netreba chápať absolútne. Je ovplyvňovaná nielen ekonomickým postavením štátu, jeho geopolitickou polohou, ale aj vzťahmi medzi štátmi a medzinárodnými zárukami. Na jednej strane suverenita štátu znamená nezávislosť štátnej moci od akejkoľvek cudzej štátnej moci, na druhej strane sa v tejto oblasti prejavujú obrovské rozdiely medzi veľmocami a pestrým svetom drobných, malých a stredných

⁸. NESVADBA, A. ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava, Akadémia PZ, 2008, s. 14 – 15.

štátov, väčšinou ekonomicky a geopoliticky závislými, v ktorých badať snahu veľmocí a ekonomicky silných štátov uplatňovať svoju mocenskú autoritu. V súčasných medzinárodných vzťahoch zohráva významnú úlohu **medzinárodné právo a právo Európskej únie, v rámci ktorého sa uplatňujú zásady zvrchovanej rovnosti, dobrovoľnosti a reciprocity**, ktoré zaručujú každému štátu dostatočnú mieru samostatnosti a nezávislosti.

Od jednotlivých príčin a foriem závislostí však treba odlišovať situácie, kedy suverénne štáty slobodne rozhodujú o tom, že sa stanú súčasťou určitého vyššieho (nadštátneho) celku, resp. zoskupenia štátov. V rámci tohto integračného procesu dochádza k dobrovoľnému odovzdaniu časti právomocí štátu spoločnému nadnárodnému orgánu, resp. medzinárodnej organizácii. Spoločný nadnárodný orgán, (medzinárodná organizácia) sa však nestáva absolútnym vlastníkom prenesených právomocí, členský štát si tieto môže vziať späť. Opačne aj spoločný nadnárodný orgán môže integrovať niektoré normy medzinárodného práva (práva Európskej únie) do svojho vnútorného právneho poriadku, ale opäť len na základe dobrovoľného rozhodnutia suverénnej štátnej moci členského štátu, pričom musí byť rešpektovaná hierarchia hodnôt a základné práva a slobody garantované ústavou a právnymi normami členského štátu.

S pojmami suverenita štátu a štátna moc úzko súvisia pojmy **legitimita a legalita**.

Legitimita znamená **zdôvodnenie štátnej moci a súčasne jej prijatie, schválenie a rešpektovanie občanmi**. Právna stránka legitimacy spočíva v tom, že moc musí prameniť v **zdroji moci**, ktorým je **ľud, resp. občania štátu**. **Moc pochádza z ľudu, ktorý ju vykonáva buď priamo (priama demokracia) alebo prostredníctvom svojich volených zástupcov (sprostredkovaná, resp. nepriama demokracia)**.

Druhým determinujúcim znakom suverenity štátu a štátnej moci je **legalita**. Je možné ju chápať v širšom a v užšom poňatí. **Legalita v širšom poňatí** hovorí o tom, akým spôsobom sa získava moc v štáte. Štátna moc je získavaná legálne, ak boli pri jej získavaní (ustanovovaní) dodržané ústava a všetky zákony. To znamená, že štátna moc sa vykonáva na základe ústavy a zákonov, teda že pri jej vykonávaní sa rešpektujú princípy ústavnosti a zákonnosti. **Legalita v užšom poňatí** znamená prenesenie moci zo zdroja moci (ľudu) na jeho zástupcov (reprezentantov), t. j. na štátne orgány. Toto prenesenie moci sa realizuje za podmienok

a postupom stanovených ústavou a zákonmi. Efektívna je taká štátna moc, ktorú súčasne rešpektujú občania, úradníci aj štátni funkcionári.⁹

Podľa Ottovej legitimita štátnej moci má **procedurálnu (politickú) resp. právnu stránku** a tiež aj **občiansku (hodnotovú) stránku**. **Procedurálna stránka štátnej moci** predstavuje v demokratickom štáte prenos moci od občanov ako ústavne zakotveného zdroja moci v štáte na orgány štátnej moci. Tento prenos sa musí uskutočňovať ústavným a zákonným spôsobom. V demokratickej spoločnosti sa realizuje prostredníctvom slobodných pravidelne sa opakujúcich volieb. **Občianska (hodnotová) stránka štátnej moci** znamená, že štátnu moc občania akceptujú, že ju uznávajú a rešpektujú. Základným východiskom pre akceptáciu a rešpektovanie štátnej moci občanmi je ústavne zakotvená ochrana základných práv a slobôd občanov. Ak štátna moc výrazne vybočuje z rámca ústavou garantovanej ochrany základných práv a slobôd, občania voči nej môžu prejaviť nedôveru a to buď formami priamej demokracie alebo v nasledujúcich voľbách a ak zlyhajú všetky uvedené právne formy vlastné pre demokratickú spoločnosť, občania ako krajné riešenie môžu uplatniť právo na odpor (ius resistendi, podľa čl. 32 Ústavy SR).¹⁰

Štátne územie (územná organizácia obyvateľstva)

Znamená uplatňovanie štátnej moci na obyvateľov štátnou hranicou presne vymedzeného územia – štátneho územia. Štátne územie je **jednotné a nedeliteľné**. Od územia susedného štátu je oddelené **štátnou hranicou, t. j. myslenou čiarou oddeľujúcou územie štátu od územia susedného štátu**. Štátnu hranicu je možné meniť iba ústavným zákonom.

Štátne územie môže vzniknúť:

- prvotnou okupáciou územia, ktoré dovtedy nebolo v suverénnej moci iného štátu (terra nullus),
- prírastkom územia (akcesiou), prirodzeným alebo umelým (napr. Holandsko),
- cesiou (cesia je medzinárodná zmluva, na základe ktorej jeden štát postupuje časť svojho územia inému štátu, napr. Washingtonská zmluva o prevode Aljašky Ruskom na USA z r. 1867),

⁹ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 16 – 17.

¹⁰ OTTOVÁ, E.: Teória práva. 3. Vydanie. Šamorín: Heureka, 2010, s. 116 – 117.

- adjudikáciou, t. j. získaním územia na základe rozhodnutia sporu výrokom medzinárodnej inštitúcie (arbitrážneho tribunálu) (napr. rozdelenie Tešínska veľvyslanskeou konferenciou medzi Československo a Poľsko v roku 1920),
- vydržaním, vydržanie znamená nadobudnutie štátneho územia nepretržitým a nerušeným výkonom suverenity nad územím, ktorého príslušnosť k inému štátu je sporná. (napr. obsadenie územia Masavy Talianskom v roku 1885, ktorá predtým patrila Turecku, Turecko toto územie Taliansku nikdy nepostúpilo).

Anexia – násilné pripojenie územia štátu k územiu iného štátu nepatrí medzi právne spôsoby vzniku štátneho územia. Ide o jednostranné začlenenie cudzieho štátneho územia do vlastného štátneho územia, bez zmluvného (teda právneho) základu. Napr. anexia Hanoveru zo strany Poľska 1866, alebo Rakúska, Československa a Poľska v 30-tych rokoch 20. storočia nacistickým Nemeckom.

Štátne územie je časť, ktorú môže tvoriť:

- suchozemský povrch vo vnútri štátnych hraníc (až do stredu zeme)
- vnútorné vodné plochy a vodné toky
- pobrežné (teritoriálne) vody (šírka 3-12 námorných míľ)
- priestor pod i nad suchozemskou i vodnou časťou štátneho územia.

K územiu štátu patria i ďalšie priestory alebo veci, na ktorých štát vykonáva štátnu moc podľa medzinárodného práva (napr. územia diplomatických misií, paluby lodí, lietadiel a pod.).

Štátne občianstvo

Osoby, ktoré sa trvalo nachádzajú na území štátu, tvoria jeho obyvateľstvo. **Tí obyvatelia, ktorí sú v právnom zväzku so štátom, sú občanmi štátu.** Zo štátneho zväzku medzi občanom a štátom vyplývajú zákonom ustanovené práva a povinnosti. Podmienky nadobudnutia a straty štátneho občianstva ustanovuje zákon o štátnom občianstve. Podľa Ústavy SR nikomu nemožno odňať štátne občianstvo proti jeho vôli. Podľa Marczyovej **štátne občianstvo je možné definovať ako trvalý politicko-mocenský vzťah medzi fyzickou osobou a štátom, z ktorého vyplýva komplex vzájomných práv, slobôd a povinností občana aj štátu**

určených a zabezpečovaných štátom, ktoré mu poskytujú aktívnu účasť na štátnom, politickom, ekonomickom a kultúrnom dianí spoločnosti a štátu.¹¹

Nadobudnutie štátneho občianstva je výhradne upravené vnútroštátnou právnou úpravou (zákonom o štátnom občianstve). Právna úprava nadobudnutia štátneho občianstva jednotlivých štátov však nie je jednotná. Spravidla však štátne občianstvo možno nadobudnúť **narodením**, ak aspoň jeden z rodičov je štátnym občanom daného štátu – princíp práva krvi (princíp *ius sanguinis*), alebo **naturalizáciou** – najčastejšie uzavretím manželstva cudzinca so štátnym občanom daného štátu, alebo **osvojením** alebo **udelením štátneho občianstva** na základe žiadosti, ak žiadateľ spĺňa zákonom stanovené podmienky. Medzinárodné právo verejné pozná okrem uvedených spôsobov aj nadobudnutie štátneho občianstva **opciou**. Ide o právo fyzickej osoby vybrať si spravidla medzi občianstvom dvoch, prípadne aj viacerých štátov. Tento spôsob sa spravidla uplatňuje pri zmene štátnych hraníc medzi susednými štátmi, keď sa obyvateľom určitého územia umožní, aby si vybrali medzi doterajším a novým štátnym občianstvom.¹²

2.3 Funkcie štátu

Charakteristika a znaky funkcie štátu

Okrem znakov štátu je štát charakterizovaný aj povahou svojej činnosti. Pre štát ako určitú formu mocenskej organizácie spoločnosti je príznačné, že vyvíja určité činnosti. Pokiaľ tieto činnosti dosahujú určitú kvantitu a kvalitu, označujú sa ako funkcie štátu. **Pod funkciami štátu treba predovšetkým rozumieť hlavné, resp. základné smery činnosti štátu.** Štát prostredníctvom funkcií štátu, teda hlavných smerov svojej činnosti, rôznymi prostriedkami v rôznych oblastiach života spoločnosti smeruje k realizácii svojho poslania, t. j. k dosiahnutiu určitých cieľov a úloh, ktoré sa od neho očakávajú. Funkcie štátu prezentované ako hlavné smery jeho činnosti odrážajú historické poslanie štátu ako základného nástroja regulácie spoločenských vzťahov v určitej etape historického vývoja spoločnosti.

¹¹ MARCZYOVÁ, K.: kap. 1. 4 – Štátne občianstvo. In: Svák, J. a kol.: Ústavné právo SR, 5. aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008, s. 89.

¹² OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s.119.

Vlastnosti (znaky) funkcií štátu

Funkcie štátu sa vyznačujú nasledovnými vlastnosťami, resp. znakmi:

- majú celospoločenský význam, sú vykonávané vo verejnom záujme
- majú trvalý a systematický charakter, sú vykonávané v priebehu celého historického obdobia, počas ktorého sa rieši daná úloha štátu
- ich realizácia je zabezpečená a vykonávaná štátnym mechanizmom, t. j. sústavou štátnych orgánov a inštitúcií v rámci ich právomocí a kompetencií, tiež armádou a políciou.

Tieto vlastnosti však nevylučujú, aby niektoré funkcie štátu popri štátnych orgánoch a inštitúciách súbežne nevykonávali aj niektoré neštátne, samosprávne alebo súkromnoprávne subjekty, ako napríklad v oblasti zdravotníckej starostlivosti, zabezpečenia verejného poriadku, osobnej bezpečnosti, ochrany kultúrnych pamiatok a pod. Podiel neštátnych, samosprávnych a súkromnoprávných subjektov na plnení funkcií štátu je výrazom demokratickej podstaty činnosti štátu.

Klasifikácia funkcií štátu

Keďže funkcie štátu podobne ako každý iný jav je možné skúmať z viacerých hľadísk, je prirodzené, že existuje aj viacero kritérií pre ich klasifikáciu. Týmito **kritériami** sú napríklad **suverénny charakter štátnej moci, forma uplatňovania moci, reprodukcia moci** a pod. Smerodajným kritériom je suverénny charakter štátnej moci. Je to najmä z toho dôvodu, že konkrétnymi funkciami sa môžu jednotlivé štáty líšiť, ale u všetkých existujúcich štátov sveta je možné ich funkcie klasifikovať na **vnútorné a vonkajšie** na základe suverenity štátnej moci. Suverenita štátnej moci má vnútornú a vonkajšiu stránku (nezávislosť štátnej moci od akejkoľvek vnútornej alebo vonkajšej moci, mimo hranice štátu). Preto na základe tohto atribútu je aj možné deliť základné smery činnosti štátu (teda funkcie štátu) na vnútorné a vonkajšie funkcie u každého typu štátu.

Vnútornými funkciami štátu sú:

- a) hospodárska funkcia
- b) funkcia sociálnej starostlivosti
- c) funkcia kontroly miery práce a miery spotreby
- d) kultúrno-výchovná funkcia
- e) funkcia ochrany životného prostredia

f) funkcia ochrany verejného poriadku a garancie základných práv a slobôd občanov.

Vonkajšími funkciami štátu sú:

a) funkcia obrany štátu

b) funkcia mierovej (hospodárskej a politickej) spolupráce so všetkými štátmi.

Hospodárska funkcia má zabezpečiť ekonomickú stabilitu a ekonomický rozvoj celej spoločnosti. Štát v rámci plnenia tejto funkcie reguluje proces privatizácie, prijíma adekvátny štátny rozpočet, realizuje daňový systém, úverovú politiku, reguluje import a export prostredníctvom colných predpisov, reguluje emisnú činnosť v peňažníctve, štátne dlhopisy, realizuje protimonopolné opatrenia a pod. Od efektívnosti hospodárskej funkcie štátu závisí celková životná úroveň obyvateľstva a dosiahnutý stupeň makroekonomických ukazovateľov.

Funkcia sociálnej starostlivosti – v rámci nej štát určuje podmienky životného minima, stanovuje výšku podpory v nezamestnanosti, podmienky pre poskytovanie prídavkov na deti a rodičovského príspevku, stanovuje podmienky pre poskytovanie zdravotníckej starostlivosti a služieb, a to tak v štátnej, ako aj v privátnej sfére, určuje rozsah pôsobenia Sociálnej poisťovne, podmienky pre kategorizáciu liekov, vytvára podmienky pre fungovanie domovov dôchodcov, penziónov, staníc opatrovateľskej služby, detských domovov a azylových domov pre bezdomovcov a opustené deti a pod. Bolo by však nesprávne považovať štát za sociálny nástroj, ktorý má zabezpečiť rovnakú sociálnu úroveň pre všetkých občanov. Štát zabezpečuje iba rovnosť pred zákonom, nie sociálnu rovnosť. Ak má občan možnosť zabezpečiť si svoj život po hmotnej a duchovnej stránke, ale neurobí pre to nič, nemôže sa spoliehať na štát, že ten to urobí zaňho.

Funkcia kontroly miery práce a miery spotreby Vzhľadom na význam miery práce a miery spotreby je nutné, aby štát vykonával túto funkciu v záujme zabezpečenia aspoň minimálneho životného štandardu občanov, keďže ekonomická sebestačnosť a nezávislosť (autokraticnosť) jednotlivcov v súčasných podmienkach je praktický nemožná.

Mieru práce štát napríklad reguluje vydaním Zákonníka práce, mzdových právnych predpisov, stanovením kvalifikačných predpokladov pre výkon určitých funkcií a pracovnú činnosť (napríklad sudca a prokurátor musia mať právnické vzdelanie a absolvovať čakatelskú prax),

stanovením inkompatibility pre jednotlivé druhy pracovnej činnosti (napr. funkcia sudcu je nezlučiteľná s funkciou poslanca zastupiteľského orgánu, s funkciou vo verejnej správe atď.).

Miera spotreby je štátom ovplyvňovaná najmä tým, že štát reguluje tvorbu cien, v niektorých prípadoch stanovuje maximálne ceny služieb a výrobkov (napr. maximálna cena za kg kapra v predvianočnom období), stanovuje dovozné a vývozné kvóty tovarov až po zákaz ich vývozu a dovozu. Spotreba občana je ovplyvňovaná aj diskontnou sadzbou stanovenou Národnou bankou SR, pretože sa premieta do výšky úrokov pri poskytovaní úverov a tak isto má vplyv na výšku úrokov pri vkladoch obyvateľstva, ďalej stanovením maximálnej výšky nájomného a pod.

Kultúrno-výchovná funkcia je rovnako dôležitá, ako ostatné vnútorné funkcie štátu. Pojem „kultúra“ je potrebné chápať v najširšom politologickom kontexte, okrem svojho klasického obsahu zahŕňa aj politickú kultúru, právnu kultúru, vedu a vzdelávanie. Nedostatočná podpora vedy, školstva a kultúrnych inštitúcií (prevažne ide o rozpočtové organizácie) prostredníctvom štátneho rozpočtu vedie z dlhodobého hľadiska k nenahraditeľným stratám v rozvoji občianskej spoločnosti. Naopak investície dávané na rozvoj školstva a vedy sa zúčujú a spoločnosti vracajú v podobe vysokej úrovne vzdelanosti a vyspelej morálnej úrovne jej členov, ako aj v podobe vyspelých technológií, know how a licencií. Vysoká kultúra a morálna úroveň v spoločnosti taktiež vedie k znižovaniu kriminality a ďalších spoločenských nežiaducich javov.

Funkcia ochrany životného prostredia Jedine štát ako zvrchovaná mocenská organizácia spoločnosti na danom území je schopný zabezpečiť, aby všetky základné zložky životného prostredia – pôda, voda, ovzdušie – neboli znečisťované a neohrozovali životy a zdravie obyvateľstva. Štát v tomto smere vydáva napríklad záväzné normy stanovujúce prípustnú mieru emisie škodlivých látok do všetkých zložiek životného prostredia a kontroluje ich dodržiavanie. Stará sa o vytvorenie vhodných materiálnych podmienok, ktoré majú minimalizovať ohrozenie života a zdravia občanov (nariaďuje protiepidemiologické opatrenia), nariaďuje budovať čističky odpadových vôd, zachytávače a filtre pri úniku škodlivých látok do ovzdušia, nariaďuje veterinárne opatrenia pri nákaze zvierat a pod.).

Funkcia ochrany verejného poriadku a garancie základných práv a slobôd

Táto funkcia je na jednej strane namierená proti všetkým, ktorí porušujú právny poriadok štátu. Na druhej strane chráni občanov pred narušiteľmi verejného poriadku a právnych noriem tým, že vytvára a realizuje hmotnoprávne a procesnoprávne záruky zákonnosti (stíha páchatel'ov za priestupky a trestné činy, ruší alebo mení protiústavné a nezákonné právne akty, vykonáva kontrolu a dozor, rozhoduje spory a pod.).

Osobitne citlivou otázkou v právnom štáte je **garancia základných práv a slobôd občanov**. Tieto sú garantované v druhej hlave Ústavy SR. To by však nestačilo. Ďalším stupňom ich garancie je vydávanie zákonov konkretizujúcich ustanovenia ústavy. Sú to napríklad zákon o politických stranách, petičný zákon, zákon o štátnom občianstve, zákon o združovaní občanov, volebný zákon, ochrana osobnosti upravená v Občianskom zákonníku a ďalšie právne predpisy. Významnou súčasťou garancie základných ľudských práv a slobôd je činnosť Ústavného súdu SR, Najvyššieho súdu SR, všeobecných súdov, Najvyššieho kontrolného úradu, činnosť prokuratúry, verejného ochrancu práv, Policajného zboru a pod.

Funkcia obrany štátu je zabezpečovaná kombináciou individuálnej obrany so systémom kolektívnej bezpečnosti v rámci medzinárodných bezpečnostných štruktúr, ako je napríklad Severoatlantická aliancia – NATO.

Funkciu mierovej spolupráce v hospodárskej a politickej oblasti štát realizuje nadväzovaním a zachovávaním bilaterálnych a multilaterálnych vzťahov s ostatnými štátmi nielen Európy, ale celého sveta.

Iným kritériom pre klasifikáciu funkcie štátu je **forma uplatňovania moci**. Podľa tohto kritéria štát vykonáva funkciu **zákonodarnú, výkonnú a súdnu**. Základom pre toto členenie je teória Charlesa Luisa Montesquieua o trojdelení štátnej moci na zákonodarnú, výkonnú a súdnu. Iným kritériom pre klasifikáciu základných funkcií štátu je tiež **kritérium reprodukcie moci**. Na základe tohto kritéria štát vykonáva **funkciu reprodukcie štátnomocenských štruktúr a funkciu reprodukcie celej spoločnosti**. **Funkcia reprodukcie štátnomocenských štruktúr** sa uskutočňuje **mocenskou, ekonomickou a ideologickou činnosťou**. Mocenskou formou reprodukcie sú napríklad pravidelne sa opakujúce parlamentné voľby alebo menovanie štátnych úradníkov, zásahy donucovacích zložiek štátneho mechanizmu proti útokom smerujúcim proti štátnej moci, resp. proti jej predstaviteľom. Ekonomické zabezpečenie reprodukcie

štátnomocenských štruktúr predstavuje napríklad finančné krytie činnosti štátnych inštitúcií zo štátneho rozpočtu. Ideologické zabezpečenie reprodukcie štátnomocenských štruktúr spočíva v úsilí dosiahnuť u verejnosti akceptáciu existujúceho mocenského systému, resp. uznanie legitímnosti štátnej moci občanmi štátu.

Funkcia zabezpečenia reprodukcie celej spoločnosti (nazývaná tiež funkcia verejnej moci) spočíva v organizovaní života celej spoločnosti štátom, pretože štátna moc je jedinou spoločenskou silou, ktorá je spôsobilá riešiť úlohy týkajúce sa celej spoločnosti. Štát uskutočňuje túto funkciu viacerými formami, a to: mocensky, ekonomicky, sociálnou starostlivosťou, ekologickou činnosťou a pod. (napr. budovanie infraštruktúry, zabezpečenie energetických zdrojov, ochrana občana pred agresiou a pod.).¹³

Použitá literatúra:

1. NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva. Plzeň: Vydavateľstvo a nakladateľstvo Aleš Čeněk, s. r. o., 2013.
2. BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Teória práva. Košice: PF U P. J. Šafárika v Košiciach, 2013.
3. OTTOVÁ, E.: Teória práva, Šamorín: Heureka, 2010.
4. JÁNOŠÍKOVÁ, E.: Základy štátovedy. Bratislava: A PZ v Bratislave, 2002.
5. PRUSÁK, J. a kol.: Vybrané kapitoly z modernej teórie štátu a práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1992.
6. PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava: PFUK Bratislava, 1999.
7. ŠTEPIEN, E.: Svetové dejiny štátu a práva, 1. vydanie, Košice: UPJŠ, Právnická fakulta, 2006.

¹³ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 20 – 25.

III. Kapitola

Forma štátu a forma vlády

3. 1 Charakteristika a pojem formy štátu

Forma štátu – determinuje ju spôsob organizácie (inštitucionalizácie) štátnej moci, spôsob fungovania štátnej moci zahrnujúci mieru a formu účasti občanov na uskutočňovaní štátnej moci. Inými slovami forma štátu odpovedá na otázku, ako je štát z hľadiska moci organizovaný a ako funguje. Forma štátu je **právnou kategóriou**, pretože je právne upravená predovšetkým v ústave štátu, ako aj v iných významných právnych predpisoch daného štátu (v Anglicku je napríklad regulovaná aj ústavnými zvyklosťami). Z hľadiska historického vývoja jednotlivých typov štátov sa postupne vyvinuli a existujú **všeobecné znaky a princípy**, ktoré sú vlastné pre všetky typy štátov a ktoré sú obsiahnuté v jednotlivých zložkách každej formy štátu. Forma štátu sa skladá z nasledovných zložiek: **forma vlády, štátny režim a územno-organizačná štruktúra štátu** (tiež sa zvykne používať aj výraz – **učlenenie štátu** alebo **štátne zriadenie**). Vzhľadom na charakter formy vlády, štátny režim a územno-organizačnú štruktúru štátu a v nich obsiahnuté všeobecné znaky a princípy sú známe tri klasické formy štátu a to: **monarchia, aristokracia a demokracia.**

Na formu štátu vplývajú aj rôzne politické faktory v danom štáte, ako sú napríklad rôzne zmeny reálnych politických vzťahov ovplyvňované politickými faktormi. V tomto prípade je možné hovoriť o forme štátu ako o **politickej kategórii**.¹⁴ Stupeň zhody formy štátu ako právnej a politickej kategórie závisí jednak od kontrolných mechanizmov štátnej moci, ako aj od stupňa demokratickosti formy vlády, resp. od reálneho mocenského vplyvu občianskej spoločnosti na štátnu moc. Aj podľa Bröstla a kol. zložkou formy štátu je **politický režim**. Ako dôvod uvádza ideologicky motivované rozlišovanie demokratických a nedemokratických režimov. Režim ako taký chápe ako nič iné, než systém vlády alebo správy, prípadne spoločenský poriadok, teda ako aspekty, ktoré sú už obsiahnuté vo forme vlády.¹⁵

Forma vlády – znamená, kto je v štáte zvrchovaným nositeľom štátnej moci, aké sú metódy uskutočňovania štátnej moci, t. j. metódy uskutočňovania základných (hlavných)

¹⁴ OTTOVÁ, E.: Teória práva. 3. Vydanie. Šamorín: Heureka, 2010, s. 137.

¹⁵ BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2000, s. 62.

funkcii štátu, aká je sústava najvyšších orgánov štátu, aká je ich organizačná štruktúra, aký je spôsob ich tvorby, aké sú ich vzájomné vzťahy, ako aj, či sa občania zúčastňujú na uskutočňovaní štátnej moci a aká je miera ich účasti na vládnutí, resp. na výkone štátnej moci. Bröstl a kol. formu vlády chápe ako formu štátu v užšom slova zmysle¹⁶. Pokiaľ ide o **základné formy vlád**, tie sa členia na jednotlivé druhy podľa viacerých kritérií. Najčastejším kritériom je, kto je **hlavou štátu**, teda kto vládne a je suverénnym nositeľom štátnej moci, ako aj akým spôsobom vládne, t. j., aký má vzťah k občanom štátu, resp. aká je ich účasť na výkone štátnej moci. Podľa tohto kritéria sa formy vlád členia na dva základné druhy a to na **monarchiu** alebo **republiku**. Iným kritériom pre členenie foriem vlád sú **vzťahy medzi najvyššími štátnymi orgánmi**. Podľa tohto kritéria sa formy vlád delia na dva druhy, a to na formu vlády vytvorenú **na princípe trojdelenia štátnej moci** (podľa teórie Charlesa Luisa Montequieua **na princípe súperenia medzi najvyššími orgánmi štátnej moci**) a na **parlamentarizmus**, t. j. forma vlády založená **na princípe spolupráce medzi najvyššími orgánmi štátnej moci**.

Štátny režim – rozumie sa ním, aké metódy a formy štát (štátne orgány) používa na vládnutie, resp. na uskutočňovanie štátnej moci, ako aj, aká je miera účasti obyvateľstva na výkone štátnej moci. Metódy a formy, ktoré štát používa na vládnutie, resp. na pôsobenie a ovládanie spoločnosti sú obsahom štátneho režimu. Štátna moc môže uplatňovať rôzne metódy a formy vládnutia. Podľa toho, aké metódy, formy a prostriedky štátna moc používa na vládnutie, či sú tieto zakotvené v ústave a v zákonoch štátu, teda či sú v súlade s právnym poriadkom štátu, ako aj či rešpektujú ľudské práva a či ich štátna moc uplatňuje v praxi, najmä však či a v akej miere sa obyvateľstvo (občania) zúčastňuje na výkone štátnej moci (podľa miery demokratickosti) sa štátne režimy delia na **demokratické** a **nedemokratické – totalitné**. Ak sú spoločenské vzťahy v štáte regulované iba právom, je možné hovoriť o **demokratickom štátnom režime** a **právnom štáte**. Pokiaľ však štátna moc na vládnutie používa iné než právne (demokratické) metódy, ide o tzv. **nedemokratické (totalitné, antihumánne)** a **necivilizované metódy a formy riadenia a ovládania spoločnosti, ktoré odporujú ľudským a politickým právam, ide o nedemokratický, resp. totalitný štátny režim**. Ide najmä o aplikáciu rôznych donucovacích metód. Štát ich dokonca môže zahrnúť do svojho právneho poriadku alebo ich používať mimo právny poriadok. O **demokratický štátny režim** však pôjde až vtedy, ak **metódy a formy, ktorými štát reguluje spoločenské vzťahy, budú obsiahnuté v právnych**

¹⁶ BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Tamtiež, s. 62.

normách a budú nimi rešpektované základné ľudské a politické práva a budú v praxi štátom skutočne aj realizované. Bröstl a kol. považuje pojem „štátny režim“ za nadbytočný, nakoľko podľa neho neznamena nič iné než systém vlády alebo správy, resp. určitý spoločenský poriadok (regimen – vedenie, regere - vládnuť), teda niečo, čo už je obsiahnuté v pojme „forma vlády“.¹⁷

Územno-organizačná štruktúra štátu – je posledným z troch znakov tvoriacich formu štátu a znamená vzťahy medzi ústrednými štátnymi orgánmi s celoštátnou pôsobnosťou a štátnymi orgánmi s miestnou pôsobnosťou. Územno-organizačná štruktúra štátu sa tiež v odbornej literatúre označuje aj ako **učlenenie štátu** alebo **štátne zriadenie**. Vzťahy medzi štátom ako celkom a jeho územnými organizačnými časťami sú založené buď na nedeliteľnej, jednotnej suverenite štátu alebo na delenej suverenite štátu, rozdelenej medzi ústredné štátne orgány a orgány v jeho nižších územných celkoch. Bröstl používa pojem „**inštitucionalizácia štátnej moci**“ a delí ju na inštitucionalizáciu štátnej moci na **horizontálnej úrovni**, to sú vzťahy medzi najvyššími orgánmi štátnej moci, a inštitucionalizáciu štátnej moci na **vertikálnej úrovni**, to sú vzťahy medzi najvyššími štátnymi orgánmi s celoštátnou územnou pôsobnosťou a štátnymi orgánmi s miestnou štátnou pôsobnosťou. **Vertikálnu inštitucionalizáciu štátnej moci** nazýva **učlenenie štátu, resp. územno-organizačná štruktúra štátu**.¹⁸ Orgány v nižších územných celkoch môžu mať postavenie buď samosprávnych, prípadne štátoprávnych alebo medzinárodnoprávnych časti štátu. Podľa toho sa štáty delia buď na **unitárne (jednotné), zložené alebo zväzy štátov**.

3. 2 Klasické formy štátu

Vzhľadom na charakter formy vlády, štátny režim a územno-organizačnú štruktúru štátu a v nich obsiahnuté všeobecné znaky a princípy sú známe tri **klasické formy štátu** a to: **monarchia, aristokracia a demokracia**.

V **monarchii** je monarcha zdrojom moci a tiež aj suverénnym držiteľom moci (moc sa od neho odvodzuje a v jeho mene sa aj vykonáva). V **aristokracii** je zdrojom suverénnej moci a tiež aj jej suverénnym vykonávateľom privilegovaná skupina ľudí. Táto privilegovaná skupina ľudí je

¹⁷ BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: U P.J. Šafárika v Košiciach, 2000, s.62.

¹⁸ BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Tamtiež, s. 109.

tiež označovaná ako **oligarchia** – vláda málo početnej privilegovanej skupiny ľudí. Z tejto privilegovanej vrstvy sú vytvárané vrcholné štátne orgány, v jej mene vykonávajú štátnu moc a jej sú aj zodpovedné. V **demokracii** je zdrojom suverénnej moci ľud (všetka moc pochádza z ľudu a ľud sám vládne).¹⁹

Konkrétna forma štátu môže závisieť od **viacerých faktorov**. Snáď najvýznamnejším faktorom pre formovanie formy štátu je **politická štruktúra spoločnosti, vplyv ideologických koncepcií, formy politického súperenia**, ako aj **spôsoby regulovania a riešenia politických konfliktov**. Napríklad revolučná zmena pomeru politických síl medzi šľachtou a buržoáziou vo Francúzskej buržoáznej revolúcii v roku 1789 viedla k zmene formy vlády, k odstráneniu monarchie a k nastoleniu republiky. Alebo nacistická ideológia v spojení s politickou silou viedla začiatkom 30. rokov 20. storočia v Nemecku k víťazstvu nacistickej revolúcie a k následnej zmene Weimarskej demokratickej parlamentnej republiky na fašistickú totalitnú diktatúru.

Na formu štátu významne vplýva aj kultúrny vývoj a úroveň vzdelanosti danej spoločnosti, jej historické vedomie, osobitosti, hodnoty a tradície, ktoré akceptuje. Príkladom sú v súčasnosti ešte stále existujúce monarchie vo Veľkej Británii, Švédsku, Dánsku, Belgicku, Holandsku a pod. Formu štátu veľmi významne ovplyvňuje aj medzinárodná situácia a geopolitické podmienky jeho existencie.

Medzinárodná situácia môže na formu štátu pôsobiť **priamo** alebo **nepriamo**. **Priamym pôsobením** je napríklad rozdelenie Európy po druhej svetovej vojne a ovplyvnenie formy štátu východoeurópskych a stredoeurópskych krajín zo strany bývalého ZSSR. **Nepriamym pôsobením** je napríklad politický vplyv Európskych spoločenstiev na stupeň demokratickosti vnútorného usporiadania členských štátov EÚ. Príkladom geopolitického vplyvu je ovplyvnenie formy štátu krajín Strednej a Južnej Ameriky formou štátu USA (prezidentská republika).

¹⁹ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A. : Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008, s. 27.

Forma štátu môže byť napokon ovplyvňovaná aj **objektívnymi faktormi prírodného prostredia a demografickou situáciou štátu**. Napríklad prírodné prostredie bez dostatku vodných zdrojov a s tým spojená potreba budovania zavlažovacích systémov na zabezpečenie reprodukcie spoločnosti viedla pravdepodobne ku vzniku východných despócií. Alebo obrovská rozloha územia spojená s riedkym osídlením a nedostatočnou infraštruktúrou viedli v USA a Austrálii ku vzniku decentralizovaných štátov, k federácií.²⁰

3. 3 Forma vlády

Ako bolo uvedené vyššie, zložkou formy štátu je **forma vlády**. Pod pojmom forma vlády treba predovšetkým chápať povahu vlády, teda **kto je suverénnym (zvrchovaným) nositeľom štátnej moci, akým spôsobom vládne, aké si k tomu vytvára orgány, aké sú vzťahy medzi týmito orgánmi, aký má nositeľ štátnej moci vzťah k obyvateľom, resp. k občanom a v neposlednom rade, akým spôsobom je nositeľ štátnej moci dosadzovaný do funkcie**. Do sústavy najvyšších štátnych orgánov moderných štátov patrí najvyšší zákonodarný orgán (parlament), najvyššie orgány výkonnej moci (hlava štátu, vláda, ministerstvá a ďalšie ústredné štátne orgány), ako aj najvyšší súdny orgán (Najvyšší súd).

Základné druhy foriem vlád

Formy vlád sa členia na jednotlivé druhy podľa niekoľkých kritérií. Prvým kritériom je, kto je **hlavou štátu**, teda kto vládne a je suverénnym nositeľom štátnej moci, ako aj akým spôsobom vykonáva štátnu moc, t. j. aký má vzťah k občanom, resp. aká je ich účasť na vládnutí, na výkone štátnej moci. Podľa tohto kritéria sú známe dve základné formy vlády, a to **monarchia a republika**.

Monarchia

Základné posudzovanie monarchie vychádza z povahy **mocenského postavenia hlavy štátu – monarchu, resp. panovníka**, z rozsahu jeho právomocí a zo spôsobu, ako vykonáva funkciu hlavy štátu. Z týchto skutočností je možné odvodiť základnú charakteristiku monarchie: Hlavou štátu v monarchii je **monokratický orgán – monarcha, resp. panovník** (kráľ, cisár, knieža, šach, sultán), ktorý disponuje osobnými privilégiami a vo výkone svojich právomoci je nezávislý od právomocí ostatných štátnych orgánov. Je „suverénnou osobnosťou“ (osobná

²⁰ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 28 – 29.

nedotknuteľnosť a zvrchovaná dôstojnosť) postavenou nad ostatné obyvateľstvo a spravidla za výkon svojej funkcie a dôsledky svojho konania nie je zodpovedný žiadnemu orgánu a nemožno ho za ne nijako právne postihnúť. Do funkcie hlavy štátu je vymenovaný alebo volený na základe následníckeho práva, ktoré vychádza z princípu dedičnosti. Voľba panovníka je skôr výnimkou (Jiří z Poděbrad). Panovník vykonáva svoju funkciu doživotne. V prípade, že funkcia hlavy štátu nie je obsadená, alebo následník trónu je ešte maloletý, funkciu hlavy štátu za panovníka a v jeho mene vykonáva **regent** alebo **regentská rada**.

Pojem monarchia sa však používa aj vtedy, keď už dediční potomkovia v parlamentnej monarchii stratili svoju zvrchovanú moc a ostali im len ceremoniálne alebo reprezentatívne funkcie, či funkcia symbolu národnej jednoty a tradície. Suverénna moc prešla na parlament ako zastupiteľský orgán ľudu. Parlamentná monarchia je teda dnes už skôr demokraciou než monarchiou (napr. Anglicko, Belgicko, Španielsko).²¹

Podľa mocenského postavenia panovníka sa monarchie delia na **absolutistickú monarchiu (neobmedzenú)**, **konštitučnú monarchiu (obmedzenú)** a **stavovskú monarchiu**.

Absolutistická monarchia (neobmedzená)

Typický príklad reprezentovalo Francúzsko v období absolutizmu v 17. a na začiatku 18. storočia počas vlády Ľudovíta XIV. a taktiež aj cárske Rusko. Išlo o tzv. rýdzi typ monarchistickej formy vlády. Panovník bol nielen suverénnou osobnosťou, ale aj **úplne suverénnym štátnym orgánom**. V jeho rukách bola sústredená **všetka moc, zákonodarná, výkonná aj súdna**. Stál mimo právny poriadok. Jeho moc bola nedeliteľná, jednotná a neobmedzená. Štátne orgány boli panovníkovi osobne aj služobne podriadené a konali podľa jeho príkazov. Existencia týchto orgánov neznamenalala pre panovníka žiadne obmedzenie, skôr boli pre panovníka poradným zborom.

Konštitučná (parlamentná) monarchia (obmedzená)

Je forma vlády, ktorá časovo spadá do druhej polovice 19. storočia, do obdobia po Francúzskej revolúcii, kedy bol návrat k absolutistickej monarchii prakticky nemožný. Charakteristickou črtou tohto typu monarchie je, že **moc panovníka a výkon jeho právomocí je obmedzovaný**

²¹ OTTOVÁ, E.: Teória práva, 3. vydanie. Šamorín: Heuréka, 2010, s. 139 – 140.

ústavou (konštitúciou). Panovník je jedným z najvyšších štátnych orgánov, avšak už nemá privilegované postavenie, je len jedným z občanov štátu. Zostáva však suverénnou osobnosťou, jeho moc je však obmedzená ústavou. Významnou charakteristickou črtou konštitučnej monarchie je, že **panovník sa delí o zákonodarnú moc s parlamentom.** Z tohto dôvodu sa tiež konštitučná monarchia zvykne označovať aj ako **parlamentná monarchia.** Charakter konštitučnej (parlamentnej) monarchie majú v súčasnosti monarchie vo Švédsku, Nórsku, Dánsku, Španielsku v Belgii a mimo Európy v Japonsku.

Stavovská monarchia

Je osobitným druhom obmedzenej monarchie. Táto forma vlády vznikla ako prechodný stupeň od absolutistickej monarchie ku konštitučnej, resp. parlamentnej monarchii. Je výsledkom stretu stavov feudálov (panovník a šľachta) s tretím stavom, t. j. novo nastupujúcou buržoáziou. Je v podstate výsledkom dočasnej rovnováhy týchto síl. **Panovník** je reálne jedným z najvýznamnejších štátnych orgánov a jeho právomoci mu zaručujú mocenské postavenie. **Je hlavou štátu a má taktiež aj výkonnú moc. Menuje vládu, odvoláva vládu a je spravidla aj predsedom vlády.** Vláda realizuje mocenskú politiku panovníka a nie je zodpovedná parlamentu. Zo svojej činnosti sa zodpovedá iba panovníkovi. Ak parlament vysloví vláde alebo jej členovi nedôveru, vyslovenie nedôvery má skôr povahu odporúčania a záleží iba na panovníkovi, či vládu alebo jej člena odvolá. Parlament už síce existuje, ale jeho právomoc je ešte obmedzená mocou panovníka. Panovník už nevydáva zákony, tieto už vydáva parlament, ale panovník **má voči aktom (zákonom) parlamentu právo veta. Môže tiež parlament rozpustiť a v niektorých prípadoch môže dočasne vládnuť bez parlamentu.** Obvykle menuje časť hornej snemovne parlamentu (panskú snemovňu). Panovník si taktiež ešte udržuje **právo zákonodarnej iniciatívy.** Rovnako má tiež vplyv na menovanie sudcov a na vlastný výkon súdnictva.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že panovník si udržuje reálnu moc, vo svojej činnosti je však obmedzený ústavou, zákonmi a rozpočtom. Parlament je obmedzený právomocami panovníka. Črty stavovskej (označovanej tiež dualistickej) monarchie v súčasnosti odpovedajú formám vlády v Saudskej Arábii, Jordánsku a v Kuvajte.

Republika

Republiku charakterizuje demokratická forma vlády. **Hlavou štátu v republike je prezident,** ktorý má spravidla čestné a reprezentatívne funkcie. Volí sa na časovo obmedzené obdobie (v

SR na 5 rokov) a to alebo vo všeobecných priamych voľbách (Francúzsko, Írsko, Fínsko, SR), alebo je volený parlamentom, alebo voleným kolégiom. Prezident nemá také osobné privilégia ako panovník, je jedným z rovnoprávných občanov štátu (pokiaľ je ním monokratický orgán) a je podriadený právnemu poriadku štátu. Môžu sa naňho vzťahovať určité výnimky z osobnej pôsobnosti právneho poriadku (napr. v SR výnimky z osobnej pôsobnosti trestného zákona a trestného poriadku – **trestno-hmotnoprávna a trestno-procesnoprávna exempcia**, t. z. počas výkonu svojej funkcie nie je trestne zodpovedný a teda ani trestne stíhateľný za trestné činy spáchané počas výkonu funkcie prezidenta, s výnimkou trestného činu vlastizrady). Prezidentom republiky môže byť buď jednotlivец (monokratický orgán) alebo prezídium (kolegiálny orgán, napr. do roku 1990 Prezídium Najvyššieho soviету ZSSR). Republikové formy vlády sa na základe sústavy najvyšších štátnych orgánov a vzťahov medzi nimi členia na **prezidentské republiky a parlamentné republiky** (viď nižšie).²²

Postavenie slovenského prezidenta v systéme ústredných štátnych orgánov Slovenskej republiky zodpovedá parlamentnej forme vlády. Hlava štátu v parlamentných demokraciách má viac reprezentatívnu funkciu. Prezident je reprezentantom suverenity Slovenskej republiky voči zahraničiu, napríklad dojednáva a ratifikuje medzinárodné zmluvy, zároveň disponuje aj významnými právomocami do vnútra štátu, napríklad môže v prípade krízy rozpustiť zákonodarný orgán. Prezident republiky má plniť úlohu sprostredkovateľa, arbitra, medzi výkonnou a zákonodarnou mocou.²³

3. 4 Forma vlády na základe teórie del'by moci a na základe parlamentarizmu

Druhým kritériom pre členenie foriem vlád sú vzájomné vzťahy medzi najvyššími štátnymi orgánmi. Vzťahy medzi najvyššími štátnymi orgánmi je možné posudzovať z dvoch hľadísk a to: z hľadiska **trojdelenia štátnej moci** alebo ako **parlamentarizmus**.

3. 4. 1 Forma vlády na základe teórie del'by moci

Základom pre trojdelenie štátnej moci je **teória del'by moci**, ktorá má svoj základ v antickom politickom myslení. Zaoberali sa ňou aj predstavitelia humanizmu a renesancie, avšak ucelenú

²² OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 141.

²³ SVAK, J. a kol.: Ústavné právo SR, 5. Aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008, s. 274.

podobu jej dali až liberálni myslitelia 17. a 18. storočia **John Locke** a **Charles Luis Montesquieu**. Podľa Ch. L. Montesquieua sa štátna moc delí na moc **zákonodarnú, výkonnú a súdnu**. Z hľadiska nositeľov štátnej moci ide o delenie orgánov na **orgány zákonodarné, výkonné a súdne**. Del'ba moci sa postupne rozšírila aj do ďalších krajín a stala sa základným princípom právneho štátu.

Zásady del'by moci

Pre del'bu moci sú charakteristické nasledovné zásady:

Zásada oddelenosti a trojdelenia mocí znamená, že štátna moc sa delí na moc zákonodarnú, výkonnú a súdnu a že každú moc má vykonávať iný štátny orgán.

Zásada nezlučiteľnosti mocí je známa ako **zásada inkompatibility**. Táto stanovuje, že funkcionár štátneho orgánu môže vykonávať svoje funkcie len v rámci jednej zložky štátnej moci. Konkrétne to znamená, že napríklad v republike člen vlády nemôže byť súčasne poslancom, pretože vláda je orgánom výkonnej moci, zatiaľ čo parlament je orgánom zákonodarnej moci. V súčasnosti zásada nezlučiteľnosti vyjadruje aj požiadavku nezlučiteľnosti funkcie štátneho orgánu s výkonom inej zárobkovej, najmä podnikateľskej činnosti, ako aj s členstvom v politických stranách (s výnimkou členov parlamentu).

Zásada nezávislosti mocí stanovuje, že medzi jednotlivými druhmi moci existuje kreačná (tvorivá) nezávislosť, t. j. jeden orgán nemôže vytvárať druhý orgán a ani sa nemôže zúčastniť jeho vytvárania, resp. spolupôsobiť pri jeho vytváraní alebo činnosti.

Zásada samostatnosti mocí vyjadruje skutočnosť, že jednotlivé druhy mocí sú od seba oddelené a nie sú usporiadané hierarchicky, to znamená, že medzi nimi nie sú vzťahy nadriadenosti a podriadenosti.

Zásada nezodpovednosti mocí sa týka ústavno-politickej zodpovednosti a to v tom zmysle, že medzi jednotlivými mocami sa ústavno-politická zodpovednosť nemôže uplatňovať. Právna zodpovednosť sa realizuje v rámci funkčného obdobia len v obmedzenom rozsahu, a to na základe ústavne kvalifikovaných dôvodov odvolania.

Zásada rovnováhy moci vychádza z myšlienky, že nestačí rozdelenie moci, ale je nevyhnutné vytvoriť medzi druhmi moci sústavu kontrolných orgánov, ktoré zabraňujú tomu, aby niektorá

z nich získala dominantné postavenie. Sústava kontrolných mechanizmov sa nazýva **system vzájomných brzd a rovnováhy moci**.

K najdôležitejším mechanizmom, ktoré zabezpečujú rovnováhu moci patrí:

- **zákonodarná moc** vydáva zákony, pričom moc výkonná a súdna ich musia vykonávať. Delegácia (prenesenie) zákonodarnej moci sa nepripúšťa. Zákonodarná moc má tiež kontrolnú a vyšetrovaciu právomoc voči moci výkonnej (podľa ústavy USA tzv. právo ústavnej žaloby), vyslovovanie súhlasu s medzinárodnými zmluvami, menovaním vyslancov, členov vlády, s nasadením ozbrojených síl v zahraničí atď.,
- **výkonná moc** má právo pozastaviť návrhy zákonov a to pomocou tzv. **práva suspenzívneho veta**, ktoré patrí prezidentovi štátu,
- **súdna moc** môže kontrolovať súlad zákonov ako výsledkov činnosti zákonodarnej moci s ústavou, a to buď prostredníctvom všeobecných súdov alebo ústavného súdu (súdy neaplikujú zákony, ktoré sú v rozpore s ústavou).
- vo vzťahu k výkonnej moci sa uplatňuje **právo správneho súdnictva**, t. j. právo preskúmať zákonnosť rozhodnutí správnych orgánov. Správne súdnictvo môžu vykonávať buď všeobecné súdy alebo osobitné – správne súdy (Najvyšší správny súd).

Prezidentská republika

Klasickým príkladom formy vlády, v ktorej sa uplatňuje teória del'by moci, je **prezidentská republika**. Hlavou štátu je **prezident**, zároveň mu prináleží aj **moc výkonná**. Prezident nie je závislý na parlamente a nie je mu ani zodpovedný. Voči návrhom zákonov parlamentu má **právo veta**. Má tiež **právo zákonodarnej iniciatívy**. Prezidentovi je zverená aj výkonná moc (je šéfom exekutívy). V rámci realizácie tejto moci menuje vládu. Prezident je volený obyvateľstvom, a to priamo alebo nepriamo prostredníctvom osobitného orgánu - zboru voliteľov. Prezident nemusí byť predstaviteľom väčšiny zastupiteľského zboru. **Vláda** je vytváraná mimoparlamentnou cestou, je **menovaná prezidentom**. Vláda (inak tiež kabinet) je chápaná skôr ako poradný zbor prezidenta, kedy základom pre rozhodnutie je názor a stanovisko prezidenta. Napr. v USA sú výkonným orgánom prezidenta štátni tajomníci, ktorí sú zodpovední prezidentovi. Vláda nemá zodpovednosť voči parlamentu.

Parlament ako zastupiteľský a zákonodarný orgán je vo svojich právomociach obmedzený v podstate iba na vydávanie zákonov a prejedávanie a schvaľovanie štátneho rozpočtu. **Nemá právomoc priamej kontroly činnosti vlády, nemá možnosť prinútiť vládu k demisii**

vyslovením nedôvery, poslanci nemajú voči vláde právo dávať interpelácie alebo otázky. Na druhej strane však **prezident nemá právo rozpustiť parlament.** Zákonodarný zbor je spravidla dvojkomorový. V rámci zachovania rovnováhy a kontroly medzi zákonodarnou, výkonnou a súdnou mocou a v snahe zabrániť prílišnému koncentrovaniu moci v rukách niektorého zo štátnych orgánov má parlament popri zákonodarnej právomoci a práve navrhovať a schvaľovať štátny rozpočet aj právo vytvárať vyšetrovacie komisie, spolupôsobiť pri vymenúvaní štátnych funkcionárov a formulovaní zahraničnej politiky, právo súdiť funkcionárov výkonnej a súdnej moci za porušenie ústavy a niektoré ďalšie právomoci.

Významnú funkciu má **Najvyšší súd**, ktorý podáva záväzný výklad ústavy a vykonáva ústavný dozor nad činnosťou ostatných súčastí štátnej moci. Menovanie sudcov Najvyššieho súdu je právom prezidenta. Typickým príkladom prezidentskej republiky sú USA a niektoré štáty Južnej Ameriky.²⁴

3. 4. 2 Forma vlády na základe parlamentarizmu

Druhým hľadiskom pre posudzovanie vzájomných vzťahov medzi najvyššími štátnymi orgánmi a s tým súvisiacim typom formy vlády je **parlamentarizmus**. Je základom tak pre parlamentnú monarchiu, ako aj pre parlamentnú republiku. Kolískou parlamentarizmu je Anglicko, v ktorom sa už stáročia praktizujú princípy parlamentarizmu. Z historického hľadiska je parlamentarizmus prekonaním systému del'by moci v Anglicku v prvej polovici 18. storočia. Aktom z roku 1706 bola v Anglicku zrušená zásada inkompatibility (nezávislosti) zákonodarnej moci a moci výkonnej. Tým bol vykonaný prvý krok k tomu, aby sa moc výkonná stala závislou od moci zákonodarnej. Vznikol tak nový mocenský systém – **parlamentarizmus**, ktorého podstatou je **závislosť vlády ako orgánu výkonnej moci na parlamente, na dôvere parlamentu, t. j. na získaní parlamentnej väčšiny.**

Parlamentarizmus v sústave najvyšších štátnych orgánov znamená zmenu horizontálneho rozvrstvenia najvyšších štátnych orgánov reprezentujúcich zákonodarnú, výkonnú a súdnu moc a vytvorenie novej vertikálnej štruktúry s dominantným postavením parlamentu, ako najvyššieho zastupiteľského orgánu. **Podstatou parlamentarizmu je kreačná závislosť vlády**

²⁴ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008, s. 31 – 35.

na parlamente a jej ústavno-politická zodpovednosť parlamentu. Inými slovami, vytvorenie vlády a jej činnosť závisí od vyslovenia dôvery vládou parlamentom (kreácia – stvorenie, vytvorenie). Legitimitu najvyššieho postavenia parlamentu zdôvodňuje skutočnosť, že prostredníctvom väčšinového rozhodnutia ľudu v slobodných a demokratických voľbách si ľud volí svojich reprezentantov, ktorí ho majú zastupovať pri rozhodovaní o najdôležitejších celospoločenských otázkach. Tým sa suverenita ľudu transformuje na suverenitu parlamentu.²⁵

Zásady parlamentarizmu

Na základe uvedeného parlamentarizmus charakterizujú tieto zásady:

Zásada kreačnej závislosti výkonnej moci na moci zákonodarnej

Podľa tejto zásady sa vláda stáva predstaviteľom výkonnej moci, ak jej parlament (predstaviteľ zákonodarnej moci) vysloví dôveru. Postup je taký, že po parlamentných voľbách hlava štátu poverí obvykle lídra víťaznej politickej strany zostavením vlády. Vláda predstupuje pred parlament so svojim programovým vyhlásením a uchádza sa o vyslovenie dôvery. Vláda získava dôveru parlamentu, ak sa nadpolovičná väčšina členov parlamentu vysloví za programové vyhlásenie vlády.

Zásada ústavno-politickej zodpovednosti vlády parlamentu

Táto zásada znamená, že vláda, ako aj jej členovia – ministri, sa politicky zodpovedajú za svoju činnosť parlamentu. Ak parlament nesúhlasí s programovým vyhlásením vlády, alebo ak nesúhlasí s činnosťou vlády alebo jej člena, má právo vysloviť vládě alebo jej členovi nedôveru, čo znamená, že nadpolovičná väčšina členov parlamentu sa vysloví proti vládě, alebo jej členovi.

Právo vysloviť nedôveru vládě alebo jej členovi patrí len parlamentu. Právo uchádzať sa o dôveru parlamentu patrí len vládě. Parlament vyslovuje nedôveru vládě alebo jej členom najmä vtedy, ak nie je spokojný s činnosťou vlády alebo jej člena. Ak parlament vysloví nedôveru členovi vlády, má to za následok odstúpenie iba člena vlády. Ak však parlament vysloví nedôveru predsedovi vlády, tak povinnosť podať demisiu vzniká nielen predsedovi vlády (premiérovi), ale celej vládě. Dôsledkom demisie vlády je vytvorenie novej vlády,

²⁵ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 145.

zloženej z predstaviteľov politickej strany alebo politických strán, ktoré majú v parlamente väčšinu.

Zásada zlučiteľnosti zákonodarnej a exekutívnej funkcie

Táto zásada vyjadruje skutočnosť, že člen vlády je súčasne aj členom parlamentu. (Napriek tomu, že SR je štátom s parlamentnou formou vlády, táto zásada sa v SR neuplatňuje).

Zásada realizácie pravidla parlamentnej väčšiny kabinetom

Pravidlo parlamentnej väčšiny kabinetom vzniklo v 17. storočí v Anglicku. Podľa neho panovník za člena kabinetnej rady menoval len takú osobu, ktorá bola členom politickej strany, ktorá mala v parlamente väčšinu. Od tohto času sa pravidlo parlamentnej väčšiny kabinetom začalo používať v ústavnej praxi ako ústavná obyčaj a v takejto forme ho prebrali mnohé štáty s parlamentnou formou vlády. Zostavením novej vlády v parlamente systéme poveruje hlava štátu predstaviteľa najsilnejšej politickej strany. Na základe jeho návrhu potom hlava štátu menuje novú vládu, ktorá sa následne uchádza o dôveru parlamentu. V prípade, že sa v parlamente nepodarí získať väčšinu pre novú vládu, parlamentný systém rieši túto otázku buď rozpustením parlamentu (hlavou štátu) a vypísaním predčasných parlamentných volieb, alebo vytvorením menšinovej vlády, alebo (pokiaľ to ústava dovoľuje) vytvorením tzv. úradníckej vlády (vlády odborníkov).

Zásada politickej nezodpovednosti hlavy štátu za akty vlády a ministrov a zodpovednosti vlády za akty hlavy štátu

Táto zásada má svoj pôvod opäť v Anglicku. Vznikla v dobe vlády Henricha II. Preto, že hlavou štátu bol maloletý Henrich II., ktorý vzhľadom na svoj vek nemohol niesť zodpovednosť za akty hlavy štátu, zodpovednosť za ne niesli tí členovia kabinetnej rady, ktorí ich kontrasignovali (spolu podpísali). Členovia kabinetnej rady tak prebrali zodpovednosť za akty hlavy štátu. Za kontrasignované akty boli zodpovední parlamentu.

V parlamentnom systéme je základnou právomocou parlamentu zákonodarná právomoc, prijímanie štátneho rozpočtu, kreovanie (spolupôsobenie pri tvorbe) a odvolávanie vlády. V oblasti súdnej je to inštitút obžaloby voči hlave štátu. Parlament spolupôsobí aj pri tvorbe celého radu ústavných orgánov, má aj autonómne právomoci (pri určovaní svojej vnútornej štruktúry a tvorbe svojho rokovacieho poriadku). Príkladom aplikácie parlamentného systému

vo vzťahoch medzi najvyššími štátnymi orgánmi je **parlamentná monarchia** a **parlamentná republika**.

Parlamentná monarchia

Táto forma vlády sa vyznačuje rozdelením zákonodarnej a výkonnej moci medzi parlament a vládu s vedúcim postavením parlamentu. Vláda je závislá na parlamente a jemu je aj zodpovedná za vládnu politiku.

Panovník je skôr formálnou hlavou štátu. Je pozbavený svojich právomocí voči zákonom parlamentu, **nemá zákonodarnú iniciatívu**. Jeho právomoc je obmedzená aj v oblasti výkonnej moci (exekutívy), väčšinou **nemá reálne mocenské právomoci**. Nemôže zasahovať do zloženia vlády a do jej činnosti. Nemôže ani odmietnuť jej demisiu, ak stratila podporu väčšiny v parlamente. **Ak parlament vysloví vláde nedôveru, panovník ju musí odvolať**. **Panovník iba formálne menuje predsedu vlády**, pretože týmto sa podľa ústavných zvyklostí stáva vodca víťaznej politickej strany, prípadne vedúci predstaviteľ koalíciej parlamentnej väčšiny.

Veľká časť právomocí a povinnosti hlavy štátu fakticky prechádza na predsedu vlády a na vládu. Právne akty vydávané panovníkom vyžadujú kontrasignáciu (spolu podpis) člena vlády. Bez spolu podpisu člena vlády je panovníkov právny akt právne neplatný. Vláda nesie za právne akty panovníka zodpovednosť. Panovník je teda závislý aj na parlamente, aj na vláde. Obmedzenie právomocí panovníka vyplýva buď priamo z ústavy, alebo pokiaľ nie sú právomoci panovníka formálne zrušené, panovník ich nevyužíva. Uvedené črty formy vlády parlamentnej monarchie odpovedajú formám vlády vo Veľkej Británii, Švédsku, Nórsku, Dánsku, Španielsku, Belgicku a Japonsku.

Parlamentná republika

Aj pre túto formu vlády je **typické dominantné postavenie parlamentu v sústave najvyšších štátnych orgánov**. Je pre ňu charakteristická **zodpovednosť vlády parlamentu**, ktorý si môže vynútiť demisiu vlády a taktiež aj nepriama závislosť hlavy štátu od parlamentu. **Hlavou štátu je prezident, ktorý je volený parlamentom, alebo priamo občanmi štátu**. Prezident vykonáva svoje právomoci samostatne, nakoľko medzi ním a parlamentom neexistuje priama závislosť (inštitút nezodpovednosti hlavy štátu). Medzi prezidentom, parlamentom a vládou

však existuje nepriama závislosť, čo sa prejavuje nutnosťou kontrasignácie akéhokoľvek aktu prezidenta spolu podpisom člena vlády a ten je zodpovedný parlamentu.

Zákonodarnú moc vykonáva parlament, ktorý kontroluje a usmerňuje činnosť vlády v základných otázkach. **Výkonná moc patrí vláde** na čele s ministerským predsedom (premiérom). Vláda sa kreuje na základe výsledkov volieb do parlamentu. **Vláda je závislá na dôvere parlamentu**, čo pre jej stabilitu predpokladá podporu väčšiny členov parlamentu. **Vláda zodpovedá parlamentu a podlieha jeho kontrole**. Ak parlament nesúhlasí s činnosťou vlády, môže vláde ako celku alebo jej členovi vysloviť nedôveru, na základe čoho je vláda alebo jej člen povinný podať do rúk prezidenta republiky demisiu. Prezident musí demisiu vlády alebo jej člena prijať. Ak by demisiu vlády neprijal, je povinný parlament rozpustiť a vypísať nové voľby. Príkladom parlamentnej republiky je napr. Taliansko, Írsko, Rakúsko, Česká republika, Slovenská republika a ďalšie štáty s parlamentnou formou vlády.

3.5 Zmiešané formy vlád

V priebehu vývoja foriem vlád vo viacerých štátoch došlo k výrazným zmenám. Oproti klasickým modelom foriem vlád v niektorých štátoch došlo k prelínaniu prvkov parlamentnej formy vlády a prezidentskej formy vlády. Hovoríme o tzv. zmiešaných formách vlád, ku ktorým patrí napríklad **neoprezidentská (semiprezidentská) republika, kancelárska republika a vláda parlamentu**.²⁶

Neoprezidentská (semiprezidentská) republika

Pre neoprezidentskú republiku, nazývanú tiež semiprezidentskou republikou je charakteristické **silné postavenie prezidenta a vlády na úkor parlamentu**. Táto forma vlády je známa od roku 1958 vo Francúzsku, kedy bola prijatá ústava tzv. V. republiky. Touto ústavou bola deformovaná parlamentná forma vlády výrazným posilnením výkonnej moci na úkor parlamentu. Dominantné postavenie v sústave najvyšších štátnych orgánov má **prezident**, ktorý je volený priamo občanmi, menuje vládu a riadi jej činnosť. **Môže rozpustiť parlament**. Vláda určuje a riadi politiku národa. **Vláda navyiac môže požadovať od parlamentu splnomocnenie po určitú dobu vydávať nariadenia s mocou zákona**, čím výrazne zasahuje

²⁶ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 38.

do zákonodarnej právomoci parlamentu. Francúzsky model neoprezidentskej republiky sa postupne rozšíril napríklad do Grécka, Portugalska a Ruska.²⁷

Kancelárska republika

Ide o formu vlády známu v Spolkovej republike Nemecko. Kancelárska republika, resp. kancelársky systém, vychádza z koncepcie parlamentnej formy vlády, ale s **výrazným posilnením právomocí exekutívy – moci výkonnej, resp. predsedu vlády – spolkového kancelára**. Spolkový kancelár má ústavou dané silné postavenie a je povolaný určovať základné smery politiky štátu. Zákonodarný orgán – **Spolkový snem je obmedzený vo svojich právomociach v prospech kancelára a vlády**. Snem môže vysloviť kancelárovi nedôveru len tak, že väčšinou hlasov zvolí jeho nástupcu a požiada prezidenta o prepustenie kancelára, a to všetko v lehote 48 hodín. Ak návrh na vyslovenie nedôvery nie je schválený väčšinou Spolkového snemu, môže naopak kancelár podať návrh prezidentovi na rozpustenie snemu a prezident môže snem do 21 dní rozpustiť (všetko taktiež v lehote do 48 hodín). Zákonodarná právomoc Spolkového snemu je taktiež obmedzená ďalším orgánom výkonnej moci – **Spolkovou radou, zloženou z predstaviteľov krajinských vlád, ktorej súhlas je potrebný na prijatie každého spolkového zákona**.

Vláda parlamentu

Patrí taktiež k zmiešaným formám vlády, je pre ňu charakteristické **mimoriadne silné postavenie parlamentu ako výlučného a zvrchovaného nositeľa moci v štáte**. V tomto type zmiešanej formy vlády sú **vláda a prezident volení a odvolávaní parlamentom**. Hlava štátu má len reprezentatívne postavenie a vláda je podriadená parlamentu. Vláda parlamentu existovala napríklad v Nemecku počas platnosti Weimarskej ústavy, ako aj v Rakúsku v rokoch 1919-1929.

Literatúra:

1. BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I: Základy štátovedy. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2000.
2. FILIP, J., SVATOŇ, J., ZIMEK, J.: Základy štátovedy. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2000.

²⁷ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 149.

3. JÁNOŠÍKOVÁ, E.: Základy štátovedy. Bratislava: A PZ v Bratislave, 2002.
4. NESVADBA, A., ZACHOVÁ A.: Teória štátu a práva (druhé doplnené vydanie). Bratislava, Akadémia PZ, 2008.
5. OTTOVÁ, E.: Teória práva, 3. doplnené vydanie. Šamorín: Heureka, 2010.
6. PRUSÁK, J. a kol.: Vybrané kapitoly z modernej teórie štátu a práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1992.
7. PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava 1999.
8. SVAK, J.: a kol.: Ústavné právo SR, 5. Aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia POZ v Bratislave, 2008.

IV. Kapitola

Demokracia a jej formy

4.1 Charakteristika demokracie

S pojmom forma vlády veľmi úzko súvisí pojem demokracia. Je súčasťou obsahu tohto pojmu, nakoľko forma vlády okrem sústavy a štruktúry najvyšších štátnych orgánov, spôsobu ich tvorby a ich vzájomných vzťahov znamená aj vzťah štátnej moci, t. j. ústredných štátnych orgánov k obyvateľstvu. Inými slovami, či a akou mierou sa obyvateľstvo zúčastňuje na uskutočňovaní štátnej moci, teda mieru demokratickosti. Konkrétne ide o to, akou mierou a spôsobom sa občania štátu podieľajú na tvorbe najvyšších štátnych orgánov a na výkone štátnej moci. **Podľa toho, či a akou mierou sa občania štátu podieľajú na výkone štátnej moci, sa formy vlády delia na demokratické a nedemokratické.**

Samotné slovo demokracia pochádza z gréčtiny a je staršie viac ako 2 500 rokov. Skladá sa z dvoch slov a to: **demos** – ľud a **krateo** – vládnuť. Napriek tomu, že pojem „demokracia“ je veľmi frekventovaný tak v dennom živote, ako aj v odbornej literatúre, sa doposiaľ nepodarilo vytvoriť univerzálnu definíciu demokracie. V súčasnosti existuje viac ako tristo definícií demokracie.²⁸ Systematicky ucelené učenie o demokracii ponúkal **Aristoteles**, ktorý už vo svojom učení rozlišoval niekoľko druhov demokracie. Podstatou Aristotelovho učenia o demokracii bola sloboda v zmysle rovnosti („Všetci vládnu nad každým a každý jednotlivec zasa striedavo vládne nad všetkými. K slobode patrí striedavo vládnuť a striedavo poslúchať“.)

Na učenie Aristotela nadväzuje množstvo ďalších mysliteľov, ku ktorým patril predovšetkým **J. J. Rousseau**. Podľa Rousseaua nijaká vláda natoľko nepodlieha občianskym vojnám a vnútorným zmätkom, ako práve demokratická vláda. Tvrdil, že taká dokonalá vláda, ako je demokratická, nie je vládou pre ľudí. Demokraticky by si mohol vládnuť len národ bohov.

Aj **Tomáš Garrigue Masaryk** si uvedomoval, že „demokracia nie je niečo prirodzené, ale musí sa usilovne budovať“. „Byť uvedomelým demokratom, neznamená byť demokratom len na

²⁸ FILIP, J., SVATONĚ, J., ZIMEK, J.: Základy státovědy. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2000, s. 111.

tribúne, ale v každodennom počínaní – k tomu máme ďaleko a na to musí inteligent demokrat prihliadať“. Vo svojom spise „Demokratizmus v politike“ Masaryk demokraciu stručne charakterizuje ako „úsilie proti neprávú a proti násilnosti“.

Pozoruhodné sú taktiež **Popperové** úvahy o demokracii. **Popper** demokraciu tak isto chápe ako slobodu myslenia a slobodu konania, ale ľudia nesmú voliť politickú slobodu len preto, lebo si sľubujú pohodlnejší život, ale najmä preto, že demokracia je jedinou ľudsky dôstojnou formou ľudského spolunažívania, jedinou formou, v ktorej ľudia môžu byť za seba zodpovední.

Výstižne demokraciu tiež charakterizoval vo svojom prejave v Gettysburgu v roku 1863 aj **Abrahám Lincoln**, ktorý definoval *demokraciu ako vládu ľudu, prostredníctvom ľudu a pre ľud*. Táto definícia patrí aj v súčasnosti v teórii štátu k najčastejšie používaným definíciám demokracie a učenie teórie štátu o demokracii z uvedenej definície aj vychádza.

Veda o štáte chápe **demokraciu ako právny inštitút**, pretože demokracia a jej princípy sú vyjadrené v ústavách a v zákonoch demokratických štátov. Napríklad v čl. 2 francúzskej ústavy sa hovorí: „Heslom republiky je „Sloboda, rovnosť, bratstvo“. Jej zásadou je: „vláda ľudu, ľuďom a pre ľud“. Taktiež aj v Ústave Slovenskej republiky z roku 1992 je hneď v úvodnom ustanovení uvedené: „*Slovenská republika je zvrchovaný, demokratický a právny štát. Neviaže sa na nijakú ideológiu ani náboženstvo*“ (čl.1).²

Podľa Ottovej je *demokracia vláda limitovanej väčšiny ľudu*. Pre demokraciu ako vládu limitovanej väčšiny je charakteristické kritérium kvantity, t. z., že sa uplatňuje pravidlo vlády väčšiny (majority). Znamená to, že každé rozhodnutie vzniká na základe hlasovania väčšiny. Pritom sa vychádza z predpokladu, že väčšina prijme správnejšie rozhodnutie než menšina. *Bez pravidla väčšiny (majority) by nebolo možné efektívne riadenie spoločnosti*.²⁹

4. 2 Princípy demokracie

Demokraciu a demokratickú spoločnosť výstižne a v ucelenej podobe charakterizujú základné znaky demokracie, ktoré sa nazývajú aj právnymi **princípmi demokracie**. Pre demokratické pomery v štáte je dôležité, aby tieto základné znaky, resp. princípy demokracie boli zakotvené

²⁹ OTTOVÁ, E.: Teória práva, 3. Vydanie. Šamorín, Heureka, 2010, s. 156.

v ústave a v zákonoch štátu. Ich zakotvenie a garancia ústavou a zákonmi štátu umožňuje, aby sa občania dovoľávali ich právnej záväznosti, aby štátni funkcionári a úradníci, ako aj ďalší pracovníci a zamestnanci verejnej moci, mohli byť braní na politickú a právnu zodpovednosť za ich porušenie, či nerešpektovanie. Týmito základnými princípmi demokracie sú:

- princíp obmedzenej väčšiny
- princíp všeobecnej a rovnej participácie na správe vecí verejných
- politický pluralizmus
- ekonomický pluralizmus
- princíp slobodných volieb
- princíp kontroly reprezentácie moci.³⁰

Princíp obmedzenej väčšiny

Pre demokratickú spoločnosť je charakteristické, že sa uplatňuje pravidlo väčšiny (majority). Pravidlo väčšiny sa uplatňuje tak pri voľbách do zastupiteľského zboru, ako aj pri hlasovaní v tomto zbore. V praxi to znamená, že sa bude realizovať ten návrh, ktorý pri hlasovaní získal väčšinu hlasov. Ale prečo obmedzenej väčšiny? Je to tak preto, že väčšina musí súčasne rešpektovať a chrániť práva menšín (minorít) a jednotlivca, aby tieto práva zostali zachované pri uplatňovaní návrhu väčšiny. Podstatou princípu obmedzenej väčšiny je teda požiadavka na ústavnú a zákonnú ochranu práv menšín a jednotlivca pri rozhodovaní väčšiny.

Ak by to tak nebolo, mohlo by dôjsť k útlaku, tyranii menšiny väčšinou. Moc väčšiny preto musí byť obmedzená, aby nedochádzalo k takým rozhodnutiam v zastupiteľskom zbore, ktoré nerešpektujú záujmy a potreby menšín.

Podľa Ottovej len možnosť a schopnosť komunikácie väčšiny s menšinou a nachádzanie konsenzu medzi väčšinovými a menšinovými záujmami môže viesť k integrite spoločnosti. Menšinu pritom možno chápať rôzne. V tom najširšom poňatí je menšinou akákoľvek skupina obyvateľstva, ktorá zastáva iný názor než väčšina. V tomto chápaní menšinou môže byť

³⁰ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008, s. 42 – 43.

napríklad národnostná, etnická, náboženská alebo aj politická menšina. V parlamentnej demokracii je ňou predovšetkým parlamentná opozícia.³¹

Princíp všeobecnej a rovnej participácie na správe vecí verejných

Všeobecná participácia znamená, že všetci občania majú právo zúčastňovať sa na správe vecí verejných a to buď priamo (tzv. priama demokracia), alebo prostredníctvom svojich zvolených zástupcov – reprezentantov (nepriama demokracia). Rovná participácia na správe vecí verejných znamená, že všetci účastníci správy verejných vecí majú rovnaké základné práva a slobody, vrátane politických a občianskych práv. Taktiež, že nikoho nemožno vylúčiť zo správy verejných vecí s výnimkou uvedenou v zákone, napr. pre nedostatok veku, rozhodnutie súdu o pozbavení spôsobilosti na právne úkony a pod. Ústava SR v II. hlave v čl. 30 zakotvuje právo občanov zúčastňovať sa na správe verejných vecí priamo alebo slobodnou voľbou svojich zástupcov. Ako uvádza Marczyová, právo zúčastňovať sa na správe vecí verejných, vrátane volebného práva, je neoddeliteľnou súčasťou vzťahu občana a štátu. Používanie týchto práv v ústavnom živote spoločnosti predstavuje dôležitý zdroj legitimity verejnej moci.³²

Podľa vyššie uvedeného článku Ústavy SR (čl. 30), aj cudzinci s trvalým pobytom na území Slovenskej republiky majú právo voliť a byť volení do orgánov samosprávy obcí, ako aj do orgánov samosprávy vyšších územných celkov.³³

Politický pluralizmus

Politický pluralizmus znamená „mnohosť“ (pluralitu) politických ideológií v spoločenskom živote prezentovaných jednotlivými politickými stranami, hnutiami a ich lídrami, ako aj zákonom garantované slobodné súťaženie ideologických programov politických strán a hnutí, najmä počas predvolebnej kampane, ale aj po voľbách a v medzi volebnom období, z ktorých si občan môže slobodne vybrať program tej politickej strany alebo hnutia, ktorý najviac vystihuje jeho záujmy a ktorý považuje za najlepší.

³¹ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 158.

³² MARCZYOVÁ, K. a kol.: Policajné právo. Plzeň: Vydavateľstvo a nakladateľstvo Aleš Čeňek, s. r. o., 2019, s. 134-135.

³³ Ústava SR, čl. 30 ods. 2.

Ekonomický pluralizmus

Ekonomický pluralizmus zakotvuje možnosť existencie rôznych foriem vlastníctva, poskytuje rovnakú právnu ochranu všetkým formám vlastníctva a garantuje rovnosť všetkých vlastníkov pred zákonom. Taktiež zakotvuje aj trhovú ekonomiku a slobodnú hospodársku súťaž – zákon konkurencie.

Princíp slobodných volieb

Tento princíp znamená, že ústava a zákony umožňujú a ochraňujú konanie volieb v pravidelných lehotách na základe všeobecného, rovného a priameho volebného práva, ktoré sa vykonáva tajným hlasovaním.

Podľa Marczyovej, ak majú byť voľby v demokratickej forme vlády skutočne slobodné, volič musí mať možnosť vyjadriť svoju vôľu slobodne, bez nátlaku a ovplyvňovania, so znalosťou veci a tajne, pri rešpektovaní základných ľudských práv a slobôd. Tiež, že nestačí, aby volič mal iba možnosť zúčastniť sa volieb, ale treba klásť dôraz aj na organizáciu a samotný priebeh procesu volieb. Teda popri slobodných voľbách voľby majú byť aj poctivé, to znamená, aby nedochádzalo k akémukoľvek ovplyvňovaniu samotného procesu volieb (organizácie a priebehu) zo strany politických strán a aby bol zabezpečený výkon všeobecného volebného práva.³⁴

Princíp kontroly reprezentácie moci

Tento princíp znamená, že ústava a zákony zabezpečujú ľudu, ktorý je zdrojom moci, právo na vonkajšiu aj vnútornú kontrolu vykonávania verejnej moci reprezentantmi moci. Účelom kontroly je zabrániť zneužitiu moci zo strany reprezentantov moci. K mechanizmom kontroly moci napríklad patrí právo vytvárať rôzne mimovládne organizácie, právo na informácie, sloboda prejavu v neposlednom rade aj právo na odpor (podľa č. 32 Ústavy SR).

³⁴ MARCZYOVÁ, K.: Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky (ako prostriedok demokracie). Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2010, s. 17.

4.3 Formy demokracie

Priama a nepriama (zastupiteľská) demokracia

Na základe kritéria, či sa občania štátu, ako zdroj moci v štáte zúčastňujú na rozhodovaní o celospoločenských otázkach priamo alebo prostredníctvom svojich zvolených zástupcov (reprezentantov), sa demokracia delí na **priamu a nepriamu (zastupiteľskú)**. Pokiaľ sa na rozhodovaní o celospoločenských otázkach zúčastňujú priamo občania štátu (napríklad formou referenda), v takom prípade ide o **priamu demokraciu**. Ak nepriamo, prostredníctvom svojich zvolených zástupcov (reprezentantov), v takom prípade ide o **nepriamu demokraciu**. V niektorých štátoch existujú v súčasnosti aj **kombinované formy demokracie**, ktoré obsahujú prvky tak priamej, ako aj nepriamej demokracie.

Priama demokracia

Priama demokracia v priebehu historického vývoja nadobudla viaceré podoby. Nejestvuje však žiadna jednotná teória priamej demokracie. Za priamu, resp. bezprostrednú demokraciu možno považovať všetky organizačné formy, v ktorých ľud ako suverén bezprostredne pôsobí pri výkone štátnej moci, pri tvorbe zákonov, výkone súdnej moci a pod.

Príkladom klasickej priamej demokracie bola tzv. aténska demokracia, v ktorej vládu (krateo) vykonávali všetci slobodní občania na ľudových zhromaždeniach (eklesiách), na ktorých rozhodovali o otázkach vojny a prijímali významné rozhodnutia o správe a riadení štátu. Zasadnutia často trvali od rána do noci a prebiehali vo vypätej atmosfére. Niektoré prijaté rozhodnutia sa hneď na druhý deň rušili. Avšak priama demokracia v Aténach bola možná len vzhľadom na malú rozlohu štátu (polis) s jednoduchou organizáciou štátnej správy. Pritom nie všetci občania boli štátnymi občanmi Atén. Z aktívneho občianskeho života, resp. rozhodovania o zásadných otázkach štátu (formou eklesii), boli vylúčení nielen otroci, ale aj cudzinci a všetci neslobodní, ktorí museli vykonávať práce nevyhnutné na zabezpečenie života spoločnosti, aby tak slobodní aténski občania mali dost' času zúčastňovať sa na politickom živote. Do tejto skupiny neslobodných (societas domastiac) patrili aj aténske ženy. Väčšina obyvateľstva Atén tak bola fakticky vylúčená z účasti na verejných záležitostiach.³⁵

³⁵ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 153 – 154.

Priama demokracia sa však postupne ako systém riadenia štátu stávala neuskutočiteľnou. Nebolo možné ju totiž realizovať v postupne vznikajúcich mnohomiliónových štátoch, ktoré sa rozprestierali na rozľahlých územiach. Súčasný rozvoj výpočtovej techniky však znovu umožňuje priame rozhodovanie obyvateľstva. Ľudia pomocou sieťového internetového prepojenia majú prístup nielen k množstvu informácii, ale zároveň môžu bezprostredne komunikovať medzi sebou, ako aj so svojimi zástupcami a orgánmi verejnej moci. V súčasnosti sa priama demokracia uplatňuje v niektorých kantónoch vo Švajčiarsku známa ako „Landsgemeinde“.

Súčasnými formami priamej demokracie je **referendum, plebiscit, petičné právo, ľudová iniciatíva a odvolanie**. Marczyová uvádza ako ďalšiu formu priamej demokracie aj opciiu, ktorá umožňuje obyvateľom rozhodovanie o voľbe z alternatív štátneho občianstva.³⁶

Referendum (všeľudové hlasovanie)

Je najrozšírenejšou a najčastejšie používanou formou priamej demokracie. Predstavuje bezprostredné vyjadrenie vôle ľudu vo forme vyjadrenia sa k otázke, ktorá je predmetom referenda, a to buď súhlasnou odpoveďou „áno“, alebo zamietnutím navrhovaného spôsobu riešenia odpoveďou „nie“. Referendum môže byť právne zakotvené vo forme celoštátneho alebo miestneho (regionálneho) referenda. Je to ústavný inštitút, ktorý umožňuje občanom hlasovať o návrhoch ústavy, zákonov alebo o správnych opatreniach, ako sú rôzne verejné projekty a pod.

Vychádzajúc z Ústavy Slovenskej republiky, referendum umožňuje občanom hlasovať o návrhu ústavného zákona o vstupe do štátneho zväzku s inými štátmi alebo o vystúpení z tohto zväzku, o dôležitých otázkach verejného záujmu, ako sú základné práva a slobody, dane a odvody a pod.³⁷ Krajinou pôvodu referenda je Švajčiarsko, odkiaľ sa postupne rozšírilo do USA a Austrálie. V Európe sa v plnej forme začalo uplatňovať až po druhej svetovej vojne. V teórii štátu na základe viacerých kritérií existuje niekoľko druhov referenda. Podľa kritéria obligatórnosti a fakultatívnosti sa referendum delí na obligatórne a fakultatívne referendum.

³⁶ MARCZYOVÁ, K.: Kpt. 2. 3. Referendum. In: Svák, J. a kol.: Ústavné právo SR, 5. Aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2008, s. 130.

³⁷ Ústava SR, Druhý oddiel, čl. 93, ods. 1, 2, 3.

Obligatórne (povinné) referendum je také, pri ktorom ústava priamo stanovuje, že pre rozhodovanie o určitých veciach musí byť vypísané a vykonané referendum. Napríklad podľa Ústavy Švajčiarska každá zmena ústavy vyžaduje obligatórne referendum.

Fakultatívne referendum je také, pri ktorom ústava uvádza, že pre rozhodovanie o určitých veciach môže, ale aj nemusí byť vypísané a vykonané referendum.

Podľa doby konania v súvislosti s prijatým zákonom sa referendum delí na referendum ante legem a post legem.

Referendum ante legem sa uskutočňuje pred prijatím zákona, rozhoduje sa ním, či určitý zákon má alebo nemá byť prijatý. V zákonodarnej praxi sa takmer neuplatňuje.

Referendum post legem nazýva sa tiež ratifikačné referendum, toto referendum iba potvrdzuje alebo zamietá zákon, ktorý bol už prijatý zákonodarným zborom. Tento druh referenda je frekventovanejší, ako referendum ante legem.

Podľa toho, ktorý subjekt je oprávnený referendum vyhlásiť, rozoznávame **referendum vládne a ľudové**.

Vládne referendum je také, ku ktorému dáva podnet parlament, prezident alebo vláda.

Ľudové referendum je také, ku ktorému podnet dáva ľud (takáto forma referenda je napr. v ústave Švajčiarska).

Podľa **obsahu** sa referendum delí na **zákonodarné a ústavné**. Obsahom zákonodarného referenda je zákon, zatiaľ čo obsahom ústavodarného referenda je ústava.

Plebiscit je osobitnou formou priamej demokracie, ide o širší pojem než referendum a veľmi často sa používa ako jeho synonymum. Avšak medzi referendom a plebiscitom je zásadný rozdiel. Zatiaľ čo referendum sa vykonáva o veciach a na základe pravidiel uvedených a stanovených v ústave a dáva naň podnet buď štátny orgán alebo ľud, plebiscit predstavuje hlasovanie obyvateľstva o akejkoľvek otázke a vyhlasuje ho štátny orgán, teda zhora a v termíne, ktorý sám uzná za vhodný. Formou plebiscitu je **územný plebiscit**. Je rozhodnutím

obyvateľstva obývajúceho určitú časť územia o tom, či táto časť územia má ostať súčasťou daného štátu, alebo sa má stať súčasťou iného štátu. Teda je rozhodnutím obyvateľstva o celistvosti územia štátu.

Petičné právo patrí k významným formám priamej demokracie. Umožňuje obyvateľom štátu obrátiť sa na príslušný štátny orgán alebo orgán územnej samosprávy so žiadosťami, návrhmi alebo sťažnosťami. Petičné právo je upravené v **čl. 27 Ústavy SR**. Podľa tohto ustanovenia má právo každý alebo s inými obracať sa vo veciach verejného alebo iného spoločného záujmu na štátne orgány a orgány územnej samosprávy so žiadosťami, návrhmi a sťažnosťami. Nemožno ho využiť iba na vyzývanie na porušovanie základných práv a slobôd a na zasahovanie do nezávislosti súdov.³⁸

Ľudová iniciatíva je ďalšou formou priamej demokracie. Vyplýva z petičného práva. Vyvolávajú ju občania štátu, ak sú nespokojní s riešením nejakého problému štátnym orgánom. Najčastejšie ide o návrh zákona alebo o jeho novelizáciu. Podmienkou ľudovej iniciatívy je zákonom stanovená dolná hranica voličov, ktorí môžu iniciovať prerokovanie zákona alebo jeho návrhu zákonodarným orgánom. Ak sú splnené podmienky stanovené zákonom, zákonodarný orgán je povinný sa zaoberať daným zákonom alebo návrhom jeho novely.

Odvolanie taktiež vyplýva z petičného práva. Na rozdiel od ľudovej iniciatívy ide o oprávnenie voličov odvolať nositeľa voleného orgánu ešte počas jeho funkčného obdobia a to na základe petície, ktorú podpíše zákonom stanovený počet voličov.³⁹

Nepriama demokracia

V nepriamej demokracii štátnu moc vykonávajú reprezentanti, zástupcovia ľudu (občanov), prostredníctvom ktorých sa občania zúčastňujú na mocenskom rozhodovaní. Občania sú zdrojom moci a nimi zvolení zástupcovia – reprezentanti (poslanci) sú nositeľmi moci. Nepriama demokracia teda znamená sprostredkovanú účasť občanov na mocenskom rozhodovaní prostredníctvom zvolených zástupcov (poslancov).

³⁸ Ústava SR, tretí oddiel, politické práva, čl. 27.

³⁹ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008, s. 45 – 47.

Politický pluralizmus (jeden z princípov demokracie), pre ktorý je príznačná mnohosť politických strán a hnutí, reprezentujúcich záujmy rôznych spoločenských skupín, umožňuje voľbou zástupcov (poslancov) vytvoriť reprezentatívny mocenský orgán spoločnosti – parlament, ktorý je nositeľom štátnej suverenity, a je teda najvyšším orgánom štátnej moci. Politické strany a hnutia musia mať zaručenú rovnosť ich šancí v politickom súťažení o získanie podielu na štátnej moci. Reálna existencia politickej plurality má zamedziť monopolizácii politickej moci jednou politickou silou.⁴⁰

S nepriamou demokraciou úzko súvisia pojmy ako: voľby, vzťah občan – poslanec (mandát), vzťah volených a nevolených súčastí štátneho aparátu.

4. 4 Voľby a druhy volieb

Voľby sú právnym inštitútom, pretože sú upravené právom, a to ústavou a zákonmi. To znamená, že proces volieb je upravený pravidlami stanovenými právom, pri ktorých si občania – voliči vyberajú jednu alebo viac osôb spomedzi kandidátov na post poslanca alebo úrad.

Voľby sú mechanizmom, pomocou ktorého občania vyberajú svojich zástupcov do zastupiteľského zboru – parlamentu alebo do miestneho zastupiteľského orgánu – mestského, resp. obecného zastupiteľstva. Voľby slúžia nielen k voľbe zástupcov parlamentu, či do miestneho zastupiteľského orgánu, ale sú mechanizmom aj pre voľbu hlavy štátu, sudcov, ďalších orgánov verejnej moci, alebo orgánov miestnej samosprávy (starosta obce, primátor, predseda vyššieho územného celku) a taktiež aj pre voľbu reprezentantov občanov štátu do medzinárodného voleného orgánu (Európsky parlament a iné).

Voľby je možné skúmať podľa viacerých kritérií. Podľa týchto kritérií sa delia na voľby: **priame a nepriame, všeobecné a doplňovacie, celoštátne, regionálne a miestne, jednokolové a dvojkolové, prípadne viackolové, riadne, mimoriadne a opakované, slobodné voľby.**

Priame voľby sú charakteristické tým, že občania si volia svojich zástupcov priamo, bez sprostredkovania iných osôb (napr. voľba prezidenta SR). Pre nepriame voľby je

⁴⁰ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 159.

charakteristické, že občania si najprv zvolia voliteľov, ktorí za nich volia. Takýmto spôsobom je napríklad volený prezident USA (prostredníctvom zboru voliteľov).

Všeobecné a doplňujúce voľby Pri všeobecných voľbách ide o voľbu celého zastupiteľského zboru. Pri doplňujúcich voľbách ide o voľbu len časti poslaneckých miest počas funkčného obdobia.

Celoštátne, regionálne (miestne) voľby sa rozlišujú podľa toho, či ide o voľby do orgánu s celoštátnou pôsobnosťou, regionálnou alebo miestnou pôsobnosťou.

Jednokolové, dvojkolové a viackolové voľby sa rozlišujú podľa toho, aký volebný systém sa používa v danej krajine.

Riadne, mimoriadne a opakované voľby O riadne voľby ide vtedy, ak sa konajú po skončení volebného obdobia. O mimoriadne voľby ide vtedy, ak sa konajú pred skončením volebného obdobia, napr. v prípade rozpustenia parlamentu. Opakované voľby sú také, ktoré sa musia zopakovať, napríklad z dôvodu vyhlásenia neplatnosti volieb.

Problematika volieb zahŕňa niekoľko oblastí a to: **volebné právo a princípy volebného práva, spôsob navrhovania kandidátov, organizáciu volieb a volebný systém.**

4.5 Volebné právo

Volebné právo má dva významy. Prvý z nich predstavuje subjektívne právo, ktorým občan disponuje v súvislosti s voľbami – volebné právo občana. Druhým je oblasť objektívneho práva, ktorá upravuje problematiku volieb – právna úprava volieb.

Volebné právo občana zahŕňa najmä právo voliť a byť volený, ďalej právo účasti na navrhovaní kandidátov prostredníctvom politických strán a hnutí, alebo pri navrhovaní nezávislých kandidátov prostredníctvom skupín občanov. S tým súvisí aj právo účasti na predvolebnom boji a právo na informácie o politických programoch predstavovaných jednotlivými kandidátmi. Volebné právo občana napokon zahŕňa právo domáhať sa preskúmania zákonnosti priebehu volieb.

Právo voliť (aktívne právo) je právo na výber politického programu, právo byť volený (pasívne právo) je právom vstupovať s vlastným politickým programom na politickú scénu a uchádzať sa o podporu voličov.

Volebné právo ako oblasť objektívneho práva upravujúceho problematiku volieb (právna úprava volieb) v demokratickom politickom systéme zahŕňa viacero okruhov otázok, a to:

- vymedzuje postavenie občana – voliča a zakotvuje jeho práva
- kreáciu orgánov riadiacich prípravu a priebeh volieb (napr. volebné komisie), pričom tieto orgány musia byť vytvorené tak, aby svojím zložením zabezpečovali objektívny a nestranný priebeh volieb
- upravuje volebný systém
- zakotvuje vyhotovovanie zoznamov voličov a zabezpečuje dôslednú kontrolu ich vytvárania, zabraňujúcu manipuláciu s nimi
- reguluje spôsob navrhovania kandidátov
- upravuje volebnú kampaň tak, aby bola zabezpečená rovnosť kandidátov (napr. obmedzenie financovania predvolebnej kampane len na finančné prostriedky poskytované štátom)
- upravuje vyhodnocovanie výsledkov volieb a zabezpečuje občiansku kontrolu sčítavania hlasov
- zakotvuje kontrolu priebehu volieb, ktorá pozostáva nielen z kontrolnej funkcie orgánov riadiacich prípravu a priebeh volieb (volebné komisie), ale aj kontrolu zo strany nezávislých súdov (volebné súdnictvo).

Princípy volebného práva

Volebné právo v demokratickom štáte (demokratické volebné právo) je založené na princípoch všeobecnosti, rovnosti, priamosti, tajnosti hlasovania a slobody volieb.

Všeobecnosť volebného práva znamená, že volebné právo patrí všetkým občanom daného štátu. Voličom však môže byť len občan, ktorý spĺňa podmienky stanovené v zákone. K najčastejším podmienkam patrí občianstvo daného štátu, dosiahnutie určitého veku, cenzus pobytu a pod. V minulosti v mnohých štátoch sveta bolo volebné právo obmedzované rôznymi volebnými cenzusmi. Najčastejšie sa uplatňoval cenzus pohlavia – ženy nemohli voliť, ďalším dôvodom obmedzenia volebného práva bola rasa alebo nedostatok majetku.

Rovnosť volebného práva znamená, že každý občan uplatňuje svoje volebné právo za rovnakých podmienok. Každý má vo voľbách jeden hlas, ktorý sa rovnako započítava a ktorý má rovnakú váhu. Ako garancia rovnosti volebného práva sa javí aj rovnosť volebných obvodov (rovnaký počet kandidátov vo volebných obvodoch).

Podľa Ottovej uplatňovanie princípu všeobecného a rovného volebného práva má zabezpečiť, aby orgány štátu, najmä ľuďom zvolený zastupiteľský zbor (parlament), ale tiež aj (sprostredkované moc výkonná a súdna), vykonával štátnu moc v zastúpení a v záujme celého ľudu a nielen jeho časti.⁴¹

Priamosť volebného práva znamená, že každý občan sa priamo vyjadruje ku kandidátom, ktorých volí. Priamosť volebného práva je opakom nepriameho volebného práva, pri ktorom občan volí voliteľov (zbor voliteľov) a ti volia kandidátov.

Tajnosť hlasovania znamená, že volič má pri voľbách možnosť bez svedkov vybrať kandidáta, ktorému chce dať svoj hlas. Teda bez toho, aby sa niekto dozvedel, koho volil, resp. ak je vylúčená akákoľvek kontrola hlasovania. Tajné hlasovanie sa realizuje viacerými spôsobmi, ako napríklad hlasovaním za plentou, resp. zástenou, rovnaké hlasovacie lístky, zapečatené obálky a pod.

Slobodné voľby

Pre demokratické a právne štáty sú charakteristické slobodné voľby. O slobodných voľbách možno hovoriť vtedy, ak sa s nomináciou kandidáta a s odovzdaním hlasu nespája nijaký zákaz, sankcia alebo diskriminácia. Taktiež, ak existuje slobodná volebná kampaň, ktorá je viazaná iba všeobecne platnými právnymi predpismi. Dôležitou zárukou objektívnosti a zákonnosti priebehu volieb je možnosť občana – voliča domáhať sa preskúmania zákonnosti priebehu volieb.

⁴¹ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 159.

Spôsob navrhovania kandidátov

Druhou oblasťou problematiky volieb je spôsob navrhovania kandidátov. Spôsob navrhovania kandidátov závisí od povahy politického systému. V demokratickom pluralitnom systéme navrhujú kandidátov na poslancov politické strany a hnutia, ako aj skupiny občanov (občianske združenia). Organizácia volieb i volebnej kampane musí zabezpečovať rovnaké podmienky pre všetkých navrhovaných kandidátov, ako aj kontrolu dodržiavania právnych predpisov upravujúcich voľby.

4. 6 Volebný systém a jeho druhy

Volebným systémom treba rozumieť spôsob organizácie a výkon volieb na základe subjektívneho a objektívneho volebného práva, zisťovanie a zverejňovanie výsledkov volieb, ako aj spôsob rozdeľovania mandátov.¹ Existujú tri druhy volebných systémov, ktorými sú:

- a) väčšinový volebný systém a
- b) systém pomerného zastúpenia
- c) kombinovaný volebný systém.

Väčšinový volebný systém

Podstata väčšinového volebného systému spočíva v tom, že volebné obvody sú jednomandátové, teda v každom volebnom obvode sa volí len jeden poslanec. V štáte sa vytvorí len toľko volebných obvodov, koľko je mandátov. Mandát získa ten kandidát, ktorý získal najviac hlasov voličov v danom volebnom obvode. Voliči odovzdávajú svoje hlasy pre konkrétneho kandidáta a nie pre určitú politickú stranu. Volebné obvody sú v porovnaní s volebnými obvodmi pomerného systému menšie.

Na zvolenie kandidáta sa vyžaduje buď relatívna väčšina hlasov (nadpolovičná väčšina prítomných členov) alebo absolútna 3/5 väčšina hlasov (nadpolovičná väčšina všetkých členov). Pri určení pravidla, že na zvolenie postačuje relatívna väčšina hlasov, sa uskutočňuje iba jedno volebné kolo (skrutínium). Pri určení pravidla absolútnej väčšiny sa uskutočňujú dve volebné kolá. Pri prvom volebnom kole sa vyžaduje absolútna väčšina hlasov. Do druhého

¹ PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1995, s. 151.

volebného kola postupujú dvaja kandidáti, ktorí získali najviac hlasov. Na zvolenie kandidáta v druhom volebnom kole stačí relatívna väčšina hlasov.

Pre väčšinový volebný systém je charakteristické, že preferuje silné politické strany. Napomáha zužovaniu spektra politických strán. To znamená, že v zastupiteľskom zbore sa rozdeľujú mandáty spravidla iba medzi členov dvoch najsilnejších politických strán. Je silným filtrom vo vzťahu k menším politickým stranám. To však vedie k určitej volebnej nespravodlivosti, pretože značné skupiny obyvateľov (členovia a sympatizanti menších politických strán) zostávajú bez reprezentácie v zastupiteľskom zbore.

Väčšinový volebný systém sa uplatňuje napr. vo Veľkej Británii, Austrálii, na Novom Zélande, Kanade v Indii, v krajinách Južnej Ameriky.

Systém pomerného zastúpenia

Tento volebný systém odzrkadľuje celkom reálne, skutočné rozloženie, proporcionalitu politických síl v príslušnom štáte. Podporuje vznik a trvanie malých politických strán. Tým umožňuje, aby v zastupiteľskom zbore boli zastúpené aj menšie politické strany. V praxi to však vedie k problémom pri zostavovaní vlády. Reprezentantom jedinej politickej strany sa iba málokedy podarí získať nadpolovičnú väčšinu hlasov v zastupiteľskom zbore. Rozhodovanie však závisí od súhlasu nadpolovičnej väčšiny, preto sa reprezentanti viacerých politických strán v zastupiteľskom zbore spájajú do politických koalícií.

Pre systém pomerného zastúpenia je charakteristická voľba viacerých poslancov v jednom volebnom obvode. Jeho podstata spočíva v tom, že poslanceké mandáty sa rozdeľujú úmerne podľa počtu hlasov voličov, ktoré získali jednotlivé politické strany a ich reprezentanti.

Súčasťou systému pomerného zastúpenia je tzv. uzavieracia klauzula. Uzavieracia klauzula predstavuje minimálnu hranicu počtu hlasov, ktorú musí politická strana vo voľbách získať, aby mala zastúpenie v zastupiteľskom zbore a aby jej bol pridelený úmerný počet mandátov. V niektorých krajinách túto minimálnu hranicu tvorí 5 % z celkového počtu registrovaných voličov (napr. SR, NSR), v iných krajinách je minimálna hranica len 1 %. Len tie politické strany, ktoré vo voľbách získali viac ako stanovenú minimálnu hranicu, sa zúčastňujú na rozdeľovaní mandátov a majú zastúpenie v zastupiteľskom zbore (parlamente).

Kombinovaný volebný systém

V kombinovanom volebnom systéme nachádzajú uplatnenie prvky väčšinového volebného systému aj systému pomerného zastúpenia. Kombináciou oboch volebných systémov sa odstraňujú niektoré ich negatívne stránky. Tento volebný sa v Európe rozšíril najmä po 2. svetovej vojne a našiel uplatnenie napríklad pri voľbách do Spolkového snemu v SRN.

Volič disponuje dvomi hlasmi. Jeden uplatní vo volebnom obvode utvorenom na väčšinovom princípe, kým druhý hlas odovzdá v rámci systému pomerného zastúpenia. Polovica platných mandátov sa obsadzuje z „väčšinových“ obvodov, druhá polovica sa obsadzuje z „pomerných“ obvodov, ktoré sú totožné s krajinami a slobodnými mestami.

Mandát, imperatívny mandát a zákaz imperatívneho mandátu

S nepriamou demokraciou, ako už bolo povedané vyššie, okrem pojmu volieb súvisia aj ďalšie dva pojmy a to mandát – vzťah občana a poslanca a vzťah volených a nevolených súčastí štátneho aparátu.

Mandát predstavuje poverenie zvolených zástupcov ľudu (poslancov) v zastupiteľskom zbore (parlamente). Mandát je teda poverenie a získava sa vo voľbách v systéme nepriamej (zastupiteľskej) demokracie. Platia preň princípy buď imperatívneho (viazaného) mandátu, alebo reprezentatívneho (resp. zákazu imperatívneho mandátu).

Imperatívny mandát znamená politickú zodpovednosť poslanca svojim voličom, t. j. možnosť voličov odvolať poslanca v priebehu volebného obdobia. Vychádzajúc z uvedeného, poslanec je viazaný vôľou voličov, je im politicky zodpovedný a v prípade nerešpektovania vôle voličov môže byť nimi odvolaný aj pred ukončením volebného obdobia.

Imperatívny mandát bol formálne zakotvený v ústavách a zákonoch o voľbách štátov bývalého socialistického bloku, aj keď sa v týchto totalitných systémoch fakticky nerealizoval. V súčasnosti sú príkladom imperatívneho mandátu nepriame voľby prezidenta USA, kde sú volitelia z jednotlivých štátov USA viazaní voliť toho kandidáta, ktorý získal v ich domovskom

štáte väčšinu hlasov. Imperatívny mandát sa uplatňuje aj v nemeckej Spolkovej rade, ktorej členovia sú pri hlasovaní viazaní príkazmi krajiných vlád.⁴²

Reprezentatívny mandát (resp. zákaz imperatívneho mandátu) znamená politickú nezodpovednosť poslanca svojim voličom v priebehu funkčného obdobia. Je vyjadrením názoru, že povinnosťou poslanca je pracovať v prospech celku, t. j. v prospech celej spoločnosti, všetkých občanov štátu, a to aj za cenu, že rozhodovanie poslanca nebude v súlade s vôľou skupiny voličov, ktorí ho volili. Neznamená teda iba mechanické prenášanie názorov a vôle voličov, ktorí daného poslanca volili.

Pri uplatňovaní reprezentatívneho mandátu je poslanec reprezentantom všetkých občanov, nielen voličov určitej politickej strany alebo volebného obvodu. Nemôže byť teda viazaný iba ich záujmami, ale má byť zodpovedný len svojmu svedomiu a nie meniacim sa náladám verejnosti. Ak poslanec v priebehu funkčného obdobia stratí dôveru voličov, voliči môžu svoju nespokojnosť s poslancom vyjadriť tak, že v nových voľbách nebude znovu zvolený. V súčasnosti je dôležitá zodpovednosť poslanca voči politickej strane, za ktorú kandidoval do zastupiteľského zboru, jeho povinnosť dodržiavať volebný program, pre ktorý sa voliči pre jeho voľbu rozhodli, ako aj dodržiavanie straníckej disciplíny.⁴³

Vzťah poslanca k svojmu voličovi je aj v súčasnosti veľkým problémom. Doteraz sa hľadá odpoveď na to, či je poslanec povinný konať iba to, čo si želajú voliči jeho volebného obvodu, alebo väčšina občanov, alebo má právo konať tak, ako sám pokladá za najlepšie, podľa svojich vedomostí, skúseností a svedomia.

Vzťah volených a nevolených súčastí štátneho aparátu

V systéme nepriamej demokracie sa štátny aparát skladá z volených a nevolených inštitúcií. Z princípu suverenity ľudu vyplýva, že vo vzťahu volených a nevolených orgánov štátneho aparátu musí platiť suverenita volených orgánov, to znamená plné podriadenie (pokiaľ ide o ich vytváranie, právomoc, pôsobnosť a zodpovednosť) nevolených (menovaných) orgánov voleným orgánom štátu.

⁴² OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 160.

⁴³ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 161.

4.7 Nedemokratické formy vlády

Nedemokratické formy vlády sú tie, v ktorých existuje iba jedna politická alternatíva a fakticky je vylúčená možnosť formovať inú politickú alternatívu. Takéto formy vlády sa nazývajú totalitné. Príkladom sú fašistické formy vlády, stalinisticko-brežnevovská forma vlády atď.

V totalitných formách vlády sa moc sústreďuje buď v rukách jednotlivca, alebo sa obmedzuje na úzku skupinu ľudí. Forma vlády, v ktorej sa moc sústreďuje v rukách jednotlivca, sa nazýva autokratická monokracia (napr. absolutistická monarchia). Formou vlády úzkej skupiny ľudí môže byť aristokracia (ak je moc v rukách šľachty), plutokracia (ak je moc v rukách úzkej skupiny najmajetnejších ľudí), alebo oligarchia (ak je moc v rukách skupiny, ktorá nemá štátnické kvality a ktorá sa dostala na vrchol na základe pôvodu, vlastníctva a pod.).

Vláda úzkej skupiny ľudí „panstvo skupiny“ sa dá dokázať vo všetkých politických systémoch (vrcholní funkcionári v stranách a spolkoch, vysokí úradníci štátnej správy, špičkoví manažéri vo verejnom i súkromnom hospodárstve, ktorí sú rôznymi spôsobmi prepojení s politickou oligarchiou v systéme vzájomnej stabilizácie moci).⁴⁴

Literatúra:

1. BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: U P. J. v Košiciach, 2000.
2. JÁNOŠÍKOVÁ, E.: Základy štátovedy. Bratislava: A PZ v Bratislave, 2002.
3. KRŠKOVÁ, A., JÁNOŠÍKOVÁ, E., VACULÍKOVÁ, N.: Základy teórie štátu. Bratislava: A PZ v Bratislave, 2000.
4. MARCZYOVÁ, K.: Kpt. 2. 3. Referendum. In: Svák, J. a kol.: Ústavné právo SR, 5. Aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2008.
5. MARCZYOVÁ, K.: Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky (ako prostriedok demokracie). Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2010.
6. MARCZYOVÁ, K. a kol.: Policajné právo. Plzeň: Vydavateľstvo a nakladateľstvo Aleš Čeňek, s. r. o., 2019, s. 134-135.
7. NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008.

⁴⁴ BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: U P.J. Šafárika v Košiciach, 2000, s. 65-66.

8. OTTOVÁ, E.: Teória práva, 3. Vydanie. Šamorín, Heureka, 2010.
9. PRUSÁK, J. a kol.: Vybrané kapitoly z modernej teórie štátu a práva. Bratislava: PF UK, 1992.
10. PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava 1999.

V. Kapitola

System štátnych orgánov a inštitúcií

5.1 Charakteristika základných pojmov

Moc je jedným zo znakov štátu. Je to schopnosť regulovať správanie skupín a jednotlivcov, formulovať, určovať, usmerňovať a vynucovať ho. V demokratickom štáte je zdrojom, ako aj vykonávateľom moci ľud. V takom prípade hovoríme o osobitnom druhu moci, t. j. o **verejnej moci**. Pre verejnú moc ako osobitný druh moci je typické, že jej zdrojom (prameňom) a súčasne vykonávateľom v demokratickom štáte je ľud. Ľud vykonáva verejnú moc jednak priamo – bezprostredne (napr. formou referenda, plebiscitu), ako aj nepriamo – sprostredkované. Sprostredkované ľud vykonáva verejnú moc prostredníctvom svojich reprezentantov zvolených do zastupiteľských zborov, či už na ústrednej úrovni (prostredníctvom poslancov parlamentu), ako aj na miestnej (regionálnej) úrovni (prostredníctvom poslancov mestských, resp. obecných zastupiteľstiev). Pokiaľ ide o moc vykonávanú prostredníctvom štátnych inštitúcií, t. j. prostredníctvom sústavy štátnych orgánov a štátnych organizácií (s ústrednou, ako aj s miestnou pôsobnosťou), v takomto prípade ide o osobitný druh verejnej moci a to o **štátnu moc**. Moc vykonávaná prostredníctvom sústavy štátnych orgánov a štátnych organizácií, ako aj prostredníctvom orgánov územnej a záujmovej samosprávy sa spoločne nazýva **verejná moc**. Na vykonávaní verejnej moci sa popri štátnych inštitúciách a orgánov územnej samosprávy zúčastňujú aj rôzne občianske združenia a verejné korporácie.

Niektorí autori (Bröstl) používajú pre označenie štátnych orgánov, štátnych organizácií a ostatných orgánov a inštitúcií podieľajúcich sa na uskutočňovaní štátnej moci pojem **štátny mechanizmus**. Podľa Bröstla pojem štátny mechanizmus je často nahradzovaný pojmom **štátny aparát**, ktorý je však podľa neho vyjadrením štátneho mechanizmu v užšom slova zmysle, nakoľko zahŕňa len sústavu navzájom hierarchicky usporiadaných štátnych orgánov a inštitúcií podieľajúcich sa na uskutočňovaní štátnej moci, vrátane ich personálnej základne. V širšom slova zmysle štátny mechanizmus podľa Bröstla zahŕňa okrem štátneho aparátu aj materiálnu základňu, ako rôzne technické a materiálne prostriedky umožňujúce výkon štátnej moci, ako napríklad budovy, komunikačné a dopravné prostriedky a pod., ako aj systém

organizačných prostriedkov a nástrojov donucovania, ktoré tvoria organizačno-normatívny základ štátneho mechanizmu.⁴⁵

Ottová chápe moc v tom najširšom poňatí ako schopnosť usmerňovať a regulovať správanie ľudí či už na základe prirodzenej autority (napr. morálnej, náboženskej, veku a pod.) alebo aj nezávisle od vôle, resp. aj proti vôli ľudí použitím donútenia (fyzického psychického alebo ekonomického). Od pojmu **moc** odvodzuje osobitný druh moci a to **verejnú moc**, ktorú vymedzuje v dvoch formách a to vo forme verejnej moci vykonávanej prostredníctvom neštátnych verejnoprávnych inštitúcií, t. j. orgánov územnej samosprávy, orgánov záujmovej samosprávy (napr. advokátska komora, lekárska komora, komora exekútorov), orgánov cirkvi a samosprávnych orgánov vysokých škôl a pod., a vo forme verejnej moci vykonávanej prostredníctvom štátnych orgánov a organizácií, ktorá je najdôležitejšiu formu verejnej moci a ktorá má medzi ostatnými druhmi verejnej moci najvyššie (výsostné) a nadradené postavenie a ktorá sa nazýva **štátna moc**.⁴⁶

Štátne orgány a štátne organizácie sa označujú spoločným názvom štátne inštitúcie.

Štátny orgán je inštitúcia štátnej moci, ktorej úlohou je uskutočňovať funkcie štátu na základe ústavy a v jej medziach, ako aj v rozsahu a spôsobom, ktorý ustanovuje zákon. Štátne orgány na rozdiel od štátnych organizácií sú reprezentantmi, držiteľmi a vykonávateľmi zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci. Štátnu moc vykonávajú len v takom rozsahu a takým spôsobom, aký ustanovuje ústava a zákony. Charakteristickými znakmi, ktorými sa vyznačujú štátne orgány sú **právomoc, pôsobnosť (kompetencia) a štátnomocenský charakter ich činnosti.**

Právomoc je spôsobilosť štátneho orgánu vydávať právne akty (normatívne a individuálne), pomocou ktorých reguluje spoločenské vzťahy. Štátne orgány v demokratickom štáte môžu svoju právomoc vykonávať len v rozsahu a takým spôsobom, ktorý stanovuje ústava a zákony.

⁴⁵ BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: U P.J. Šafárka v Košiciach, 2007, s. 25.

⁴⁶ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 113.

Pôsobnosť (kompetencia) predstavuje okruh spoločenských vzťahov, v ktorých štátny orgán môže vykonávať svoju právomoc, čiže okruh spoločenských vzťahov, v ktorých štátny orgán vydáva právne akty. Rozoznávame pôsobnosť: **osobnú, priestorovú, časovú, vecnú a funkčnú.**

Rozlišovanie medzi právomocou a pôsobnosťou má význam z hľadiska právnych následkov pri prekročení právomoci a prekročení pôsobnosti. Keď je prekročená právomoc, ide o ničotný akt. To znamená, že z hľadiska práva akoby nič nevzniklo. Ku prekročeniu právomoci dochádza vtedy, ak rozhodne orgán inej sústavy, napr. namiesto orgánu sústavy súdov rozhodne zákonodarný orgán. Na rozdiel od prekročenia právomoci prekročenie pôsobnosti (kompetencie) znamená, že právny akt v dôsledku tejto vady síce vznikne, ale je neplatný.

Špecifickou vlastnosťou, ktorou sa štátny orgán odlišuje od ostatných zložiek podieľajúcich sa na výkone verejnej moci, je **štátnomocenský charakter jeho činnosti**. Štátnomocenský charakter činnosti štátneho orgánu sa konkrétne prejavuje v uplatňovaní jeho právomoci, t. j. vo vydávaní právnych aktov, ako aj v možnosti použiť štátne donútenie na rešpektovanie práv a plnenie povinností, ktoré z týchto právnych aktov pre subjekty práva vyplývajú.⁴⁷

Štátne organizácie sú inštitúcie zriaďované štátnymi orgánmi za účelom realizácie jednotlivých funkcií štátu, napr. obrannej, ochrany verejného poriadku, hospodárskej, kultúrno-výchovnej, sociálnej starostlivosti a pod. Sem patria napríklad ozbrojené sily, ozbrojené zbory, ako aj rôzne dopravné, energetické, výskumné, hospodárske organizácie (štátne podniky), ako aj rôzne štátne školské, zdravotnícke, sociálne, kultúrne a iné organizácie a zariadenia, ktoré štát obvykle riadi, kontroluje a tiež aj financuje.

Na rozdiel od štátnych orgánov štátne organizácie **nedisponujú právomocou**. Disponujú **pôsobnosťou, resp. kompetenciami**, v rámci ktorých realizujú úlohy vyplývajúce z právnych aktov štátnych orgánov. Na základe aktov štátnych orgánov spravidla tiež vykonávajú štátne donútenie (majú teda **štátnomocenský charakter svojej činnosti**).

Osobitnou súčasťou systému štátnych inštitúcií sú tzv. **zložky štátneho donútenia**. Ide o osobitné štátne organizácie, ktoré sú zriaďované a riadené štátnymi orgánmi a ktoré sa

⁴⁷ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 58.

bezprostredne podieľajú na hrozbe, resp. výkone štátneho donútenia. Nedisponujú právomocou, pri plnení svojich úloh iba realizujú právomoc štátnych orgánov. K týmto zložkám patria **ozbrojené sily a ozbrojené zbory** (Policajný zbor, spravodajské služby a ďalšie), ktoré sú zriadené štátnymi orgánmi za účelom zaistenia bezpečnosti, poriadku a obrany štátu.

V osobitných prípadoch na základe právnej legitimácie štátnym orgánom (poverenia) má určitý funkcionár alebo zamestnanec štátnej organizácie právomoc a pôsobnosť rozhodovať v konkrétnych veciach. Takéto prípady však musia mať oporu v zákone a subjektom, ktorých sa týkajú, musí byť daná možnosť ochrany štátnymi orgánmi. (Např. dopravný policajt pri ukladaní pokuty za prekročenie rýchlosti je štátnym orgánom, pri zásahu proti výtržníkovi je príslušníkom Policajného zboru, resp. zložky štátneho donútenia).

Na uskutočňovaní štátnej moci sa popri štátnych orgánoch a štátnych organizáciách zúčastňujú aj ďalšie orgány, ako sú miestne orgány štátnej správy (okresné úrady), orgány územnej samosprávy a orgány záujmovej samosprávy (např. advokátska komora, lekárska komora, komora exekútorov). Spolu so štátnymi orgánmi a štátnymi organizáciami sa tieto orgány nazývajú spoločným názvom **orgány verejnej moci, resp. verejnej správy**.

5. 2 Štátni (verejní) funkcionári a úradníci – zamestnanci štátnej (verejnej správy)

Personálnym základom štátnych orgánov, štátnych organizácií, ako aj orgánov územnej a záujmovej samosprávy, teda orgánov celej verejnej správy je **úradníctvo (byrokracia) – zamestnanci štátnej (verejnej) správy a funkcionári štátnej (verejnej) správy**.

Úradníctvo sa odborne nazýva **byrokracia** a tvorí odbornú, špecializovanú a trvalú časť personálneho základu štátu, resp. celej verejnej správy. Je to osobitná skupina ľudí – zamestnancov štátnych orgánov a organizácií, ako aj zamestnancov orgánov územnej a záujmovej samosprávy, ktorí sa profesionálne zaoberajú „vládnutím“, resp. štátnomocenským riadením spoločnosti. To znamená, prípravou a vykonávaním rozhodnutí orgánov štátnej (verejnej) moci v rámci činnosti štátnych (verejných) inštitúcií.

Úradníctvo je hierarchicky usporiadané, čo vyjadrujú aj názvy funkcií, ktoré jednotlivé osoby vykonávajú. Hierarchia sa môže začať stupňom vysokokvalifikovaných vládnych alebo

poslaneckých poradcov, poradcov najvyšších súdnych inštitúcií, ministerstiev a ďalších ústredných orgánov štátnej správy, ktorí sú odborníkmi v oblasti práva, makroekonomicky alebo v sociálnych otázkach, kým na nižších stupňoch sú pracovníci, ktorí zabezpečujú bežné administratívne a technické práce, materiálne zásobovanie, dopravu, komunikáciu a pod.

V ozbrojených silách a zboroch sú úradníci (štátni zamestnanci) diferencovaní aj podľa hodností a funkčného zaradenia, najmä na základe vzdelania a dĺžky služby. V podstate v každom štáte existuje hierarchia tak úradníkov, ako aj hierarchia štátnych (verejných) funkcionárov.

Súčasťou úradníctva sú **vedúci pracovníci orgánov verejnej správy**. Pre ich postavenie je príznačné, že môžu vydávať jednak **individuálne právne akty** – IPA (rozhodnutia), ako aj **interné normatívne inštrukcie** – INI (napr. smernice, vnútorné poriadky, štatúty a pod.), ktoré musia byť v súlade s normatívnymi právnymi aktmi štátnych orgánov, ale ktoré sú záväzné len pre ich pracovnoprávne a administratívnoprávne podriadených zamestnancov. Na rozdiel od vedúcich pracovníkov orgánov verejnej správy, štátny orgán v rámci svojej právomoci môže vydávať normatívne právne akty, ktoré sú záväzné pre všetky subjekty práva.

Štátni (verejní) funkcionári na rozdiel od úradníctva (zamestnancov a vedúcich pracovníkov verejnej správy) sú reprezentantmi štátnej moci. Sú nimi napr. poslanci parlamentu, ministri, sudcovia, poslanci obecných a mestských zastupiteľstiev, primátori miest, starostovia obcí a ďalší. Títo schvaľujú kvalifikované rozhodnutia, ktoré im pripravujú úradníci. Ďalší rozdiel medzi štátnymi, resp. verejnými funkcionármi a úradníkmi štátnej (verejnej) správy spočíva v ustanovovaní do funkcií. Zatiaľ čo ustanovovanie štátnych, resp. verejných funkcionárov do funkcií upravuje najmä **ústavné právo a správne právo**, ustanovovanie úradníkov (zamestnancov) upravuje **správne právo a pracovné právo**. Ustanovovanie štátnych (verejných) funkcionárov do funkcií sa uskutočňuje voľbou, alebo vymenovaním. Ustanovovanie do funkcií úradníkov, resp. zamestnancov sa uskutočňuje buď na základe zmluvy o pracovnom pomere alebo dohody o výkone práce vo verejnom záujme uzavretej medzi zamestnávateľom a zamestnancom. Jednotlivé štáty upravujú právne postavenie štátnych funkcionárov a úradníkov osobitnými právnymi predpismi, ktoré sa zvyknú označovať ako zákon o štátnej, verejnej službe, resp. zákon o výkone práce vo verejnom záujme.

V súvislosti s problematikou funkcionárov a zamestnancov štátnej správy treba dodať, že tá istá fyzická osoba môže mať súčasne postavenie štátneho orgánu a môže byť aj vedúcim pracovníkom štátneho orgánu. Napríklad ak minister spravodlivosti vykonáva kompetencie Ministerstva spravodlivosti SR a v zmysle zákona o organizácii a činnosti vlády a organizácii ústredných orgánov štátnej správy SR podpisuje rozpočty jednotlivým súdom, vystupuje ako štátny orgán. Ak však ten istý minister vydáva štatút ministerstva, vystupuje ako vedúci pracovník štátneho orgánu – ministerstva.⁴⁸

5. 3 Štátna (verejná) služba a systémy obsadzovania funkcií a miest v štátnej (verejnej) správe

V súvislosti s činnosťou funkcionárov a úradníkov v štátnej, resp. verejnej správe sa používa pojem **štátna služba**, resp. **verejná služba**. Pojem štátna, resp. verejná služba vyjadruje právny status, to znamená právne (služobné a pracovnoprávne) pomery pracovníkov štátnej, resp. verejnej správy. K známym systémom obsadzovania funkcií a miest v štátnej (verejnej) správe patrí **kariérny, spoliálny a meritný systém**.

Kariérny systém štátnej (verejnej) služby

Kariérny systém je neoddeliteľne spojený s pojmom tzv. **definitívy**. To znamená s celoživotným zamestnaním, resp. celoživotnou štátnou službou a možnosťou služobného postupu podľa získanej kvalifikácie a dĺžky štátnej služby. Cariérny systém kladie dôraz na profesionalitu. Štátni zamestnanci si budujú svoju kariéru na základe získanej kvalifikácie a odbornosti, pričom sa prihliada aj na dĺžku štátnej služby. Cariérny systém je známy nezrušiteľnosťou služobného pomeru zo strany zamestnávateľa, a ak, tak len veľmi zložitým procesom a na základe vopred stanovených podmienok. Štátna služba je odpolitizovaná, takže nie je závislá od výsledkov volieb najmä z hľadiska vzniku alebo zániku služobného pomeru. Pre kariérny systém platia určité **princípy** a to:

- služobný postup na základe vopred určených podmienok stanovených zákonom o štátnej službe (odbornej kvalifikácie a dĺžky odbornej praxe)
- požiadavka mlčanlivosti

⁴⁸ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 59 – 61.

- nezlučiteľnosť štátnej služby s inou, vedľajšou pracovnou činnosťou, osobitne s podnikaním
- zákaz zamestnávania príbuzných
- zákaz členstva v politických stranách a účasti na politických akciách, štrajkoch a pod.
- lojalita vo vzťahu k štátnemu režimu.

Spoliálny systém verejnej (štátnej) služby

V porovnaní v kariérnom systéme je čisto politickou záležitosťou, a to z toho dôvodu, že miesta v štátnej (verejnej) správe sa obsadzujú po parlamentných alebo prezidentských voľbách jednotlivcami, ktorí sa zaslúžili o volebné víťazstvo alebo sú stúpenkami, či politickými sympatizantmi volebných víťazov.

Meritný systém verejnej (štátnej) služby

Nazýva sa tiež „**systém zásluh**“ podľa latinského slova **meriti** – podľa zásluhy. Vo veľkej miere sa podobá kariérnemu systému, a to z toho dôvodu, že taktiež kladie dôraz na odbornosť, apolitickosť a morálnu bezúhonnosť. Na rozdiel od kariérneho systému sú pre tento systém typické pri nástupe do zamestnania rôzne konkurzy, výberové konania, formy odporúčaní od významných osobností, alebo absolvovanie renomovaných škôl a pod.⁴⁹

5. 4 Klasifikácia štátnych orgánov

Štátne orgány je možné klasifikovať podľa viacerých kritérií. K základným kritériám pre ich klasifikáciu patrí: **právomoc, kompetencia (pôsobnosť), zloženie, spôsob ustanovovania do funkcií, ako aj vzájomné vzťahy.**

Klasifikácia štátnych orgánov podľa právomoci

Právomoc je spôsobilosť štátneho orgánu vydávať právne akty (normatívne a individuálne). Spôsobilosť vydávať právne akty majú len štátne orgány. Niektoré štátne orgány majú právomoc vydávať normatívne právne akty so všeobecnou záväznosťou (ústava, ústavné zákony, zákony, vyhlášky, vládne nariadenia), iné individuálne právne akty s individuálnou záväznosťou, ako sú napr. rozsudky súdov, rôzne rozhodnutia orgánov štátnej správy (napr. rozhodnutie o priestupku, resp. o uložení pokuty za priestupok, o povolení stavby a pod.).

⁴⁹ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 61 – 62.

Štátne orgány majú právomoc ústavodarnú, zákonodarnú, výkonnú a súdnu. Podľa toho sa delia na **ústavodarný a zákonodarný orgán, orgány výkonnej moci a súdy**.

Ústavodarný a zákonodarný orgán

Ústavodarný a zákonodarný orgán sa vyznačuje najmä **ústavodarnou a zákonodarnou právomocou**. Podstata tejto právomoci spočíva v práve prijímať, meniť, dopĺňať a revidovať ústavu, ako aj v práve prijímať, meniť, dopĺňať, zrušovať zákony a iniciovať ich prijatie, zmenu, doplnenie alebo zrušenie. Ústavodarný a zákonodarný orgán nemusia byť identické (jeden a ten istý orgán). Teória robí rozdiel medzi ústavodarnými a zákonodarnými orgánmi. Napríklad v niektorých štátoch, napr. vo Švajčiarsku pre prijatie ústavy, jej zmenu alebo derogáciu niektorých jej častí je nevyhnutné obligatórne ratifikačné referendum. Obligatórne ratifikačné referendum sa vo Švajčiarsku aplikuje pri každej zmene ústavy. V Slovenskej republike je zákonodarným orgánom Národná rada Slovenskej republiky (NR SR). Súčasne je aj orgánom s ústavodarnou právomocou. Mandáty poslancov ústavodarného a zákonodarného orgánu vznikajú väčšinou vo všeobecných voľbách. Na označenie ústavodarných a zákonodarných orgánov sa používajú rôzne názvy, ako sú napríklad snem, zhromaždenie, parlament, Kongres, Bundestag, spolková rada, národná rada a pod. Najčastejšie používaným všeobecným označením je **parlament**.

Parlament môže tvoriť buď jedna komora (napr. NR SR), alebo dve komory (napr. parlament ČR sa skladá so Snemovne a zo Senátu, britský parlament tvorí horná komora – Snemovňa lordov a dolná komora – Snemovňa reprezentantov obcí). Parlament, ktorý má jednu komoru sa nazýva **jednokomorový – unikamerálny** a parlament s dvomi komorami sa **nazýva dvojkomorový – bikamerálny**. V súčasnosti štáty z dôvodu stability právneho systému uprednostňujú dvojkomorové zloženie parlamentov. Dvojkomorové parlamenty sú v súčasnosti pravidlom, kým jednokomorové skôr zvláštnosťou a výnimkou. Parlament ako kolegiálny orgán je zriaďovaný právnou normou s najvyššou právnou silou, t. j. ústavou a má sídlo obvykle v hlavnom meste štátu.

Parlament okrem zákonodarnej právomoci vykonáva aj **exekutívnu právomoc** v oblasti kontroly, vyšetrovania a prípadne ochrany práv a slobôd občanov. Exekutívne, kontrolné a vyšetrovacie právomoci sú zamerané predovšetkým na kontrolu exekutívy, t. j. orgánov výkonnej moci. Výkonnú moc – exekutívu v parlamentnej demokracii parlament kontroluje predovšetkým prostredníctvom štátneho rozpočtu, interpeláciou a kladením otázok predsedovi

vlády a ministrom, ako aj prostredníctvom vyšetrovacích výborov, podvýborov a komisií (napr. prieskumných), ktorých úlohou je zistiť určitý skutkový stav. Výbory a komisie sa zriaďujú buď ako stále (riadne) orgány parlamentu, alebo ako dočasné (mimoriadne) ustanovené na určitý účel (ad hoc).

Parlament plní aj **autonómne funkcie**, ktoré sa dotýkajú samotného zákonodarného zboru. Prijíma rokovací poriadok, štatút, overuje mandáty a výsledky volieb, vykonáva disciplinárnu právomoc nad členmi parlamentu, volí si vlastné orgány, najmä predsedu parlamentu, podpredsedov, predsedov výborov, podvýborov a komisií, rozhoduje o programe rokovania a pod.

Parlament plní aj **justičné funkcie**, ktoré pôvodne prináležali panovníkovi. Justičné funkcie vykonáva v dvojkomorovom systéme senát v rámci tzv. **impeachmentu** (návrh na zbavenie úradu prezidenta) a následného pozbavenia úradu, ktorý nevyučuje v pozitívnom prípade riadne súdne konanie. (V USA návrh podáva prvá komora Kongresu – snemovňa reprezentantov, na odsúdenie sa vyžaduje súhlas 2/3 jej členov, rozsudok môže vyniesť iba Senát a tento môže znieť iba na odvolanie osoby z úradu a zákaz verejnej funkcie v budúcnosti. Rozsudok nie je prekážkou následného trestného stíhania exprezidenta.)

Orgány výkonnej moci (exekutíva)

S pojmom výkonná moc súvisia aj ďalšie pojmy, ako sú pojmy orgány verejnej moci, orgány štátnej správy a orgány verejnej správy. Pojem **verejná moc** je nadradený pojmom výkonná moc, štátna správa i verejná správa. Je najvšeobecnejší, pretože zahŕňa výkon moci orgánmi zákonodarnej, výkonnej a súdnej, ako aj výkon moci prostredníctvom iných subjektov. Inými subjektmi sú mienené orgány územnej a záujmovej samosprávy, na ktoré štát preniesol časť výkonu moci.

V hovorovom, ale aj v právnom jazyku sa výraz **orgán (orgány) výkonnej moci** dosť často používa v tom istom význame ako výraz **orgán (orgány) štátnej správy**. Oba pojmy majú svoj širší a užší význam. Širší význam orgánu (orgánov) výkonnej moci a širší význam orgánu (orgánov) štátnej správy sú totožné. Rozdiel je medzi užším významom orgánu výkonnej moci a užším významom orgánu štátnej správy.

Orgánmi výkonnej moci v užšom zmysle sú len hlava štátu a vláda (kabinet) vrátane jej predsedu a členov. **Orgánmi štátnej správy v užšom zmysle** sú ministerstvá a ostatné ústredné a miestne orgány štátnej správy.

Orgánmi výkonnej moci v širšom zmysle, a teda aj orgánmi štátnej správy v širšom zmysle, sú hlava štátu, vláda (kabinet), ministerstvá a ostatné ústredné i miestne orgány štátnej správy, ako aj orgány výkonnej moci sui generis, ku ktorým patria kontrolné orgány, ako najvyšší kontrolný úrad, prokuratúra (štátne zastupiteľstvo) a úrad ochrancu práv (ombudsmana). Aj keď hlava štátu je nepochybne orgánom výkonnej moci, v sústave orgánov štátnej správy má však špecifické postavenie.

Orgány výkonnej moci v širšom zmysle, a teda aj orgány štátnej správy v širšom zmysle, spolu s orgánmi územnej a záujmovej samosprávy, ako aj ďalšími inštitúciami verejnej správy (verejnoprávne korporácie) spolu vytvárajú sústavu orgánov verejnej moci, resp. sústavu orgánov verejnej správy.

Hlava štátu môže ňou byť buď jednotlivec (prezident, monarcha) alebo viacero osôb. V takom prípade je hlava štátu kolegiálnym orgánom. Postavenie hlavy štátu, spôsob jej kreácie, právomoci a kompetencie, ako aj zodpovednosť upravuje najvyšší zákon štátu – ústava.

V republike môže byť hlava štátu volená buď priamo alebo nepriamo obyvateľmi, to znamená parlamentom alebo osobitným zhromaždením – zborom voliteľov (napr. v USA volí prezidenta zbor voliteľov). V Slovenskej republike bol prezident do roku 1999 volený parlamentom, v súčasnosti ho volia občania v priamych voľbách s tajným hlasovaním na obdobie 5 rokov. Postavenie hlavy štátu je určované jej kompetenciami. Podľa toho, koľko a aké kompetencie republiková hlava štátu (prezident) má, rozoznávame „**silného**“ a „**slabého**“ **prezidenta**. Postavenie silného prezidenta má napríklad prezident USA, slabým prezidentom je napríklad prezident SRN.

K typickým kompetenciám hlavy štátu patrí zastupovanie štátu navonok v zahraničných vzťahoch, dojednávanie a uzavieranie medzinárodných zmlúv, menovanie štátnych funkcionárov, hlavné vojenské velenie nad ozbrojenými silami, ako aj **tradičné prerogatívy**. Tie sa delia na **čestné a výsadné (výsostné)**. **Čestnými prerogatívami** sú používanie prezidentskej stráže a prezidentskej štandardy, zapožičiavanie štátnych vyznamenaní, ako aj

udeľovanie titulov a vyznamenaní. Medzi **výsadné (výsostné) prerogatíva** hlavy štátu patrí vymenúvanie štátnych funkcionárov, menovanie a odvolávanie vlády, uplatňovanie práva veta voči zákonom prijatých parlamentom, reprezentácia štátu navonok, vypovedanie vojny a dojednávanie mieru, ako aj vyhlasovanie výnimočného stavu. K **výsadným prerogatívam** hlavy štátu ďalej patrí právo za podmienok uvedených v ústave rozpustiť parlament, ako aj právo udeľovať milosť a vyhlasovať amnestiu. Hlava štátu vo väčšine prípadov nie je ústavnopoliticky zodpovedná za svoje akty, zodpovednosť za akty jej činnosti má vláda alebo príslušný člen vlády.

V Slovenskej republike postavenie prezidenta v systéme ústredných štátnych orgánov zodpovedá postaveniu a právomociam hlavy štátu v parlamentných formách vlád. V parlamentných formách vlád má hlavu štátu viac menej reprezentatívnu funkciu. Prezident Slovenskej republiky reprezentuje Slovenskú republiku vo vzťahu k zahraničiu, napríklad dojednáva a ratifikuje medzinárodné zmluvy. Disponuje však významnými právomocami aj smerom do vnútra štátu, napríklad v zmysle ustanovení Ústavy SR môže rozpustiť parlament. Prezident v parlamentnej forme vlády má plniť úlohu sprostredkovateľa medzi výkonnou a zákonodarnou mocou.⁵⁰

Vláda (kabinet) je najvyšším kolegiálnym orgánom výkonnej moci. Jej kreácia, zloženie, ako aj činnosť závisia od viacerých faktorov, ako je napríklad historický vývoj štátu, forma vlády, ústavné zvyklosti a pod. Vládu tvorí predseda, podpredsedovia a jednotliví členovia vlády (ministri), niekedy aj ďalší členovia vlády, napr. tzv. ministri bez kresla, (t. j. bez portfólia). Aj Vláda Slovenskej republiky sa skladá z predsedu vlády, podpredsedov a ministrov. Jej predsedu vymenúva a odvoláva prezident SR.

V parlamentom systéme je zostavením vlády poverený tradične líder politickej strany, ktorá získala vo voľbách väčšinu. Aj v Slovenskej republike je ústavnou tradíciou, že prezident poveruje zostavením vlády osobu, ktorá je lídrom tej politickej strany alebo koalície politických strán, ktoré v parlamentných voľbách získali najviac hlasov.

⁵⁰ SVAK, J. a kol.: Ústavné právo SR, 5. aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008, s. 274.

Vláda po svojom vymenovaní hlavou štátu predstupuje so svojim programovým vyhlásením pred parlament a uchádza sa o jeho dôveru. Prezident však môže vymenovať vládu, ktorej členovia nemusia pochádzať z parlamentnej väčšiny. V takom prípade sa vláda označuje ako **úradnícka**, pretože ju tvoria politicky neutrálni odborníci. Úradnícka vláda však musí získať podporu parlamentnej väčšiny. Existencia úradníckej vlády je výrazom krízy demokracie a obmedzovania parlamentarizmu. Funkčné obdobie vlády sa obvykle zhoduje s funkčným obdobím parlamentu. Člen vlády je za výkon svojej funkcie zodpovedný parlamentu, čo sa prejavuje inštitútom vyslovenia nedôvery.

Vláda priamo riadi a kontroluje činnosť jednotlivých ministerstiev a ústredných orgánov, ktoré spadajú do rozsahu jej kompetencie. Vláda si pre zefektívnenie svojej činnosti môže zriadiť rôzne poradné orgány, ktoré však nemajú rozhodovaciu právomoc. Ich hlavnou úlohou je vypracovávať odborné odporúčania a analýzy potrebné pre rozhodovaciu činnosť vlády. Vláda tiež môže vymenovať svojich splnomocnencov pre konkrétnu činnosť, ktorí konajú v mene vlády vo vymedzenom rozsahu.⁵¹

Vláda prijíma na vykonanie zákonov **nariadenia vlády**, ktoré sú všeobecne záväznými právnymi predpismi a pripravuje a predkladá na schválenie parlamentu **návrhy zákonov (vládne návrhy zákonov)**, vrátane **návrhu štátneho rozpočtu a štátneho záverečného účtu**. Okrem nariadení vlády vláda prijíma aj **uznesenia vlády**, tieto sú však len internými právnymi predpismi a zaväzujú len vládu, okrem **uznesenia vlády o vyhlásení amnestie na priestupy**.

V prezidentskom systéme vlády (v prezidentskej republike, ktorou sú napr. USA), sú členovia vlády menovaní na odporúčanie a so súhlasom Senátu prezidentom, ktorý je šéfom exekutívy. Členovia vlády vo vzťahu k hlave štátu vykonávajú len poradnú a výkonnú funkciu a za svoju činnosť zodpovedajú prezidentovi.

Ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy sú centralizované a monokratické orgány. Zriaďujú sa spravidla zákonom pre určitú oblasť regulácie spoločenských vzťahov. Na ich čele stojí minister alebo vedúci úradu, ktorý je za výkon svojej činnosti zodpovedný parlamentu, hlave štátu, vláde, prípadne jeho zodpovednosť je rozdelená medzi všetky, alebo

⁵¹ SVAK, J. a kol.: Tamtiež, s. 287.

časť týchto orgánov. Rozmanitosť štátov prináša aj rozmanitosť počtu ministerstiev a ďalších ústredných orgánov štátnej správy, ako aj ich vecnej kompetencie.

V Slovenskej republike do sústavy ostatných ústredných orgánov štátnej správy napríklad patrí Štatistický úrad, Úrad jadrového dozoru, Úrad geodézie, kartografie a katastra, Úrad priemyselného vlastníctva, Protimonopolný úrad, Úrad bezpečnosti práce atď.

Ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy majú **právomoc** vydávať druhotné (odvodené) normatívne právne akty (nariadenia, vyhlášky, opatrenia, pokyny), ale iba na základe zmocnenia orgánom štátnej moci.

Miestne orgány štátnej správy a orgány samosprávy

Vo vyspelých demokratických štátoch sa kladie čoraz väčší dôraz na miestnu (územnú, regionálnu) správu, ktorú vykonávajú miestne (územné, regionálne) orgány štátnej správy, resp. miestne správne orgány. Ústredné orgány štátnej správy zriaďujú miestne správne orgány v súlade s územnosprávnym členením daného štátu na úrovni nižších územných celkov (na úrovni kraja, oblasti, okresu, mesta a pod.). Miestne správne orgány sú vlastne organizačnou súčasťou ústredných orgánov štátnej správy, ktoré vykonávajú ich pôsobnosť v nižších územných celkoch. Na ich čele sú ich vedúci, ktorých menujú ústredné orgány štátnej správy. K orgánom štátnej správy vyššieho stupňa sú vo vzťahu subordinácie, resp. podriadenosti. Aby orgány miestnej štátnej správy mohli plniť svoje úlohy, môžu na základe splnomocnenia zákonom vydávať **vyhlášky**.

S prebiehajúcim procesom decentralizácie štát umožňuje podieľať sa na správe vecí verejných popri ústredných a miestnych orgánoch štátnej správy aj neštátnym subjektom, ktorými sú **orgány samosprávy** (územnej a záujmovej samosprávy). Orgány samosprávy spolu s ústrednými a miestnymi orgánmi štátnej správy, ako aj ďalšími inštitúciami (verejnoprávnymi korporáciami), vytvárajú systém verejnej správy a spoločne sa podieľajú na výkone verejnej moci. Pojem verejná moc je širší ako pojem štátna moc, je rozšírený o moc neštátnych subjektov, resp. orgánov samosprávy. Orgánmi verejnej moci sú potom zákonodarné orgány, orgány výkonnej moci, súdne orgány a orgány samosprávy.

Samospráva je významnou súčasťou systému verejnej správy. Nevyhnutnou podmienkou jej existencie je demokratická forma vlády založená na princípoch demokracie. Samosprávu tvoria

iné subjekty než štátnu správu, a to orgány územnej samosprávy (v Slovenskej republike sú to vyššie územné celky, mestá, obce) a orgány záujmovej samosprávy.

Územná samospráva

Územná samospráva je často označovaná ako obecná, resp. komunálna správa (z francúzštiny – commune – obec). Samotný pojem samospráva znamená, že spravuje niekto iný ako štát. Samospráva je vykonávaná nezávisle od štátu, ale pod dohľadom štátu. To znamená, že vzniká a uskutočňuje sa na základe zákona a štát dozerá na zákonnosť jej rozhodnutí. Územná samospráva však nie je podriadená štátnym orgánom, to znamená, že v rámci vymedzenom zákonom pôsobí samostatne.

Obec ako samostatný a samosprávny celok združuje občanov, ktorí majú na jeho území trvalý pobyt, je právnickou osobou s vlastným majetkom, finančnými zdrojmi, samostatným hospodárstvom a samostatnou pôsobnosťou. Územnú samosprávu tvoria aj vyššie samosprávne územné celky na úrovni krajov, resp. oblastí a regiónov.

V oblasti tvorby práva má obec (obecné zastupiteľstvo) postavenie orgánu verejnej moci. Obec môže v oblasti normotvorby v rámci právomocí a kompetencií vymedzených právnymi predpismi (ústavou, ústavnými zákonmi, zákonmi) vydávať tzv. **všeobecné nariadenia obce**, ktoré sú však záväzné pre všetky subjekty práva, ale iba na území obce. Obce spravidla vykonávajú svoje kompetencie v oblasti komunálneho odpadu, starostlivosti o verejnú zeleň, miestne komunikácie a osvetlenie, miestnu bezpečnosť, ďalej v oblasti vzdelávania základného, z časti aj stredného, vrátane stredného odborného, v oblasti sociálnej starostlivosti a zdravotníctva, prípadne v oblasti hospodárenia s bytmi, agroturistiky a pod.

Obce sú spravidla poverované aj výkonom niektorých úloh miestnej štátnej správy, plnenie týchto úloh financuje štát, sú vykonávané v mene štátu a ním aj kontrolované.

Záujmová samospráva

Demokratický štát deleguje časť svojej moci aj na **orgány záujmovej samosprávy**, to sú jednak rôzne voľné združenia (rôzne kluby, spolky), **verejnoprávne združenia, zväzy a družstvá** (poľovnícke združenia, rybársky zväz, výrobné družstvá a pod.), ďalej rôzne **profesijne inštitúcie a komory** (napr. obchodná a priemyselná komora, notárska komora, komora advokátov, exekútorov a pod.), ako aj **orgány akademickej samosprávy** (na úrovni vysokých škôl sú to akademické senáty, na úrovni základných a stredných škôl sú nimi školské

rady, resp. obecné školské rady) a napokon **verejnoprávne inštitúcie zabezpečujúce sociálne, nemocenské a iné poistenie, ako aj cirkevná samospráva.**⁵²

Všetky tieto orgány záujmovej samosprávy sú orgánmi verejnej správy a vykonávajú verejnoprávnu (odštátnenú) činnosť. Niektoré komory vydávajú napríklad licencie na výkon príslušnej profesie. Komory tiež vykonávajú kontrolu nad výkonom profesie, vedú evidenciu členov komôr, verejnoprávnu činnosťou je aj overovanie znalostí a výchova členov a pod.

Verejnoprávne korporácie

Do systému verejnej správy okrem štátnych orgánov a organizácií, orgánov samosprávy a záujmovej samosprávy patria aj **verejnoprávne korporácie**. Verejnoprávna korporácia je osobitným druhom korporácie. **Korporácia** vo všeobecnosti znamená združenie určitého okruhu osôb za účelom vyvíjania spoločnej činnosti smerujúcej k dosiahnutiu stanoveného cieľa.

Verejnoprávna korporácia je spravidla samosprávna inštitúcia, ktorú tvorí spoločenstvo osôb poverených plnením úloh na úseku verejnej správy za účelom dosiahnutia stanoveného cieľa. Verejnoprávne korporácie sú aprobované štátom a majú priznanú príslušnú právnu subjektivitu. **Atribútmi** verejnoprávnej korporácie sú: inštitucionalizované spoločenstvo osôb, spoločný cieľ (realizácia určitého verejného záujmu) a právna subjektivita. Verejnoprávne korporácie sú spravidla zriaďované zákonom, ktorý vymedzuje ich právne postavenie a úlohy. Verejnoprávne korporácie však nemajú povahu samosprávnych korporácií. Ich typickým príkladom sú napríklad v Slovenskej republike Slovenská televízia a Slovenský rozhlas. Vďaka demokratickej forme vlády je samospráva založená na partnerskom vzťahu štátu, subjektov samosprávy a verejnoprávnych korporácií.⁵³

Orgány výkonnej moci sui generis

Do systému orgánov výkonnej moci patria aj **osobitné orgány výkonnej moci**. Je pre ne charakteristické vykonávanie kontroly, ako aj nezávislosť od iných orgánov výkonnej moci, keďže ustanovovanie do funkcií je v kompetencii buď parlamentu, alebo v spoločnej

⁵² NESVADBA, A., PŠENKOVÁ, J.: Základy správneho práva. Trenčín: TNUNI A.D., 2012, s. 40 – 41.

⁵³ NESVADBA, A., PŠENKOVÁ, J.: Tamtiež, s. 13.

kompetencii parlamentu a hlavy štátu. Nezávislosť týchto orgánov je zakotvená priamo v ústavách. Ostatným orgánom výkonnej moci nie sú ani podriadené. Vo vzťahu k ostatným orgánom štátnej moci majú však špecifické postavenie, jeho osobitosť spočíva v tom, že nemajú rozhodovaciu právomoc, nemôžu vydávať právne akty a nemôžu ani samostatne ukladať sankcie. Tie na základe výsledkov ich šetrenia ukladajú oprávnené inštitúcie.⁵⁴ Medzi tieto osobitné orgány výkonnej moci patrí: **Najvyšší kontrolný úrad, prokuratúra (štátne zastupiteľstvo) a Úrad verejného ochrancu práv (ombudsman).**

Najvyšší kontrolný úrad je ústredným nezávislým orgánom štátnej moci s osobitnými kontrolnými právomocami (nielen v Slovenskej republike, ale aj v iných štátoch). Vykonáva kontrolu hospodárenia s prostriedkami štátneho rozpočtu, štátnym majetkom, majetkovými právami a pohľadávkami štátu. Predmetom kontroly tohto orgánu je jednak zákonnosť rozhodnutí, ako aj účelnosť a hospodárnosť činnosti všetkých orgánov a inštitúcií verejnej správy, ako aj všetkých subjektov hospodáriacich s prostriedkami štátneho rozpočtu. V niektorých štátoch kompetencie najvyššieho kontrolného úradu môže vykonávať aj finančná prokuratúra ochraňujúca majetkové záujmy štátu.⁵⁵ V Slovenskej republike je postavenie najvyššieho kontrolného úradu upravené v čl. 60 až 63 Ústavy SR.

Prokuratúra (štátne zastupiteľstvo)

V demokratických štátoch prokuratúra (štátne zastupiteľstvo) patrí k významným orgánom ochrany práva. V systéme štátnych orgánov má prokuratúra postavenie centralizovaného, monokratického a nezávislého orgánu. Prokurátor je strážca zákonnosti a v tejto súvislosti vykonáva dozor nad dodržiavaním práva všetkými subjektmi štátu a spoločnosťou, to znamená všetkými štátnymi orgánmi, neštátnymi a spoločenskými organizáciami, ako aj občanmi. Pri podozrení z trestnej činnosti je prokurátor povinný toto podozrenie, obvykle prostredníctvom polície, preveriť. Pokiaľ skutočnosti nasvedčujú tomu, že bol spáchaný trestný čin, prokurátor je povinný podľa zásady oficiality (ex officio) tento trestný čin trestne stíhať. V trestnom procese prokurátor plní funkciu štátneho žalobcu, iba on má právo podávať žalobu, od tejto odstúpiť, alebo ju vziať späť. Do oblasti občianskeho súdneho konania, ako aj do kompetencie správneho súdnictva, zasahuje iba výnimočne.

⁵⁴ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 126.

⁵⁵ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 128.

Úrad verejného ochrancu práv (ombudsman)

Úrad verejného ochrancu práv (ombudsman) je nezávislý a nestranný štátny kontrolný orgán, ktorý je ustanovený na základe ústavy alebo zákona a v ktorého pôsobnosti je vykonávať kontrolu výkonu verejnej moci. Na čele úradu je **ombudsman**, ktorý je spravidla volený parlamentom a je zodpovedný iba parlamentu. V záujme, aby úrad ombudsmana plnil svoje spoločenské poslanie, ombudsman je nezávislý najmä od výkonnej moci. Má imunitu a jeho odvolanie je možné za podobných podmienok ako u sudcov. Predmetom pôsobnosti ombudsmana je najmä oblasť:

- ochrany práv a slobôd jednotlivca
- sprostredkovanie parlamentnej kontroly najmä nad postupom vlády a iných orgánov verejnej moci a jej pracovníkov (štátnych, resp. verejných funkcionárov a úradníkov).

V niektorých štátoch má ombudsman právo zákonodarnej iniciatívy, ako aj oprávnenie iniciovať konanie pred ústavným súdom, v prípade zisteného rozporu medzi právnym predpisom a ústavou (Španielsko, Portugalsko).

Pokiaľ ide o kontrolované subjekty, kontrolná činnosť ombudsmana sa sústreďuje najmä na štátnu správu vrátane kontroly činnosti vlády a jednotlivých rezortov, ako aj štátnych zamestnancov, ktorých postup je v rozpore so zákonom, prípadne ktorí sú nečinní a neplnia svoje povinnosti stanovené právnou normou, no aj na ostatné subjekty verejnej správy a ich funkcionárov a úradníkov nevynímajúc. Pôsobnosť ombudsmana sa však nevzťahuje na kontrolu činnosti parlamentu, prezidenta republiky, vládu, Ústavný súd Slovenskej republiky, Najvyšší kontrolný úrad Slovenskej republiky, spravodajské služby, rozhodovacie právomoci vyšetrovateľa, prokuratúru a súdy.⁵⁶

Úlohou ombudsmana je, či už na základe vlastných informácií, resp. z vlastnej iniciatívy, ako aj na základe sťažností a podnetov občanov, či právnických osôb prešetrovať nezákonnosť, neústavnosť alebo nesprávnosť rozhodnutí orgánov štátnej správy, orgánov záujmovej samosprávy, štátnych funkcionárov a úradníkov, ako aj právnických a fyzických osôb, ktoré rozhodujú o právach a povinnostiach fyzických a právnických osôb v oblasti verejnej správy.

⁵⁶ SVAK, J. a kol.: Tamtiež, s. 326

Ombudsman nedisponuje rozhodovacou právomocou. Nedisponuje ani sankčnou právomocou, takže nemôže zrušiť ani meniť nezákonné rozhodnutia iných orgánov, čokoľvek nariaďovať alebo pozastavovať výkon rozhodnutí orgánov verejnej moci. Na základe výsledkov šetrenia danej veci má však právo upozorňovať príslušné orgány a inštitúcie na zistené nedostatky, ako sú porušovanie práv a slobôd, nečinnosť a byrokratické prietahy v konaní, nevhodné správanie funkcionárov a úradníkov, korupcia, nedostatočná informovanosť oprávnených jednotlivcov o postupe konania, chyby počítačového spracovania údajov a požadovať ich odstránenie, navrhovať prijať konkrétne opatrenia, ako aj podávať parlamentu ročné správy a pôsobiť na verejnú mienku.

Efektívnosť činnosti ombudsmana pri kontrole výkonu verejnej moci je podmienená najmä osobnosťou ombudsmana, jeho autoritou a nestrannosťou, ako aj schopnosťou presvedčovať a argumentovať. Dôležitá je miera podpory zo strany správnych orgánov, verejnosti, médií a parlamentu.⁵⁷

Súdy a súdnictvo

Súdnu právomoc v štáte vykonávajú nezávislé a nestranné súdy. Súdy rozhodujú o právach, povinnostiach a oprávnených záujmoch jednotlivcov a organizácií, o vine a nevine, ako aj o uložení trestu alebo ochranného opatrenia. Súdy tiež rozhodujú vo veciach ústavnosti a zákonnosti. Rozhodnutia súdov sú povinné rešpektovať nielen strany sporu, ale aj ostatné subjekty práva. Na základe uvedeného **kompetenciu súdov** je možné rozdeliť na:

- **civilnoprávnu**, v rámci ktorej súd rozhoduje spory o právach, povinnostiach, ako aj chránených záujmoch jednotlivcov a organizácii v zmysle noriem civilného práva (t. j. občianskeho, rodinného, pracovného a obchodného práva)
- **trestnoprávnu**, v rámci ktorej súd rozhoduje o spáchanom trestnom čine a o jeho páchatel'ovi, teda či bol spáchaný trestný čin, ak áno, kto je jeho páchatel'om a či tomuto páchatel'ovi uloží trest podľa Trestného zákona, alebo vysloví ochranné opatrenie, prípadne zaviazá páchatel'a nahradiť škodu spôsobenú trestným činom

⁵⁷ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 70 – 71.

- **správnoprávnu**, v rámci ktorej súd rozhoduje o zákonnosti postupu správnych orgánov, ako aj o zákonnosti ich individuálnych právnych aktov a napokon
- **ústavnoprávnu**, v rámci ktorej súd rozhoduje o ústavnosti zákonov a ostatných právnych predpisov a podáva záväzný výklad ústavy a ústavných zákonov.

Rozhodovanie civilnoprávnych (občianskoprávnych) a trestnoprávnych vecí patrí do právomoci **všeobecných súdov**. Rozhodovanie vo veciach ochrany ústavnosti zákonov a zákonnosti ostatných právnych predpisov, ako aj výklad ústavy a ústavných zákonov patrí do právomoci **Ústavnému súdu SR**. Ústavný súd SR tiež rozhoduje o súlade medzinárodných zmlúv s ústavou alebo ústavným zákonom a tiež aj o sťažnostiach proti konaniu orgánov verejnej moci, ktorými boli porušené základné práva a slobody. Preskúvanie zákonnosti postupu správnych orgánov, ako aj zákonnosť rozhodnutí (individuálnych právnych aktov) správnych orgánov spadá do právomoci **správnych súdov**. Najvyšším súdnym orgánom pre oblasť správneho súdnictva je Najvyšší správny súd so začiatkom pôsobenia od 1. 8. 2021. Úlohou Najvyššieho správneho súdu je chrániť ľudí pred prípadnou svojvôľou štátnych orgánov. Preskúmava dôležité rozhodnutia úradov, inštitúcií, ktoré sa týkajú napríklad dôchodkov, sociálnych dávok, či daňových vecí. Prechádzajú naň aj niektoré kompetencie Ústavného súdu SR, keďže bude rozhodovať o ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy. Aj preto sa o ňom právom hovorí ako o malom ústavnom súde. Rovnako do jeho kompetencie patrí aj rozhodovanie o rozpustení alebo pozastavení činnosti politickej strany alebo hnutia. V neposlednom rade je disciplinárnym súdom pre sudcov, prokurátorov, notárov, či exekútorov.⁵⁸

Pokiaľ ide o **konanie pred súdom**, treba rozlišovať, či ide o konanie civilné, resp. občianskoprávne, alebo o konanie v trestných veciach. Pre **civilné konanie** platí **dispozičná zásada**, podľa ktorej sa civilné konanie začne len na základe návrhu navrhovateľa. Strany sa môžu nechať zastupovať svojimi právnymi zástupcami. Navrhovateľ môže vziať svoj návrh kedykoľvek späť, a to až do okamihu, kým sa súd neodoberie na záverečnú poradu. Súd v civilnom konaní môže rozhodnúť len o tom, čoho sa účastník konania domáha.

⁵⁸ <https://www.justice.gov.sk/Stranky/aktualitadetail.aspx?announcementID=3449>

V trestnom konaní sa súdny proces začne vždy len na návrh žalobcu, ktorým môže byť iba prokurátor (štátny zástupca). Strany sa nazývajú štátny žalobca (prokurátor), ktorý zastupuje štát, a obžalovaný, prípadne jeho obhajca, ktorý zastupuje žalovanú stranu (obžalovaného). Na rozdiel od civilného konania v trestnom konaní sa uplatňuje **zásada oficiality**, podľa ktorej sa trestné konanie, (s výnimkou tzv. návrhových deliktov) a hlavné pojednávanie začína z úradnej povinnosti (ex officio), pričom súd nie je viazaný návrhom žalobcu.

Sústava súdov sa člení na **homogénnu a heterogénnu**. Pre **homogénnu sústavu súdov** je charakteristické tzv. všeobecné súdnictvo, t. j. súdy so všeobecnou vecnou a všeobecnou osobnou kompetenciou.

Heterogénna sústava súdov je tvorená nielen všeobecnými súdmi, ale aj mimoriadnymi súdmi. Do sústavy heterogénnych súdov mimo sústavy všeobecných súdov patrí **Ústavný súd SR**, ktorý rozhoduje vo veciach ochrany ústavnosti a zákonnosti, a **Špecializovaný trestný súd**, ktorý má osobitnú trestnohmotnoprávnu a trestnoprocesnoprávnu vecnú pôsobnosť (trestné činy korupcie, trestné činy páchané organizovanými a zločineckými skupinami, trestné činy štátnych, resp. verejných funkcionárov a pod.). Pre obe sústavy je charakteristické hierarchické usporiadanie súdov, teda existencia súdov nižšej a vyššej inštancie (stupňa).

Všeobecné súdy rozhodujú v senátoch alebo ako samosudca. Ak to dovoľuje zákon, môžu v senátoch zasadať aj osoby bez právnického vzdelania (tzv. sudcovia prísediaci), ktorých hlas má však rovnakú váhu, ako hlas sudcu z povolania. V prípade senátneho rozhodovania sa uplatňuje väčšinový systém hlasovania. Samotné konanie pred súdmi je upravené v príslušných právnych predpisoch – procesných poriadkoch (Trestný poriadok, Občiansky súdny poriadok).

Výkon súdnictva je spojený s významným ľudským právom – právom na súdnu ochranu. Toto právo znamená, že každý, koho právo je obmedzené, dotknuté, alebo porušené sa môže obrátiť na nestranný a nezávislý súd so žiadosťou o nápravu. Toto právo je vyjadrené v Ústave SR v siedmom oddiele, v druhej hlave.

Delenie štátnych orgánov podľa kompetencie

Kompetencia (pôsobnosť) štátneho orgánu vyjadruje okruh spoločenských vzťahov, na ktoré sa vzťahuje a v ktorých sa vykonáva a uskutočňuje príslušná právomoc. Inými slovami, pod kompetenciou štátneho orgánu rozumieme vymedzenie okruhu subjektov, územia, času, vecí,

na ktoré sa právomoc tohto orgánu vzťahuje. Preto hovoríme o **územnej (priestorovej), časovej (temporálnej), osobnej (personálnej), vecnej a funkčnej pôsobnosti**.

Územná (priestorová) kompetencia určuje územie, na ktorom príslušný štátny orgán realizuje svoju právomoc. Podľa tohto kritéria sa štátne orgány delia na **ústredné a miestne**. Územná pôsobnosť **ústredného štátneho orgánu** vzťahuje sa na celé územie štátu (napr. pôsobnosť parlamentu, vlády). **Miestny štátny orgán** má kompetenciu len pre určitú časť územia (napr. pôsobnosť okresného úradu je daná jeho územným obvodom).

Časová (temporálna) kompetencia vymedzuje obdobie výkonu právomoci príslušného orgánu. Podľa časovej kompetencie delíme štátne orgány na:

- **orgány s časovo neobmedzenou kompetenciou**
- **orgány s časovo obmedzenou kompetenciou.**

Časová pôsobnosť štátnych orgánov je spravidla vymedzená v ústave. Je ňou mienená časová pôsobnosť štátneho orgánu a nie jeho personálneho obsadenia. **Štátny orgán s časovo neobmedzenou kompetenciou** funguje počas celého obdobia, na ktoré bol podľa ústavy vytvorený a svoju právomoc vykonáva časovo neobmedzene. Takýmto orgánom je napríklad Národná rada SR. **Orgánom s časovo obmedzenou kompetenciou** je napr. volebná komisia, ktorej existencia je vymedzená len na dobu volieb.

Osobná (personálna) kompetencia vyjadruje okruh subjektov, na ktoré sa vzťahuje právomoc príslušného štátneho orgánu. Z hľadiska osobnej kompetencie delíme štátne orgány na **orgány so všeobecnou osobnou kompetenciou a orgány s osobitnou osobnou kompetenciou**.

Všeobecná osobná kompetencia znamená, že právomoc štátneho orgánu sa v medziach jeho vecnej kompetencie vzťahuje na všetkých občanov, resp. obyvateľov štátu (napr. Národná rada SR). Právomoc štátneho orgánu **s osobitnou personálnou kompetenciou** sa vzťahuje len na určitú časť občanov, resp. obyvateľov štátu (napr. osobná personálna kompetencia Ministerstva vnútra SR, Prezídia PZ, krajských a okresných riaditeľstiev PZ sa vzťahuje na príslušníkov PZ, ako aj na zamestnancov uvedeného rezortu alebo osobná personálna kompetencia rektora Akadémie PZ v Bratislave sa vzťahuje len na študentov akadémie, ako aj na zamestnancov v štátnej a verejnej službe akadémie).

Vecná kompetencia vymedzuje druhy činnosti štátneho orgánu, v ktorých uplatňuje svoju právomoc. Podľa tohto kritéria delíme štátne **orgány na orgány so všeobecnou vecnou kompetenciou a na orgány s osobitnou vecnou kompetenciou**.

Orgánmi so všeobecnou vecnou kompetenciou sú orgány, ktoré v rámci svojich právomocí majú zverený určitý okruh vecí. Napríklad podľa Občianskeho súdneho poriadku o niektorých veciach v prvom stupni rozhoduje určitý druh všeobecného súdu. **Orgánom s osobitnou vecnou kompetenciou** je napríklad daňový úrad.

Funkčná kompetencia vymedzuje rozsah pôsobnosti medzi štátnymi orgánmi pri vybavovaní tej istej veci po sebe. Z hľadiska funkčnej kompetencie delíme štátne orgány na **orgány vyššej inštancie (stupňa) a na orgány nižšej inštancie (stupňa)**.

Funkčnú kompetenciu určujú zákony. Napríklad na konanie v prvom stupni môžu byť funkčne okresné, ale aj krajské sudy. Krajské sudy prejednávajú a rozhodujú o odvolaniach proti rozhodnutiam okresných súdov a o odvolaniach proti rozhodnutiam krajských súdov ako súdov prvého stupňa rozhoduje Najvyšší súd SR. Orgán vyššej inštancie má právomoc rušiť alebo meniť právne akty orgánu nižšej inštancie.

Aj keď zákony vymedzujú príslušnosť štátnych orgánov pomerne presne, môže v otázke vecnej a miestnej príslušnosti dochádzať ku konfliktom. Konflikt sa môže prejaviť tak, že žiaden štátny orgán nechce vec prejsť a rozhodnúť (tzv. záporný, negatívny kompetenčný konflikt), alebo vec chce prejsť a rozhodnúť viacero orgánov (tzv. kladný, pozitívny kompetenčný konflikt). Zákony stanovujú, ktorý štátny orgán je oprávnený riešiť kompetenčné spory rôzneho druhu.

Delenie štátnych orgánov podľa ich zloženia

Podľa zloženia (početnosti) delíme štátne orgány na **monokratické a kolegiálne**. **Monokratický štátny orgán** je orgán, ktorý predstavuje jedna osoba. Vzniká voľbou, vymenovaním, alebo iným spôsobom. V Slovenskej republike je monokratickým orgánom napr. prezident republiky, prokurátor, samosudca, minister a i. **Kolegiálny štátny orgán** je orgán, ktorý tvorí kolektív osôb. Kolegiálny orgán rozhoduje v zbore, a to buď hlasovaním alebo konsenzom. Príkladom kolegiálneho štátneho orgánu je parlament, vláda, senáty súdu a i.

Delenie štátnych orgánov podľa spôsobu ustanovovania do funkcií

Podľa toho, či sú osoby ustanovené do funkcie voľbou, vymenovaním, alebo na základe nástupníckeho práva, delíme štátne orgány na **volené, vymenované a dedičné**. **Voleným orgánom** je napr. Národná rada SR, **vymenovaným orgánom** je napr. sudca ústavného súdu, **dedičným orgánom** je napr. kráľovná Veľkej Británie.

Delenie štátnych orgánov podľa ich vzájomných vzťahov

Z hľadiska vzájomných vzťahov delíme štátne orgány na: **navzájom si zodpovedné a nezodpovedné, nadriadené a podriadené, kontrolné a kontrolované a na orgány vyššej a nižšej inštancie**.

Zodpovednosť štátneho orgánu môže byť **právna a ústavno-politická**. **Ústavno-politická zodpovednosť** sa vzťahuje na celkovú činnosť štátneho orgánu. Je pre ňu charakteristický princíp odvolateľnosti príslušného štátneho funkcionára. Napríklad zodpovednosť člena vlády voči parlamentu. **Právna zodpovednosť** je zodpovednosť za porušenie práva.

Nadriadenosť jedného štátneho orgánu nad druhým oprávňuje nadriadený orgán vydávať podriadeným orgánom záväzné pokyny, čomu korešponduje povinnosť podriadeného orgánu tieto pokyny rešpektovať. Záväzné pokyny sú obsiahnuté v normatívnych právnych aktoch, v organizačných pokynoch nadriadeného orgánu alebo v individuálnych príkazoch.

Vzťahy **kontrolných a kontrolovaných štátnych orgánov** úzko súvisia s delením štátnych orgánov na nadriadené a podriadené, pretože aj kontrolné orgány môžu vydávať kontrolovaným orgánom záväzné pokyny. Rozdiel medzi kontrolnými orgánmi a orgánmi nadriadenými je v tom, že záväzné pokyny kontrolného štátneho orgánu smerujú len na odstránenie kontrolou zistených nedostatkov. Kontrolným orgánom je napr. Najvyšší kontrolný úrad. Vzťah **orgánov vyššej a nižšej inštancie** bezprostredne súvisí s delením orgánov podľa ich funkčnej kompetencie.

Literatúra:

1. BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: Univerzita P. J. Š. v Košiciach, 2000.
2. JÁNOŠÍKOVÁ, E.: Základy štátovedy. Bratislava: A PZ v Bratislave, 2002.

3. KRŠKOVÁ A., JÁNOŠÍKOVÁ, E., VACULÍKOVÁ, N.: Základy teórie štátu, Bratislava: A PZ v Bratislave, 2001.
4. NESVADBA, A. ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008.
5. NESVADBA, A., PŠENKOVÁ J.: Základy správneho práva. Trenčín: TNUNI A.D., 2012.
6. OTTOVÁ, E.: Teória práva, 3. doplnené vydanie. Šamorín: Heureka, 2008.
7. PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1995.
8. SVAK, J. a kol.: Ústavné právo SR, 5. aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008.
9. Zák. č. 575/2001 Z. z. o organizácii a činnosti vlády a organizácii ústredných orgánov štátnej správy SR.

VI. Kapitola

Územno-organizačná štruktúra štátu

6.1 Všeobecná charakteristika územno-organizačnej štruktúry štátu

Územno-organizačná štruktúra štátu je jedným z troch znakov tvoriacich formu vlády a znamená vzťahy medzi ústrednými štátnymi orgánmi s celoštátnou pôsobnosťou a štátnymi orgánmi s miestnou pôsobnosťou. Územno-organizačná štruktúra štátu sa tiež v odbornej literatúre označuje ako **učlenenie štátu**, alebo **štátne zriadenie**. Štátne zriadenie je právnu kategóriou, pretože je upravené v ústave a v zákonoch štátu, v niektorých prípadoch aj v medzinárodných zmluvách.

Zatiaľ čo pri forme vlády ide o horizontálne členenie štátnej moci na ústredné štátne orgány a miestne štátne orgány, územno-organizačná štruktúra štátu vyjadruje vzťahy medzi štátom ako celkom a jeho jednotlivými územnými časťami.⁵⁹ Územie každého štátu je rozdelené na nižšie územné celky. Vzťahy medzi štátom ako celkom a jeho územnými organizačnými časťami sú založené buď na nedeliteľnej, jednotnej suverenite štátu, alebo na delenej suverenite štátu, rozdelenej medzi ústredné štátne orgány a orgány v jeho nižších územných celkoch.

Podľa toho, či štátnu moc vykonávajú iba ústredné štátne orgány a štátne orgány v nižších územných celkoch, sú iba ich podriadenými administratívno-právnymi jednotkami, alebo štátna moc je rozdelená medzi ústredné štátne orgány a orgány v nižších územných celkoch, ktoré majú postavenie samosprávnych, prípadne štátoprávnych alebo medzinárodnoprávnych častí štátu, sa štáty delia na **unitárne (jednotné, jednoduché) štáty**, **zložené štáty**, alebo **zväzy štátov**. Pre unitárne štáty je charakteristické, že ich územné časti majú povahu len administratívno-právnych jednotiek podriadených ústredným orgánom štátnej moci. Pre zložené štáty a zväzy štátov je charakteristické, že ich územné časti majú povahu samostatných štátnych celkov.⁶⁰

⁵⁹ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 166.

⁶⁰ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 77.

6.2 Unitárny (jednoduchý) štát

Z hľadiska územno-organizačnej štruktúry unitárny štát je najčastejším modelom štátu. Unitárny štát je tiež často označovaný ako **jednotný** alebo **jednoduchý štát**. Je preň charakteristické a od ostatných modelov štátov sa odlišuje tým, že jeho územie je jednotné a nedeliteľné. Je rozdelené na administratívnoprávne jednotky, ktoré nie sú nositeľmi suverenity, sú len súčasťou jednotného územia štátu a sú podriadené jedinému centru štátnej moci – ústredným štátnym orgánom. Suverenita štátu zostáva nedelená, je len na centrálnej úrovni, jednotlivé územné časti štátu sa na nej nepodieľajú. Počet nižších územných celkov unitárneho štátu, ich stupne a rozloha závisí od celkovej rozlohy štátu, od geografického prostredia, ako aj od hustoty obyvateľstva. Názvy nižších územných celkov môžu byť rôzne, ako napr. obce, okresy, obvody, kraje, dištrikty, oblasti, župy, hajtmanstvá, vojvodstvá, provincie a pod. Unitárny štát je z hľadiska medzinárodného práva oprávnený vystupovať ako jeden celok. Unitárny štát, na základe uvedenej charakteristiky sa vyznačuje nasledovnými typickými znakmi:

- a) jedna sústava najvyšších štátnych orgánov (najvyšší zákonodarný orgán, hlava štátu, najvyšší orgán výkonnej moci, najvyšší súd)
- b) jedna ústava, ktorá je základným a zároveň najvyšším zákonom štátu a upravuje základné spoločenské vzťahy v štáte
- c) jeden systém práva (právny poriadok), t. j. všetky právne predpisy upravujúce základné spoločenské vzťahy sú vytvárané v jednom centre a platia na celom území štátu, za určitých podmienok aj mimo územia štátu (napr. priestory diplomatických a konzulárnych úradov v zahraničí)
- d) jedno štátne občianstvo
- e) jeden systém štátnych symbolov (štátna hymna, štátna vlajka, štátny znak, štátna pečať).

Unitárnymi štátmi sú napríklad Slovenská republika, Poľsko, Fínsko, Francúzsko, Taliansko, Španielsko, Portugalsko a pod. Podľa miery centralizácie, resp. decentralizácie štátnej moci (delegovania štátnej moci na miestne orgány štátnej moci a orgány miestnej a záujmovej samosprávy) sa unitárne štáty delia na **centralizované, decentralizované a kombinované**.

Centralizovaný štát

Pre centralizovaný štát je charakteristická **priama podriadenosť a priama zodpovednosť** štátnych orgánov v nižších územných celkoch voči ústredným štátnym orgánom. Ústredné

štátne orgány v centralizovanom štáte menujú funkcionárov miestnych orgánov štátnej moci, ktorí sú im priamo podriadení a zodpovední za svoju činnosť. Jednotlivé územné časti štátu teda nemajú ani charakter územných autonómií, ani samosprávnych celkov.

Ústredné štátne orgány sú **oprávnené zasahovať** do celej pôsobnosti miestnych orgánov (t. j. miestnych štátnych orgánov, orgánov miestnej samosprávy) v nižších územných celkoch jednak formou normatívnych právnych aktov (ústavy, ústavných zákonov, zákonov, nariadení a vyhlášok), a pokiaľ ide o miestne štátne orgány, aj formou interných normatívnych inštrukcií a individuálnych právnych aktov a pokynov. Majú taktiež **právo kontrolovať** celú činnosť miestnych štátnych orgánov, zasahovať do ich činnosti a v rámci svojich kontrolných opatrení meniť alebo rušiť ich rozhodnutia (ak sú nezákonné) a dávať im záväzné pokyny, ako majú rozhodovať. Miestne štátne orgány nerozhodujú s konečnou platnosťou. Nemajú ani právo dožadovať sa preskúmania zákonnosti nariadení a príkazov od nadriadených a ústredných orgánov. Typickým príkladom centralizovaného unitárneho štátu je Francúzsko.

Decentralizovaný štát

V decentralizovanom štáte je určitý okruh právomocí ústredných štátnych orgánov vyňatý z ich pôsobnosti a prenesený na orgány miestnej samosprávy, ktoré tieto právomoci vykonávajú relatívne samostatne a na základe vlastnej iniciatívy. Delegácia právomocí a kompetencií na orgány miestnej samosprávy sa uskutočňuje na základe ústavy a zákonov. Taktiež aj **tvorba orgánov miestnej samosprávy sa uskutočňuje nezávisle od vôle ústredných štátnych orgánov** (kreačná nezávislosť), t. j. len na základe ústavy a zákonov (napr. zákona o obecnom zriadení). Ústredné štátne orgány nemôžu zasahovať do vymedzenej právomoci orgánov miestnej samosprávy. Medzi ústrednými štátnymi orgánmi a orgánmi miestnej samosprávy pri realizácii delegovaných právomocí teda **neexistuje žiadny vzťah nadriadenosti a podriadenosti**. Orgány miestnej samosprávy sú pri svojej činnosti viazané len ústavou a zákonmi. Môžu tak realizovať rôzne individuálne, skupinové, lokálne a regionálne záujmy. Samospráva v organizácii unitárneho štátu znamená prelomenie princípu administratívnej podriadenosti.⁶¹

⁶¹ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 168.

V záujme jednoty realizácie výkonu verejnej moci ústredné štátne orgány však môžu regulovať a usmerňovať činnosť orgánov miestnej samosprávy, a to prostredníctvom všeobecne záväzných právnych aktov (ústavy, ústavných zákonov, zákonov, nariadení vlády, vyhlášok, výnosov a pod.). Majú tiež právo kontrolovať ústavnosť a zákonnosť normatívnych právnych aktov a rozhodnutí orgánov miestnej samosprávy (napr. všeobecne záväzné nariadenia obcí) a v rámci tejto kontrolnej činnosti tieto rušiť (nie však meniť), pokiaľ sú v rozpore s právnym poriadkom štátu. Orgány miestnej samosprávy sú na druhej strane oprávnené iniciovať preskúmanie ústavnosti a zákonnosti postupu ústredných štátnych orgánov, ktorým bol zrušený príslušný normatívny právny akt alebo rozhodnutie miestneho orgánu.

Kombinovaný štát

Absolútne centralizované a absolútne decentralizované štáty sa vyskytujú len celkom výnimočne, aj to len po určitú prechodnú dobu. V prípade kombinovanej organizácie štátu skôr ide o kombináciu prvkov centralizovaného štátu s prvkami decentralizovaného štátu s tým, že v konkrétnom časovom období môžu prevažovať prvky centralizácie alebo decentralizácie.

Autonómia

Je osobitnou formou územného usporiadania štátu. Môže byť súčasťou unitárneho štátu decentralizovaného (v niektorých prípadoch aj unitárneho centralizovaného štátu), ako aj súčasťou členského štátu v zloženom štáte. Autonómia nie je samostatným územným suverénnym štátnym útvarom, a preto nenarušuje jednotu územia štátu. Autonómiu možno vymedziť ako **formu asymetrickej politickej, resp. administratívnej územnej decentralizácie štátu v rámci učlenenia štátu.**⁶² Autonómia je teda určitou formou decentralizácie, ide však o **decentralizáciu ad hoc**, to znamená nesúmernú, ktorá sa nevzťahuje na všetky regióny územia štátu, ale týka sa iba určitého regiónu tvoriaceho súčasť územia štátu.

Dôvody pre vznik autonómie môžu byť rôzne. Vytvorením autonómie môže byť riešenie práva národa alebo etnickej skupiny na sebaurčenie, alebo riešenie náboženských, či rasových problémov určitej časti obyvateľstva štátu, alebo osobitosti historického vývoja, alebo geografické osobitosti určitého územia. Takouto geografickou osobitosťou môže byť napríklad

⁶² BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: Univerzita P. J. Š. v Košiciach, 2000, s. 113.

územie štátu rozdelené na materské územie – pevninu a ostrov (napr. Francúzsko a Francúzska Korzika, Taliansko a Sardínia a pod.).

Autonómia vzniká na základe **štatútu o zriadení autonómie**, ktorý musí byť prijatý zákonodarným zborom štátu. Autonómie v súčasnom svete môžu mať rôznu mieru delegovaných právomoci a kompetencii, od určitej miery samosprávy až po zákonodarnú právomoc vzťahujúcu sa na región autonómie. Do akej miery je autonómny útvar samostatný, resp. aké majú právomoci a kompetencie orgány autonómneho regiónu, stanoví ústava daného štátu. Jednotlivé autonómne útvary môžu mať napríklad určitú samostatnosť v oblasti regionálneho školstva, kultúry, cestovného ruchu, regionálneho plánovania a pod.

Autonómie majú vlastnú sústavu orgánov, ktoré však na rozdiel od štátnych orgánov nie sú nositeľmi suverénnej štátnej moci. Existujú tzv. „**silné autonómie**“ (napr. v Španielku Katalánsko, Baskicko, Andalúzia alebo v Taliansku Sicília a Sardínia, Južné Tirolsko), ktoré majú svoj parlament, vládu, prípadne aj súdnictvo, políciu a iné orgány a organizácie. Avšak aj zastupiteľský orgán autonómie má zákonodarnú právomoc, ktorú mu vymedzila ústava daného štátu. Môže prijímať zákony, ktoré však musia byť v súlade s ústavou a zákonmi štátu. Veda o štáte pozná niekoľko druhov autonómií a to: národnostnú, politickú a kultúrnu. V súčasnosti existujú autonómie v Rusku, Izraeli, Taliansku (Sicília, Sardínia, Južné Tirolsko), v Španielsku (Katalánsko, Baskicko, Andalúzia), vo Francúzsku (Korzika), ako aj v iných štátoch sveta.

6.3 Zložený štát

Zložený štát je taký, ktorý sa okrem administratívnoprávneho usporiadania člení aj na štátoprávne celky, pričom tieto štátoprávne celky majú postavenie **členských štátov**. Napriek tomu, že jednotlivé štátoprávne celky majú postavenie štátov, výlučnú suverenitu má štát, ktorý tieto členské štáty zastrešuje, nakoľko suverénny charakter štátnej moci zloženého štátu pochádza priamo od občanov členských štátov. Touto vlastnosťou štátnej moci sa zložený štát líši od zväzov štátov, resp. spolkov štátov. Zložený štát je akýmsi štátom štátov a predstavuje najvyšší stupeň decentralizácie štátu.⁶³ **Zložený štát sa vyskytuje vo forme federácie, reálnej únie, alebo modernej únie.**

⁶³ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 171.

Federácia

Slovo federácia je latinského pôvodu (**foedus**) a slúžilo na označenie spolku alebo združenia. Federácia je najčastejšou formou zloženého štátu a má svoje charakteristické znaky, ktorými sa odlišuje od iných foriem zloženého štátu. Týmito znakmi sú: **koexistencia suverenity federálneho štátu a suverenít členských štátov, dvojitá sústava najvyšších štátnych orgánov, viac ako jedna ústava, dvojitá sústava štátnych symbolov, dvojkomorový najvyšší orgán štátnej moci, dvojaké štátne občianstvo**. Federáciu tvoria minimálne dva štáty, prípadne sa môže skladať aj z viacerých štátov, ktoré sa spojili na základe zmluvy do spoločného štátu. Uzatvorením zmluvy o federácii, resp. o vstupe do federácie sa členské štáty dobrovoľne vzdávajú časti svojej suverenity a odovzdávajú ju federácii ako celku. To znamená, že si ponechávajú len časť svojich suverenít a časť prenášajú na spoločný federálny štát. Teda súčasne popri sebe existujú suverenity členských štátov a suverenita spoločného federálneho štátu. Takto vytvorená **suverenita federálneho štátu je výlučná**. Do výlučnej suverenity federálneho štátu obvykle patrí **spoločná obrana štátu, spoločná mena, zahraničné vzťahy a štátne hmotné rezervy**. Federálne štátne orgány vykonávajú vymedzenú právomoc a kompetencie nezávisle od vôle členských štátov a ich rozhodnutia sú pre členské štáty záväzné. Členské štáty nemôžu zasahovať do výlučnej právomoci a kompetencií federálnych štátnych orgánov. V medzinárodných vzťahoch federálny štát vystupuje ako jeden celok.

Rozsah suverenity federálneho štátu, resp. prenesených právomoci a kompetencií stanovuje federálna ústava. Okrem federálnej ústavy každý členský štát má svoju ústavu. Okrem existencie federálnej ústavy a ústav členských štátov, vo federálnom štáte existuje federálne zákonodarstvo a súčasne zákonodarstvo členských štátov. Taktiež aj sústava najvyšších federálnych štátnych orgánov a sústavy najvyšších štátnych orgánov členských štátov. Štátnu moc vykonávajú zákonodarné, výkonné a súdne orgány federácie a zákonodarné, výkonné a súdne orgány členských štátov. Členské štáty môžu mať svoju hlavu štátu. Federálny štát má vlastné štátne symboly a hlavné mesto, popri nich majú vlastnú štátnu symboliku a hlavné mestá aj členské štáty.

Parlament federálneho štátu je dvojkomorový, pričom jedna z komôr je tvorená zo zástupcov členských štátov a každý členský štát je v nej zastúpený rovnakým počtom poslancov bez ohľadu na rozdiely v počtoch obyvateľstva a rozlohu územia členských štátov. Platí princíp zákazu majorizácie a znamená zákaz prehlasovania z dôvodu početnosti. Pri rozhodovaní o najdôležitejších otázkach týkajúcich sa federácie hlasujú osobitne nielen obidve komory, ale

aj v druhej komore hlasujú osobitne poslanci zvolení za jednotlivé členské štáty, pričom prejednávany návrh je schválený, len ak sa dosiahne kvalifikovaná väčšina, t. j. 3/5 poslancov za každý členský štát osobitne.⁶⁴

Federálny štát sa vyznačuje aj **dvojitým štátnym občianstvom**. Znamená to, že ten istý občan je súčasne občanom federálneho štátu a súčasne občanom členského štátu. Príkladom súčasných federálnych štátov je Rakúsko, Belgicko, SRN, USA, Austrália, Kanada, India a pod.

Reálna únia

Reálna únia je jednou z monarchistických foriem zloženého štátu, ktorú charakterizuje spoločná hlava štátu – spoločný monarcha a spoločná správa celoštátnych záležitostí, ktoré členské štáty vyhlásili za spoločné. Túto správu vykonávajú osobitné orgány a týka sa oblasti financií, obrany a čiastočne aj zahraničných vecí. **Spoločnými orgánmi reálnej únie** teda sú hlava štátu – **monarcha, spoločné ministerstvá obrany, financií a zahraničných vecí**, ako aj **spoločný občasný delegovaný zastupiteľský orgán**. V ostatných záležitostiach sú členské štáty samostatné.

Rozdiel medzi federáciou a reálnou úniou spočíva v tom, že v **reálnej únii neexistuje stály spoločný zákonodarný orgán**, existuje len spoločný **občasný delegovaný zastupiteľský orgán**, zložený z delegovaných zástupcov zákonodarných zborov členských štátov únie, ktorý rieši spoločné záležitosti únie. Okrem toho pre reálnu úniu je charakteristické aj to, že v oblasti medzinárodného práva má právnu subjektivitu tak únia, ako aj členské štáty. Príkladom reálnej únie bola v minulosti Rakúsko-uhorská monarchia po vyrovnaní v roku 1867.

Moderná únia

Moderná, alebo tiež sa zvykne používať názov **novodobá únia** ako forma zloženého štátu je historicky prechodným stupňom vo vývoji štátu. Moderné únie začali vznikať po rozpade koloniálnej sústavy po druhej svetovej vojne. Ide o spojenie medzi bývalými koloniálnymi veľmocami (materskými krajinami) a kolóniami, pričom bývalé kolónie sa na jednej strane snažia o získanie suverenity, na druhej strane materské krajiny sa snažia o udržanie

⁶⁴ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 174.

hospodárskeho a politického vplyvu na území bývalých kolónií. Modernou úniou je napríklad Spoločenstvo krajín pridružených k Francúzsku.

6. 4 Zväzy – spolky štátov

Zväzy, resp. spolky štátov predstavujú nadštátne spojenie štátov. Od zložených štátov sa odlišujú tým, že **nemajú charakter suverénnych štátov**. Teória štátu rozlišuje dva druhy štátnych zväzov, a to **konfederáciu a personálnu úniu**.

Konfederácia

Konfederácia je najznámejšou formou nadštátneho spojenia štátov. Ide o združenie suverénnych štátov, ktoré vzniká na základe medzinárodnej zmluvy medzi členskými štátmi. Dôvodom vzniku konfederácie je najmä zachovanie mieru medzi členskými štátmi konfederácie, ako aj ochrana územia konfederácie. Pre konfederáciu je charakteristické, že je síce uznávaná ako **medzinárodný subjekt**, medzinárodnú subjektivitu si však zachovávajú aj členské štáty. Členské štáty sú teda suverénnymi štátmi. Členské štáty si vytvárajú **spoločné orgány konfederácie**, ktoré na základe zmluvy medzi členskými štátmi spravujú spoločné záležitosti konfederácie. Ide najmä o **oblasť obrany, zahraničnej politiky a financií**.

Na rozdiel od federácie, uznesenia orgánov konfederácie zaväzujú iba členské štáty, zatiaľ čo vo federácii priamo občanov členských štátov. Pre občanov členského štátu sa stávajú záväznými až ich schválením príslušným ústredným štátnym orgánom členského štátu. Moc konfederácie sa teda týka len členských štátov konfederácie, ale nie občanov členských štátov. Od zloženého štátu sa teda konfederácia odlišuje tým, že **orgány konfederácie nemajú imperatívnu právomoc, nie sú nositeľmi štátnej suverenity**.

Pri rozhodovaní orgánov konfederácie sa uplatňuje väčšinový princíp, menšina sa podriaďuje väčšine. Rozhodnutia orgánov konfederácie prijaté väčšinou sú záväzné pre všetky členské štáty, aj pre tie, ktoré hlasovali proti ich prijatiu. Tým sa postavenie orgánov konfederácie odlišuje od bežných medzinárodných spoločenstiev, ktorých uznesenia sú záväzné len pre tie štáty, ktoré s nimi súhlasili.

Pre konfederáciu v porovnaní s federáciou **nie je typické dvojaké občianstvo**. Občan členského štátu konfederácie nenadobúda „konfederatívne“ občianstvo, pretože **konfederácia**

nie je suverénnym štátom. V histórii boli konfederáciou napríklad USA v období rokov 1778-1787, Nemecký spolok v rokoch 1812-1851. Nadštátnym spojením štátov konfederatívneho typu je aj Európska únia.

Personálna únia

Personálna únia je nadštátnym spojením štátov s monarchistickou formou vlády. Jej podstatou je celkom **voľné spojenie (zväz) inak suverénnych štátov**, z ktorých niektorý stratil panovníka. Štát ktorý stratil panovníka, je dobrovoľne alebo násilím pridružený k štátu, ktorý panovníka má. Štáty tak vytvárajú zväz štátov prostredníctvom osoby panovníka. Personálna únia pritom nemá žiadne spoločné orgány, ani spoločnú správu určitých záležitostí.

Personálnou úniou je napríklad Britské spoločenstvo národov (Commonwealth). Ako zjednocujúce prvky tu vystupujú tradícia, koruna, a najmä mena - šterlingová oblasť. Ide o väzby ekonomické, nie štátoprávne. Spoločným „orgánom“ je konfederácia ministerských predsedov Spoločenstva, ktorá má však iba konzultatívny charakter.

6. 5 Zoskupenia štátov

V novodobej histórii, v 20. storočí, najmä z dôvodu spolupráce medzi štátmi vznikajú významné zoskupenia štátov v podobe **medzištátnych organizácií**, ktoré majú buď celosvetovú alebo regionálnu povahu, ako aj **nadštátne spojenia štátov**.

Medzištátne organizácie celosvetovej povahy začali vznikať po prvej svetovej vojne, aby zabezpečili politickú, vojenskú alebo ekonomickú spoluprácu. Po druhej svetovej vojne vznikla **OSN**, ktorá sa stala najvýznamnejšou medzištátnou organizáciou celosvetovej povahy. Jej úlohou je najmä politická a kultúrna spolupráca štátov, riešenie otázok vojny a mieru, ako aj ochrana ľudských práv.

Medzištátne organizácie regionálnej povahy vznikajú už v stredoveku, kedy štáty vytvárajú najmä vojenské aliancie. Po druhej svetovej vojne vznikajú medzištátne organizácie regionálnej povahy v oveľa väčšom počte, ako v minulosti. Štáty z dôvodu vojenskej, hospodárskej a kultúrnej spolupráce vytvárajú rôzne medzištátne zoskupenia regionálnej povahy, ako je napríklad NATO, Liga arabských štátov, Organizácia africkej jednoty a ďalšie.

Nadštátne spojenia štátov

Ak spoločné orgány zoskupenia štátov na základe dohody získajú možnosť mocensko-právne rozhodovať priamo voči občanom členských štátov, ide o nadštátne spojenie štátov. V Európe je takýmto nadštátnym spojením štátov **Európska únia**. Členské štáty Európskej únie sú samostatnými suverénnymi štátmi. Majú vlastné ústavy, právny poriadok, súdnictvo, armádu, políciu, avšak aj **spoločné orgány (orgány Európskej únie)**, ako aj **spoločné úniové právo (právo Európskej únie)**.

Základom procesu formovania nadštátneho spojenia štátov Európy je zmluva o Európskej únii, tzv. **Maastrichtská zmluva** zo 7. 2. 1992. Cieľom tejto zmluvy bolo vytvoriť Európu bez vnútorných hraníc, so spoločným vnútorným trhom, voľným pohybom osôb, tovaru služieb a kapitálu, vytvorenie hospodárskej, menovej a colnej únie, spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, ako aj vybudovanie spoločných európskych inštitúcií. Európska únia má v súčasnosti vlastné orgány, ako Európsky parlament, Radu Európskej únie, Európsku radu, Európsku komisiu, Súdny dvor Európskej únie, Európsky účtovný dvor, Hospodársky a sociálny výbor a Výbor regiónov. V oblasti menovej politiky plní dôležitú úlohu Európska centrálna banka. Základom mechanizmu európskeho zjednocovania sú spoločné hodnoty a princípy demokracie a ochrana základných ľudských práv a slobôd.

O členstvo v EÚ usilujú ďalšie európske štáty. Podľa kritérií pre členstvo v EÚ stanovených na stretnutí Európskej rady v Kodani v júni 1993, kandidátske krajiny sa musia usilovať aby:

- dosiahli stabilitu štátnych režimov zaručujúcich rešpektovanie princípov demokracie a garanciu ochrany ľudských práv a práv menšín
- mali vyspelú trhovú ekonomiku porovnateľnú s trhovou ekonomikou vyspelých členských štátov a schopnú obstáť v konkurenčnom súťažení
- boli schopné prevziať záväzky vyplývajúce z členstva, ako aj z cieľov Európskej únie.

Literatúra:

1. BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: Univerzita P. J. Š. v Košiciach, 2000, s. 113., In.: Základy štátovedy. Košice, Univerzita P.J.Š. v Košiciach, 2000.
2. JÁNOŠÍKOVÁ, E.: Základy štátovedy. Bratislava: A PZ v Bratislave, 2002.
3. NESVADBA, A. ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008.

4. OTTOVÁ, E.: Teória práva, 3. doplnené vydanie. Šamorín: Heuréka, 2008.
5. POSLÚCH, M., CIBULKA, L.: Štátne právo Slovenskej republiky. Šamorín 2009.
6. PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1999.

VII. Kapitola

Štátny režim

7. 1 Všeobecná charakteristika štátneho režimu

Treťou zložkou formy štátu je popri forme vlády a územno-organizačnej štruktúre štátu **štátny režim**. Štátny režim veľmi úzko súvisí s politickou mocou. Prejavom politickej moci v procese politického súperenia je jednak úsilie jednotlivých politických subjektov získať účasť na tvorbe orgánov štátnej moci a jednak využiť štátne orgány, resp. štátnu moc na presadzovanie politických záujmov jednotlivcov a skupín, ktoré reprezentujú. Metódy a formy, ktoré v zápase politického súperenia politické subjekty používajú, tvoria spolu s nimi obsah politického systému. **Metódy a formy, ktoré používa štát – štátna moc – štátne orgány na vládnutie, konkrétne na pôsobenie a ovládanie spoločnosti, sú obsahom štátneho režimu.**

Štátna moc (štátne orgány) môže uplatňovať rôzne metódy vládnutia. Podľa toho, aké metódy a prostriedky štátna moc používa na vládnutie (riadenie a ovládanie spoločnosti), konkrétne či sú tieto metódy zakotvené v ústave a v zákonoch štátu, a teda či sú v súlade s právnym poriadkom štátu, či rešpektujú základné ľudské práva, najmä však, či a do akej miery je obyvateľstvu umožnené podieľať sa na výkone štátnej moci (podľa miery demokratickosti), a či ich štátna moc skutočne uplatňuje v praxi, podľa toho je možné zistiť, aký v skutočnosti štátny režim je. Teda či v ňom obsiahnuté metódy a formy sú demokratické, prípadne aký majú stupeň demokratickosti, alebo či štátna moc používa na vládnutie totalitné metódy a formy. **Pod pojmom štátny režim teda treba rozumieť, aké metódy štát používa na vládnutie, resp. na uskutočňovanie štátnej moci, ako aj aká je miera účasti obyvateľstva na výkone štátnej moci.**⁶⁵

Metódy ktoré sú obsahom štátneho režimu a ktoré štát uplatňuje v procese štátnomocenského riadenia spoločnosti a ktorými reguluje spoločenské vzťahy, môžu byť rôzne, pričom ich rôznorodosť závisí od nasledovných aspektov:

⁶⁵ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 87.

- a) Štátna moc jednak určuje právne postavenie človeka a občana v štáte a v spoločnosti tým, že mu garantuje buď všetky základné ľudské práva, alebo len niektoré, tzv. občianske, ktoré sú vždy užšie ako ľudské.
- b) Štátna moc môže, ale aj nemusí určovať a tým aj garantovať spoločenské združovanie sa jednotlivcov do jednotlivých sociálnych skupín podľa ich záujmov. Zo spoločenského združovania je najdôležitejšie politické združovanie. Štát ho upravuje právnymi normami (Zákon č. 404/2000 Z. z. o združovaní v politických stranách a hnutiach v znení neskorších predpisov).
- c) Štátna moc môže, ale aj nemusí regulovať aj ostatné sféry spoločenského života, ako napríklad ekonomiku, trh, kultúru, zdravotníctvo, dopravu a pod. Sféry spoločenského života, do ktorých zasahuje štátna moc, sú v rôznych spoločnostiach rôzne a rôzne rozsiahle. Najrozsiahlejšie zasahovanie štátu do sfér spoločenského života existuje v totalitných spoločnostiach a despóciach všetkého druhu, najmenej štát zasahuje do spoločenských vzťahov v liberálnych demokraciách. Pre určenie, či ide o demokratický alebo nedemokratický (totalitný) štátny režim však nie je ani tak určujúci rozsah spoločenských vzťahov, do ktorých štát zasahuje ich reguláciou, ale metódy a formy, aké štát používa na zasahovanie a regulovanie.

Štát, štátna moc reguluje spoločenské vzťahy rôznymi metódami a formami, ako aj pomocou rôznych prostriedkov. Od vzniku štátom organizovaných spoločností sa za jediný civilizačno-demokratický prostriedok štátnomocenského regulovania spoločenských vzťahov považuje **právo**. Ak sú spoločenské vzťahy v štáte regulované iba právom, hovoríme o **právnej metóde regulácie spoločnosti štátom**, alebo tiež o **právnom štáte**.

Štátna moc na regulovanie spoločenských vzťahov môže používať aj iné než právne (demokratické) metódy. Ide o tzv. **nedemokratické** (totalitné, (antihumánne) a necivilizované) metódy a formy riadenia a ovládania spoločnosti, ktoré odporujú ľudským a v rámci nich politickým právam. Ide najmä o rôzne **donucovacie metódy**. Štát ich môže dokonca zahrnúť do svojho právneho poriadku, alebo ich používať mimo právny poriadok. Z tohto dôvodu štátom riadená a ovládaná spoločnosť podľa noriem právneho poriadku ešte nemusí byť demokraticky riadená a regulovaná spoločnosť, teda nemusí ešte ísť demokratické metódy vládnutia a o demokratický štátny režim.

O demokraticky riadenú spoločnosť a demokratický štátny režim pôjde až vtedy, ak metódy a formy, ktorými štát reguluje spoločenské vzťahy, budú zakotvené v právnych normách a budú nimi rešpektované základné ľudské a politické práva a budú v praxi štátom skutočne aj realizované. Z pohľadu metód a foriem, ktoré štátna moc využíva na regulovanie spoločenských vzťahov, teda na vládnutie, ako aj podľa toho, či v metódach a formách sú obsiahnuté a rešpektované základné ľudské a politické práva môžeme deliť štátne režimy na **demokratické a nedemokratické (totalitné) a kombinované (hybridné)**.

7.2 Demokratický štátny režim

Korene demokratického štátneho režimu siahajú až do starovekého Grécka a Rímskej republiky, ktoré dali svetu demokraciu, hoci obmedzenú len na slobodných občanov. V stredoveku boli naopak demokratické štátne režimy výnimkou. Zárodky demokratických štátnych režimov dnešného typu sa začali objavovať už v Anglicku v 13. storočí (**Magna Charta Libertatum** 1215), ktoré je kolískou parlamentarizmu.

Muselo však uplynúť ešte veľa času, než francúzska a americká revolúcia položili základy fungovania liberálno-demokratických štátnych režimov. Ideologickým základom francúzskej revolúcie sa stala **Deklarácia práv človeka a občana 1789**. Od čias francúzskej revolúcie až po súčasnosť je vo francúzskej ústave zakotvené heslo: „La liberté, égalité, fraternité – sloboda, rovnosť, bratstvo“. Zásluhou Montesquieua a amerických zákonodarcov získalo ľudstvo princípy usporiadania a fungovania demokratickej formy vlády postavenej na princípoch del'by moci.

Demokratický štátny režim sa všeobecne vyznačuje týmito **princípami**:

- štátna moc sa uskutočňuje iba na základe práva a v medziach práva (princíp limitovanej moci),
- princíp limitovanej väčšiny (obmedzenej väčšiny),
- štátna moc právne a fakticky garantuje ľudské práva a slobody a zakotvuje ich v ústave a zákonoch štátu,
- štátna moc právne garantuje fungovanie slobodnej trhovej ekonomiky,

- štátna moc vzniká z vôle občanov (národa či ľudu) v slobodných demokratických voľbách, ktoré sú všeobecné, rovné, priame s tajným hlasovaním,
- v demokratickom štáte existuje súdna kontrola ústavnosti a zákonnosti (ÚS SR, NS SR, odvolacie súdy, správne súdy, pracovné súdy, parlamentná kontrola, ombudsman),
- princíp zákonnosti, stabilita verejného poriadku a vedomie právnej istoty prevláda u majoritnej časti spoločnosti (tým je mienená vymožitelnosť práva na občianskych súdoch, správnych súdoch, pracovných súdoch, trestných súdoch a v neposlednom rade na Európskom súde pre ľudské práva),
- štát právne garantuje slobodné náboženské vyznanie, politické presvedčenie, ako aj združovanie sa občanov v rôznych záujmových združeniach. Zájmy politických strán, cirkevných korporácií, ani záujmových spolkov však nesmú stáť nad záujmami štátu.
- jednotlivé druhy štátnej moci (zákonodarnej, výkonnej a súdnej) orgány štátu realizujú buď **oddelene na základe princípov teórie del'by moci**, t. j. na základe konkurencie medzi jednotlivými druhmi moci (ako je to v **prezidentskej forme vlády**) alebo **na základe princípov parlamentarizmu**, t. j. na základe spolupráce medzi jednotlivými druhmi moci (ako je to v **parlamentnej forme vlády**),
- štátna moc garantuje slobodu náboženského vyznania a pluralitu politických ideológií (**politický pluralizmus**), ale len u tých náboženských a politických ideológií, ktoré nie sú namierené proti záujmom demokratického štátu a základným ľudským právam a slobodám.

Demokratický štátny režim pri uskutočňovaní niektorých funkcií nevyhnutne využíva aj **mimoprávne metódy**. V záujme zachovania demokratického štátneho režimu však **musí ísť o metódy, ktoré sú v súlade s právom**. Mimoprávne metódy vládnutia môžu byť rozmanité. Ide napríklad o pôsobenie **prostredníctvom štátnych inštitúcií**, akými sú tlač, rozhlas, televízia a pod., prostredníctvom ktorých štát pôsobí na právne vedomie ľudí, na formovanie verejnej mienky, nevynímajúc pôsobenie prostredníctvom školstva, osvetu a pod.

Demokratický štátny režim predpokladá **štátnu demokraciu**, t. j. demokratické usporiadanie a fungovanie štátnej moci, pri zachovaní a rešpektovaní všetkých princípov demokracie, menovite slobodných volieb aplikovaných pri voľbách do zastupiteľských orgánov štátu, ako aj **spoločenskú demokraciu**, t. j. demokratické usporiadanie a fungovanie spoločnosti pri zachovaní a rešpektovaní všetkých princípov demokracie v neštátnych, resp. samosprávnych

orgánoch a inštitúciách. Demokratický štátny režim je v takomto poňatí označovaný ako **právny štát**.

Aj Ottová charakterizuje demokratický štátny režim ako **vládu prostredníctvom práva**, predovšetkým štátnu moc limitovanú ústavou a zákonmi štátu. Uvádza, že **právo v demokratickom štátnom režime má prednosť pred štátom a že štátna moc môže konať len na základe práva a v rámci práva**. Aj všetky **mimoprávne prostriedky**, ktoré štát používa na vládnutie, **musia byť v súlade s právom**. Len takýmto spôsobom štát zabezpečuje ochranu práv spoločnosti a jednotlivcov.⁶⁶

7.3 Demokratický štátny režim a právny štát

Podstatou **právneho štátu** je zásada konania štátu – štátnych orgánov len na základe práva a v medziach práva. Zasahovanie štátu do života jednotlivca je možné výlučne v prípadoch a spôsobom, ktoré dovoľuje ústava a zákony. Štátna moc teda limituje sama seba vopred stanovenými, všeobecne záväznými a verejne vyhlásenými pravidlami zakotvenými v ústave a zákonoch štátu (**limitácia štátnej moci**). Aj keď ako uvádza Ottová, v právnej teórii nie sú jednoznačne vymedzené znaky právneho štátu, právny štát je však charakterizovaný nasledovnými princípmi:

- princíp obmedzenej vlády (limited government)
- princíp ústavnosti a zákonnosti
- del'ba a kontrola moci
- nezávislosť súdnictva
- garancia základných práv a slobôd
- právna istota.⁶⁷

V kontinentálnej Európe a v Anglicku sa sformovali dve koncepcie právneho štátu:

- nemecká teória právneho štátu (Rechtstaat) a
- angloamerická teória panstva práva (Rule of law)

⁶⁶ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 178.

⁶⁷ OTTOVÁ, E.: Tamtiež, s. 73.

Obe teórie majú celý rad spoločných znakov, ale nesú aj znaky toho, že vznikali v odlišných právnych kultúrach. **Rule of law** je nielen formálnym princípom zasahovania štátu do života občana v súlade s právom, ale aj požiadavkou na demokratický spôsob vlády a na taký obsah práva, ktorý rešpektuje základné ľudské práva a slobody. Sloboda je neodmysliteľnou súčasťou tejto koncepcie. Angloamerická koncepcia Rule of law tradične zdôrazňuje ochranu jednotlivca pred nepravosťou a takmer splýva s tým, čo sme si zvykli označovať ako právo na spravodlivý (regulárny) proces.

7.4 Podstata policajného štátu

Z historického hľadiska je právny štát opakom **policajného štátu**, napríklad štátu absolutistickej monarchie, v ktorom občan nemal žiadnu účinnú ochranu proti zásahom štátnej moci. Dominovala štátna správa, exekutíva, polícia. Občan mohol len to, čo mu dovoľoval zákon. Naopak štát – štátny orgán mohol všetko, čo mu zákon výslovne nezakazoval.

Výraz **polícia** je odvodený od slova **politea**, ktorú Aristoteles považoval za dobrú formu vlády, pretože je demokraciou, spravovanou zákonmi. Výrazom politea – polícia sa označovala nielen forma vlády, ale aj štruktúra a funkcie správy štátu, čiže súhrn orgánov štátu, úradníkov, vykonávajúcich štátnu správu. Ešte pred prvou svetovou vojnou, ale aj medzi dvomi svetovými vojnami, sa policiou nazývali rôzne druhy výkonu štátnej správy, ako napríklad colná polícia, divadelná, finančná, banská, pohrebná, mravnostná, plavebná, kriminálna a štátna polícia, ktorých nekontrolovaná činnosť určovala charakter policajného štátu.

Z dominantného postavenia exekutívy v policajnom štáte teda vyplýva, že orgánom štátnej správy je dovolené všetko, čo im zákon výslovne nezakazuje. Naopak občanom je dovolené len to, čo im právo priznáva. Všetko ostatné im je zakázané.

Z historického hľadiska teda právny štát predstavuje víťazstvo nad policajným štátom (napr. absolutistickou monarchiou). V súčasnosti sa pojem **policajný štát** rozšíril a rozumie sa ním aj **autoritatívny, totalitný štát, fašistický štát, teda nedemokratická – totalitná forma vlády**, v ktorej sa **štátna moc opiera o represívne metódy vládnutia**.

7.5 Nedemokratický štátny režim

Počiatky nedemokratických štátnych režimov siahajú do starovekej Číny, Indie, Asýrie, Babylonu, Egypta, ale aj do kolísky demokracie – starovekého Grécka (Sparta, Milétos,

Korint). Tu vznikla **tyrania** ako jedna z foriem štátu, ktorá podľa Aristotela nedbala o všeobecné blaho a zneužívala svoju moc.

Pre nedemokratický štátny režim sa používajú označenia **totalita, diktatúra, despócia, tyrania, autoritatívny štát** a pod. Napríklad **despócia** je neobmedzenou vládou dedičného alebo armádou dosadeného panovníka (vodcu), stojaceho nad spoločnosťou i zákonmi štátu. Ako politický pojem sa despotizmus objavil v čase vojen medzi Helénmi a Perzskou ríšou v 5. storočí pred Kristom. Despotizmus bol charakteristický pre ázijských barbarov (India, Čína, Asýria, Babylon). **Despotizmus a tyrania** boli dve formy vlády, ktoré s poddanými zaobchádzali ako s otrokmi. Európania začali tieto pojmy používať na označenie nepriateľa, ktorým boli všetky ázijské štáty.

Slová despócia a tyrania sa od polovice 18. storočia zamieňali s pojmom **absolutizmus**. Absolutizmus znamenal moc sústredenú v rukách neobmedzeného a nekontrolovateľného panovníka. Panovník bol tvorcom zákonov, ustanovoval a menil vládu a určoval tak podmienky života spoločnosti. Presne to vystihol Ľudovít XIV., keď vyhlásil: „*Štát som ja*“.

Nedemokratický štátny režim nemusí byť iba vládou jedinca – **monokraciou**. Môže byť vládou malej skupiny ľudí, teda **aristokraciou, plutokraciou** či **oligarchiou**.

Aristokracia je taká forma autokratickej vlády, v ktorej je subjektom štátnej moci právne, politicky a spoločensky **privilegovaný stav – rodová šľachta**. Aristokracie sa vyskytovali v počiatočných fázach vývoja otrokárskeho štátu a za feudalizmu. Aristokracia pôvodne označovala vládu najlepších občanov v záujme všetkých. V tomto zmysle používali pojem aristokracia Platón a Aristoteles. Postupne však tento pojem nadobúdal nový obsah. Označoval formu vlády, v ktorej vládne privilegovaná časť spoločnosti – vysoká šľachta, najbohatšia časť vlastníkov, či vodcovia silných strán.

Plutokracia znamená **vládu úzkej skupiny najbohatších ľudí** nad celou spoločnosťou. Majetok zabezpečuje samovládnej skupine výsadné spoločenské, politické a právne postavenie. **Oligarchia** v starom Grécku pôvodne označovala **vládu niekoľkých najbohatších osôb či rodín**. Na prelome **19. a 20. storočia** sa tento pojem začal stotožňovať s pojmom **mocenská elita – privilegovaná vrstva priemyselných a veľkostatkárskych magnátov, spojených**

spoločnými záujmami. Oligarchia postupne prestala byť chápaná ako nedemokratická forma vlády.

Reprezentantom nedemokratického štátneho režimu v 20. storočí sa stal **štátny režim totalitného štátu, tzv. totalitná diktatúra. Totalitarizmus** znamená zrušenie hranice medzi štátom a spoločnosťou, človekom a občanom, právom a povinnosťou, verejným a súkromným životom. **Totalitný štát** uplatňuje najmä metódy stáleho zastrašovania, násillia a teroru, vytvára obraz nepriateľa, ktorý ohrozuje všetkých. Totálne kontroluje občanov a manipuluje s ich myslením a postojmi. Jeho cieľom je úplná kontrola každodenného života občanov, najmä pokiaľ ide o ich politické myslenie a aktivitu.

Nedemokratický štátny režim stavia proti sebe časť obyvateľstva, ba často aj väčšinu. Ale keďže obyvateľom neposkytuje legálne prostriedky na jeho zvrhnutie, zmena nedemokratického štátneho režimu „zdola“ je možná len nelegálnymi prostriedkami a metódami. Formou realizácie tejto zmeny je prevrat alebo revolúcia.

Nedemokratický štátny režim sa vyznačuje nasledovnými **aspektmi**:

- totalitnou ideológiou,
- existenciou jedinej politickej strany,
- existenciou tajnej polície,
- monopolom strany a vlády nad prostriedkami masovej komunikácie, najmä tlačou, rozhlasom a televíziou,
- celospoločenským plánovaním, direktívnym riadením a byrokratickou kontrolou vo všetkých oblastiach národného hospodárstva, výchovy, kultúry a rozvoja,
- nerešpektovaním slobody trhovej ekonomiky,
- štátna moc buď vôbec negarantuje ľudské práva (fašistický režim), alebo ich garantuje len v obmedzenej miere v podobe tzv. občianskych práv (komunistické režimy).

Pre vzťahy medzi **predstaviteľmi diktátorského režimu** v jednotlivých územných častiach štátu sú charakteristické tieto znaky:

- vedúce osobnosti autokratického vedenia v centre i v územných regiónoch nie sú závislé na výsledkoch volieb (tie sú často zmanipulované v prospech členov vládnucej politickej strany), nie sú závislé ani na výsledkoch ľudovej kontroly, ale na obľube diktátora a na nominácii (**oligarchický prvok**),

- príslušný byrokrat je v obvode svojho pôsobenia hlavným nositeľom a vykonávateľom štátnej moci a určuje obsah a metódy činnosti všetkých podriadených štátnych i neštátnych zložiek politického ovládania spoločnosti (**prvok byrokratický**),
- námestníci diktátora sú ovládaní feudálnym spôsobom, t. j. prostredníctvom osobných privilégií, obohacovania a protekcionizmu. Navzájom sa predstihujú v úsilí o udržanie priazne diktátora tým, že horlivo likvidujú odpor skutočných alebo domnelých odporov straníckej a štátnej politiky.

7.6 Kombinovaný štátny režim

V kombinovanom štátnom režime ide o rôzne varianty zoskupenia demokratických a nedemokratických metód realizácie štátnej moci, resp. kombinácie demokratických a nedemokratických princípov. Vyskytujú sa ako:

- obmedzený demokratický štátny režim
- totalitný štátny režim s prvkami demokratizmu
- demokratický štátny režim, v ktorom sa dočasne a v obmedzenom rozsahu používajú nedemokratické – totalitné metódy vládnutia.

V obmedzenom demokratickom štátnom režime sa voči časti obyvateľstva (voči vládnucej skupine) používajú demokratické metódy realizácie štátnej moci, zatiaľ čo voči zostávajúcej časti obyvateľstva sa používajú nedemokratické metódy.

Literatúra:

1. KRŠKOVÁ, A., JÁNOŠÍKOVÁ, E., VACULÍKOVÁ, N.: Základy teórie štátu. Bratislava: A PZ v Bratislave, 2001.
2. NESVADBA, A. ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008.
3. OTTOVÁ, E.: Teória práva, 2. doplnené vydanie. Šamorín: Heuréka, 2010.
4. PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1999.
5. PRUSÁK, J. a kol.: Vybrané kapitoly z modernej teórie štátu a práva. Bratislava: PF UK v Bratislave, 1992.

VIII . Kapitola

POLITIKA A POLITICKÝ SYSTÉM

8. 1 Politika a politická moc

Pre ľudskú spoločnosť ako zložitý systém tvorený ľuďmi organizovaných do rôznych sociálnych skupín je charakteristická sociálna diferenciácia, ktorá je daná rôznosťou záujmov a potrieb jednotlivých skupín a jednotlivcov, ktorí tieto skupiny vytvárajú. Formulovanie, vyjadrovanie a presadzovanie záujmov a potrieb jednotlivcov a skupín na jednej strane a potláčanie záujmov a potrieb iných skupín a jednotlivcov na strane druhej, prípadne ich zosúlad'ovanie, sa uskutočňuje pomocou osobitného druhu spoločenskej činnosti nazývanej **politika**.

Vychádzajúc z uvedeného **politiku je možné charakterizovať ako osobitnú spoločenskú činnosť zameranú na formulovanie, vyjadrovanie a presadzovanie záujmov a potrieb jednotlivcov a skupín na úkor záujmov a potrieb iných jednotlivcov a skupín, prípadne na ich zosúlad'ovanie, ako aj na potláčanie záujmov a potrieb iných jednotlivcov a skupín.**⁶⁸

Politika sa nezaobíde bez moci. Moc v spojení s politikou je možné charakterizovať ako úsilie o presadenie záujmov a potrieb jednotlivcov a skupín na úkor záujmov a potrieb iných jednotlivcov a skupín. Pri pomyslení, že určitá skupina a v nej organizovaní jednotlivci chcú presadiť svoje záujmy a potreby na úkor záujmov a potrieb iných jednotlivcov a skupín, resp. tieto záujmy a potreby potlačiť, potrebujú k tomu určité úsilie, teda použitie adekvátnej miery moci.

Moc, ktorú v adekvátnej miere v súlade s právom jednotlivci a skupiny uplatňujú na presadenie svojich záujmov a potrieb na úkor záujmov a potrieb iných jednotlivcov a skupín, resp. na ich potlačenie, sa nazýva **politická moc**. Politická moc sa odlišuje od iných druhov moci. Jej bezprostredným účelom je politické sprostredkovanie záujmov a potrieb jednotlivcov

⁶⁸ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 95.

a skupín.⁶⁹ Presadzovanie záujmov a potrieb jednotlivcov a skupín na úkor záujmov a potrieb iných jednotlivcov a skupín sa darí účinne realizovať prostredníctvom štátu, resp. štátnej moci. Preto politická moc je úzko spätá so štátom a štátnou mocou. Z tohto hľadiska pojem **politika** vyjadruje aj súperenie o moc v štáte, resp. s prihliadnutím na pluralitu politických strán a hnutí, **súperenie o podiel na štátnej moci**. Pokiaľ jednotlivci a skupiny prezentujú a presadzujú svoje záujmy a potreby prostredníctvom štátnej moci, ako aj pokiaľ sa usilujú o podporu štátu pri presadzovaní svojich záujmov a potrieb, štát v takomto prípade pôsobí ako **inštitucionalizovaná politická moc**.

Osobitnou vlastnosťou politickej moci je, že prostredníctvom práva (ústavy a zákonov) sama určuje právny základ, ako aj rozsah pôsobenia všetkých subjektov štátnej moci. Na základe uvedeného je možné definovať **politiku ako osobitnú spoločenskú činnosť zameranú na získanie a udržanie politickej moci s cieľom presadzovať mocenské záujmy, za ktorými stoja ekonomické, sociálne, kultúrne a iné záujmy jednotlivcov a skupín.**⁷⁰

V súčasnosti pojem politika obsahuje tri dimenzie:

a) **Inštitucionálna dimenzia politiky**

Politika na základe práva a v súlade s právom (ústavou, ústavnými zákonmi a zákonmi) na jednej strane ovplyvňuje tvorbu a činnosť inštitúcií – parlamentu, vlády, ústredných orgánov štátnej správy, orgánov miestnej samosprávy, politických strán a hnutí (voľby do parlamentu, miestneho zastupiteľstva), na druhej strane prostredníctvom uvedených inštitúcií je formulovaná, vyjadrovaná a presadzovaná politická vôľa, t. j. záujmy a potreby jednotlivcov a skupín organizovaných v politických stranách a hnutiach (napr. uplatňovanie a ochrana základných práv a slobôd a pod.).

b) **Normatívna dimenzia politiky**

Táto dimenzia znamená, že v politike nemôže existovať úplná ľubovôľa. Politické ciele, záujmy a potreby jednotlivcov a skupín musia byť v súlade so záujmami a potrebami spoločnosti vyjadrených v ústave a zákonoch štátu. Taktiež aj metódy a prostriedky ich uplatňovania musia byť v súlade s právnymi normami, spoločenskou morálkou a uznávanými tradíciami.

⁶⁹ KRŠKOVÁ, A., JÁNOŠÍKOVÁ, E., VACULÍKOVÁ, N.: Základy teórie štátu. Bratislava: A PZ v Bratislave, 2001, s. 25.

⁷⁰ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 96.

c) **Procedurálna dimenzia politiky**

Táto dimenzia znamená, že presadzovanie záujmov a potrieb jednotlivcov a skupín, politické súperenie, ako aj riešenie konfliktov medzi politickými subjektmi sa uskutočňuje na základe stanovených procedurálnych pravidiel. V demokratickej spoločnosti riešenie konfliktov pri presadzovaní politických záujmov by malo smerovať k dosiahnutiu konsenzu.

8. 2 Charakteristika politického systému

Pojem **politický systém** súvisí s pojmami **moc, verejná moc, spoločnosť**. **Moc** je obmedzením slobody jednotlivca za účelom reprodukcie spoločnosti. **Spoločnosť** je však diferencovaná do systému rôznych skupín formovaných na základe ich rôznych záujmov a potrieb (ekonomických sociálnych, národnostných, etnických, náboženských a pod.). Za týmto účelom si jednotlivé skupiny vytvárajú svoje **politické inštitúcie (politické strany a hnutia)**, ktoré realizujú ich politickú činnosť (vyjadrujú a presadzujú ich záujmy a potreby).

Organizačná štruktúra politických strán a hnutí, formy ich koexistencie, spôsoby stretávania sa ich záujmov a riešenia konfliktov medzi nimi, proces tvorby mocenských orgánov štátu, ako aj proces tvorby celospoločensky významnej politickej vôle (presadzovanie záujmov a potrieb dôležitých a významných pre celú spoločnosť) dokopy tvoria **mechanizmus riadenia spoločnosti**. Tento **mechanizmus riadenia spoločnosti sa nazýva politický systém**.

Na základe uvedeného je možné charakterizovať **politický systém ako systém politických subjektov v spoločnosti, vzťahy medzi nimi ako aj mechanizmus tvorby celospoločensky významnej politickej vôle.**⁷¹

Úlohou politického systému je zabezpečiť, aby proces vyjadrovania, zosúladovania, presadzovania a potláčania záujmov a potrieb rozmanitých častí spoločnosti bol v súlade s právom a aby vyúsťoval do tvorby celospoločensky významnej politickej vôle. Túto úlohu plnia subjekty politického systému. Politické subjekty, ktoré sa zúčastňujú na politickom súperení a procese tvorby celospoločensky významnej politickej vôle si vytvárajú **teoretickú koncepciu svojej politiky**. Zdôvodňujú v nej opodstatnenosť svojich potrieb, cieľov

⁷¹ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 97.

i používaných politických prostriedkov. Táto teoretická koncepcia politiky politických subjektov sa nazýva **ideológia**.

8.3 Subjekty politického systému

Subjektmi politického systému sú inštitucionalizované skupiny: predovšetkým **štát, politické strany, politické hnutia, občianske združenia, nátlakové skupiny a masovokomunikačné prostriedky**.

Základným politickým subjektom je občan, pretože je zdrojom štátnej moci. Na to, aby sa občan mohol aktívne podieľať na správe verejných vecí, ako aj na tvorbe celospoločensky významnej politickej vôle, musí disponovať politickými právami. Tie sú zakotvené v Ústave SR a ich realizáciu garantuje štátna moc. Občania však netvorí rovnorodú spoločnosť z hľadiska potrieb a záujmov, ale tvoria spoločnosť štruktúrovanú a diferencovanú. Aj keď niektoré svoje politické práva občania realizujú priamo (napr. volebné právo, referendum a pod.), ich politická aktivita je väčšinou ovplyvňovaná, formovaná a reprezentovaná ich inštitucionalizovanými zoskupeniami, predovšetkým **politickými stranami a politickými hnutiami**.

Politické strany

Politické strany sú organizácie, ktoré reprezentujú ekonomické, sociálne, kultúrne, ekologické a iné záujmy rôznych skupín občanov.

Cieľom politických strán je dosiahnutie splnenie týchto záujmov mocenskými prostriedkami, ktorých použitie v pluralitnom politickom systéme pripúšťa konsenzus pluralitného politického systému (pravidlá politického súperenia), t.j. získaním poslaneckých mandátov v zastupiteľskom zbore, predovšetkým v parlamente, prípadne zastúpením v ďalších volených orgánoch, ako sú volená hlava štátu, v zastupiteľských zboroch orgánov miestnej samosprávy a pod. **Politické strany sa teda prostredníctvom volieb usilujú o podiel na štátnej moci a tým aj o realizáciu záujmov skupín, ktoré reprezentujú.**

Ako uvádza Svák, politické strany v historickom vývoji spoločnosti vznikali z dôvodu a potreby zabezpečenia volieb a prostredníctvom volieb aj z dôvodu zabezpečenia účasti svojim reprezentantom v zastupiteľských orgánoch štátu. Ako subjekty súkromného práva

(svojou podstatou ide o dobrovoľné združenia) sa stali ideálnym mostom medzi osobnými záujmami občanov a realizáciou týchto záujmov prostredníctvom štátnych orgánov.⁷²

Aj v nedemokratických štátoch existujú politické strany, ktoré však neakceptujú konsenzus pluralitného politického systému a svoju činnosť neviažu na voľby a ovplyvňovanie štátnej moci prostredníctvom svojej účasti vo volených štátnych orgánoch. Ide o totalitné politické strany spájajúce svoju existenciu s vylúčením ostatných politických síl z politického systému a usilujúce o svoju účasť na moci akýmikoľvek prostriedkami.

V demokratických štátoch je vytváranie politických strán súčasťou realizácie slobody spolčovania a vytvárania politických strán. Politické strany môžu vzniknúť buď povolením alebo registráciou po splnení zákonom stanovených podmienok. V Slovenskej republike podľa zákona č. 404/2000 Z. z. o združovaní v politických stranách a hnutiach registráciou Ministerstvom vnútra SR na základe petície podpísanej najmenej 10 000 občanmi a programu, ktorý nesmie byť v rozpore s ústavou a zákonmi.

Druhy politických strán

Politické strany sa delia na jednotlivé druhy podľa viacerých kritérií:

Podľa spôsobu výberu a počtu členov sa politické strany delia na **výberové a masové**.

Výberové (elitné) strany sú organizačne nepevné a nevyhranené strany, orientované len na úzku vrstvu voličov. Niekedy ide o strany ilegálne alebo poloilegálne, kladúce na členov vysoké psychické a fyzické nároky, ako sú napr. odhodlanosť, mlčanlivosť, odolnosť proti štátnemu prenasledovaniu a pod. Ako príklad môže slúžiť Radikálna strana v období III. republiky vo Francúzsku, alebo súčasná Slobodná strana Nemecka. Súčasný vývoj výberové strany už takmer prekonal. Naopak **masové strany** sa orientujú na široké sociálne skupiny a chcú sa stať všeludovými (napr. kresťansko-demokratické a socialistické strany). Charakterizuje ich organizačná zomknutosť, disciplína, program orientovaný na oslovenie širokého spektra voličov, i existencia hierarchicky usporiadaného stranického aparátu.

Podľa výsledkov volieb sa politické strany delia na **vládnuce, opozičné a mimoparlamentné**.

Vládnuce strany sú tie, ktoré získali vo voľbách najväčší počet hlasov voličov, v parlamente

⁷² SVAK, J.: Ústavné právo SR, 5. aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008, s. 119.

tvoria väčšinu a na tomto základe vytvárajú vládu. Svoje politické programy spravidla transformujú do vládneho programu. **Opozičné strany** získali vo voľbách menší počet hlasov, ale dostali sa do parlamentu. Ich úlohou je kontrolovať činnosť vlády, plnenie vládneho programu a pri zachovaní politickej kultúry kriticky poukazovať na chyby a nedostatky v činnosti vládnuccich strán a navrhovať konštruktívne riešenia. **Mimoparlamentné strany** sú tie, ktoré nezískali ani minimum potrebných hlasov voličov pre poslanecké mandáty v parlamente. Ich úlohou je formulovať a zverejňovať politické alternatívy voči rozhodnutiam vládnuccich politických strán.

Podľa priorít, resp. základnej politickej orientácie sa politické strany delia na **konzervatívne, liberálne, socialistické, komunistické a strany zelených.**

Konzervatívne strany sú pravicovo orientované. Vyznačujú sa tradicionalizmom a konzervativizmom. Preferujú politické a kultúrne tradície, tradičné hodnoty, akými sú rodina, náboženstvo, národ, individuálne šance, obrana aristokratických výsad, stavovských práv a pod. Ich program je charakteristický úsilím zachovať všetko, čo sa v politickom a hospodárskom živote krajiny osvedčilo, resp. robiť len mierne reformy v rámci existujúceho stavu. Základom konzervatívnych strán je ekonomika, rozmach súkromného podnikania a definovanie národných záujmov (národnej solidarity). Konzervatívne strany používajú vo svojich názvoch slová ako: **kresťanská, republikánska, národná, ľudová** a pod.

Liberálne strany sú tiež v pravej časti politického spektra. Preferujú občiansky základ spoločnosti. Je pre ne charakteristická pokrokovosť, ktorá sa prejavuje kritickým hodnotením minulosti a chápaním budúcnosti ako možnosti na uskutočnenie spravodlivejších sociálnych pomerov. Základom ich politických programov sú občianske práva a slobody a ochrana jednotlivca. Liberáli odmietajú akékoľvek formy individuálneho, skupinového či štátneho nátlaku. Liberálne strany vo svojich názvoch používajú tiež slová ako: **demokratické, či strany stredu.**

Socialistické (ľavicové) strany reprezentujú záujmy väčších sociálnych skupín spoločnosti (pracujúce vrstvy, spoločenské triedy). Ich základom sú idey sociálnej spravodlivosti, rovnosti, solidarity a humanizmu. Podporujú aktívne pôsobenie štátu pri riešení hospodárskych a sociálnych problémov, odmietajú absolutizáciu trhového hospodárstva. Používajú názvy ako: **sociálnodemokratické, strany práce, ľavicové, robotnícke** a pod.

Komunistické strany sú jednoznačne ľavicovo orientované. V programe majú kvalitatívnu zmenu celého spoločenského zriadenia spoločnosti na zásadách diktatúry proletariátu (neskôr pracujúceho ľudu) a triedneho boja s cieľom vytvorenia beztriednej spoločnosti, bez majetkových a sociálnych rozdielov. Odmietajú politický pluralizmus a snažia sa o získanie vedúcej úlohy v štáte i v spoločnosti v boji za spoločenský pokrok.

Strany zelených vznikli koncom sedemdesiatych rokov ako zástancovia nevyhnutnosti obmedziť výrobu a spotrebu, chrániť prírodu a jej bohatstvo. Usilujú sa o zastavenie neustálej devastácie prírody a životného prostredia a tým ohrozovania života na planéte Zem.

Politické hnutia

Na rozdiel od politických strán cieľom činnosti politických hnutí nie je priama účasť vo voľbách a zastúpenie v štátnych orgánoch. Neusilujú ani o účasť na štátnej moci. Obvykle vznikajú z občianskych iniciatív (napr. ochrancov životného prostredia), ak je potrebné riešiť konkrétny celospoločenský problém. Sú charakteristické svojou spontánnosťou a neformálnosťou, nevyznačujú sa ani straníckou organizovanosťou, ani disciplínou, nemajú ani stranícky hierarchický aparát, ani komplexný politický program. Ich charakteristickou stránkou je koncentrácia pozornosti na vyriešenie aktuálneho problému občanov. Na rozdiel od politických strán vďaka svojej neformálnosti môžu pružne reagovať na aktuálne problémy občanov a formulovať ich požiadavky. Politické hnutia vytvárajú politický tlak priamo na mocenské rozhodovanie štátu alebo na rozhodovanie politických strán. Môžu existovať ako hnutia „ad hoc“, na vyriešenie konkrétneho problému a potom zaniknú, alebo existujú ako trvalá súčasť politického systému a postupne sa transformujú na politické strany (napr. ekologické hnutie sa menilo na Stranu zelených, v deväťdesiatych rokoch minulého storočia v Čechách existovalo Občianske fórum, na Slovensku VPN ktoré sa zmenilo na Hnutie za demokratické Slovensko HZDS a pod.). Z právneho hľadiska niet rozdielu medzi politickou stranou a politickým hnutím. Obidva subjekty majú rovnaký právny režim.

Iné subjekty politického systému

Okrem štátu, politických strán a hnutí subjektmi politického systému môžu byť rôzne **občianske združenia, nátlakové (lobistické) skupiny a masovokomunikačné prostriedky**. Tieto subjekty politického systému pôsobia na tvorbu politiky buď priamym politickým tlakom na štát alebo ovplyvňovaním rozhodovania politických strán.

Občianske združenia sú dobrovoľné záujmové organizácie, ktoré pôsobia v najrôznejších oblastiach spoločenského života, napr. v oblasti pracovných, profesionálnych, výrobných, spotrebiteľských, sociálnych, náboženských, kultúrnych, telovýchovných záujmov atď. Združujú ľudí (jednotlivcov a záujmové skupiny), ktorí majú zhodné osobné alebo skupinové záujmy a ciele a chcú svojou spoločnou organizovanou a koordinovanou činnosťou dosiahnuť ich splnenie. Týmto spoločným záujmom zodpovedajú aj rôzne typy občianskych združení, ako sú napríklad odbory, družstvá, organizácie mládeže, cirkevné organizácie, kultúrne, či vzdelávacie združenia, umelecké zväzy a pod.

Úlohou občianskych združení je oboznamovať orgány štátnej moci a správy, ako aj politické strany s názormi a aktivitami jednotlivcov a záujmových skupín a vplyvať na tieto orgány a politické strany s cieľom vytvoriť v spoločnosti priaznivé podmienky pre spoločenské uplatnenie a využívanie svojich členov a realizáciu ich záujmov. Napríklad odbory pôsobia buď priamo na štát pri jeho rozhodovaní o sociálnych otázkach, alebo vplyvajú na politické strany, ktoré sa pred voľbami uchádzajú o ich podporu. Vplyv občianskych združení na spoločnosť býva často intenzívnejší ako vplyv politických strán, najmä ak svojou činnosťou fakticky prispievajú k uspokojovaniu každodenných potrieb občanov.

Nátlakové skupiny (lobistické skupiny)

Nátlakové skupiny sa často tiež označujú ako **lobistické skupiny**. Sú nimi dobrovoľne organizované skupiny občanov, ktoré vznikajú na základe spoločných ekonomických, regionálnych, etnických, náboženských a rasových záujmov alebo na základe osobitných záujmov súvisiacich s podmienkami života členov nátlakovej skupiny. Nátlakové (lobistické) skupiny cieľavedomým nátlakovým pôsobením ovplyvňujú politické strany, zastupiteľské orgány štátnej moci, ako aj jednotlivých politikov, aby prostredníctvom nich mohli zasahovať do politického rozhodovania a ovplyvňovať tvorbu zákonov alebo dôležitých politických alebo vládnych rozhodnutí v prospech svojich ekonomických, ale aj neekonomických záujmov.

V niektorých krajinách (napr. v USA) sa lobistické skupiny stali trvalým článkom politického systému a majú značný vplyv na priebeh procesu prijímania politických rozhodnutí v štátnej administratíve alebo priamo v Kongrese. V Slovenskej republike pôsobenie lobistických skupín nie je právne zakotvené, pracuje sa však na tvorbe návrhu zákona zameraného na reguláciu lobingu na Slovensku.

Masovokomunikačné prostriedky

V súčasnom období majú svoje nezastupiteľné miesto v politickom systéme aj masovokomunikačné prostriedky, ktoré vytvárajú alebo značne ovplyvňujú verejnú mienku. Ide o početné nezávislé a slobodné masovokomunikačné prostriedky, v ktorých je zakázaná cenzúra a ktoré sú taktiež aj finančne nezávislé a ktoré vďaka tomu môžu slobodne a nezávisle informovať verejnosť o činnosti štátnych orgánov a politických strán, ako aj o činnosti ich predstaviteľov, a tak významne ovplyvňovať a formovať politické vedomie.

Štát ako subjekt politického systému

Medzi ostatnými subjektmi politického systému má špecifické postavenie štát, pretože na jednej strane je **regulátorom politického života spoločnosti** tým, že prostredníctvom právnych noriem stanovuje podmienky vzniku ostatných subjektov politického systému, určuje pravidlá politického súperenia, určuje spôsob tvorby celospoločensky významnej politickej vôle, štátnej vôle, na druhej strane sám štát je **objektom pôsobenia neštátnych zložiek politického systému**, ktoré je zamerané na ovplyvňovanie rozhodnutí orgánov štátneho aparátu, pretože prostredníctvom tohto ovplyvňovania si ostatné subjekty politického systému môžu zabezpečiť realizáciu svojich záujmov.

8. 4 Politický režim

Súčasťou politického systému je politický režim. **Politický režim predstavuje súhrn metód, ktoré štát, politické strany, politické hnutia a ostatné subjekty politického systému používajú na uskutočňovanie svojej politiky.** Metódy, ktoré na uskutočňovanie svojej politiky používa štát, sa nazývajú štátny režim.⁷³

Úlohou politického režimu je stabilizovať základné požiadavky politického systému, to znamená:

- 1) garantovať pravidlá politického konsenzu a politického súperenia,
- 2) garantovať fungovanie trhovej ekonomiky,
- 3) zabezpečiť reprezentáciu občianskej spoločnosti jednotlivými subjektmi politického systému a
- 4) garantovať nedotknuteľnosť základných ľudských práv a slobôd.

⁷³ NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Tamtiež, s. 97.

Podľa toho, aké metódy na uskutočňovanie svojej politiky používajú politické, strany, politické hnutia a ostatné subjekty politického systému, teda podľa miery demokratickosti metód, sa politické režimy delia na **demokratické a nedemokratické (autokratické)**.

Demokratické metódy činnosti subjektov politického systému sú metódy rešpektujúce pravidlá konsenzu a politického súperenia v demokratickom pluralitnom politickom systéme. Uplatňovanie demokratických metód činnosti politických subjektov závisí od kultúrnosti danej spoločnosti, ako aj od všeobecnej akceptácie týchto metód všetkými subjektmi daného politického systému. Medzi demokratické metódy činnosti politických subjektov patrí:

- možnosť formulovať, vyjadrovať a presadzovať vlastnú politickú alternatívu (program), rešpektujúcu politický konsenzus (t. j. pravidlá politického súperenia) a súčasné akceptovanie tejto možnosti aj ostatnými subjektmi politického systému
- možnosť komunikovať s verejnosťou
- rešpektovanie právneho poriadku zakotvujúceho pravidlá konsenzu (v ústave, v zákone o politických stranách, o združovaní v politických stranách a hnutiach, v tlačovom zákone a pod.)
- neprípustnosť používať násilné metódy zo strany neštátnych politických subjektov voči sebe navzájom, ako aj voči verejnosti
- rešpektovanie inštitúcie volieb ako základného nástroja legitímácie získania moci (zákona o voľbách)
- rešpektovanie výsledkov politického súperenia, resp. výsledkov volieb.

Nedemokratické (autokratické) metódy

Rad politických subjektov v mnohých politických systémoch neakceptuje uvedené demokratické metódy a pre uskutočňovanie svojej politiky používa nedemokratické metódy, ktoré sú opakom demokratických metód. Nedemokratické metódy **nepripúšťajú alternatívu inej politickej strany, resp. iného politického subjektu. Nerešpektujú ani politický konsenzus**, t. j. pravidlá politického súperenia politických subjektov, neumožňujú ani komunikovať politickým subjektom s verejnosťou. Na presadzovanie svojich politických cieľov **používajú rôzne násilné a donucovacie metódy**.

Pri uplatňovaní nedemokratických metód vychádzajú z rôznych totalitných ideológií teoreticky zdôvodňujúcich výlučnosť svojho mocenského postavenia a opodstatnenosť jeho ochrany akýmikoľvek mocenskými prostriedkami.

Napríklad v Nemecku krátko po víťazstve nacistickej strany NSDAP vo voľbách 30. 1. 1933 dochádza k negácii všetkých základných práv a slobôd zakotvených v ústave Weimarskej republiky, k prijatiu zákona prenášajúceho všetku zákonodarnú moc na vládu, k zákazu činností politických strán teda k nastoleniu teroru. NSDAP si ešte pred voľbami vytvorila vlastné ozbrojené oddiely SA a SS terorizujúce a zastrašujúce verejnosť.

Literatúra:

1. BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: U P. J. Š. v Košiciach, 2000.
2. KRŠKOVÁ, A., JÁNOŠÍKOVÁ, E., VACULÍKOVÁ, N.: Základy teórie štátu. Bratislava, A PZ v Bratislave, 2001.
3. NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva, 2. Doplnené vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008.
4. PRUSÁK, J. a kol.: Vybrané kapitoly z modernej teórie štátu a práva. Bratislava: PF UK, 1992.
5. SVAK, J.: Ústavné právo SR, 5. aktualizované vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2008.

IX. Terminologický slovník Teórie štátu

A

- **Absolutizmus** – jeho synonymami sú „*samovláda*“ a „*autokracia*“. Ide o formu vlády, v ktorej jedna osoba alebo malá skupina osôb uskutočňuje výkon celej štátnej moci, vrátane zákonodarnej moci bez kontroly zastupiteľských inštitúcií a obmedzení ústavou. Vládne teda neobmedzene. Absolutizmus má svoj pôvod v stredovekej predstave Božieho pôvodu kráľovskej moci. V Európe absolutizmus v podobe absolutistických monarchií vyvrcholil v 17. až 18. storočí, kedy *absolutistickú monarchiu* postupne nahradila *stavovská monarchia*. Typickým aspektom absolutizmu je, že všetku moc v štáte má v rukách vládca (panovník), (vo Francúzsku Ľudovít IV.). V štáte síce môžu byť vytvorené formálne inštitúcie, ako legislatíva, exekúcia, sudy, ekonomické, náboženské a ďalšie, ktoré však v konečnom dôsledku v plnom rozsahu podliehajú vládcovi (panovníkovi), resp. jedinému centru moci. V 20. storočí vznikli dve formy absolutizmu, a to: fašizmus a komunizmus (socializmus). Absolutizmus sa v 20. storočí začal označovať aj pojmom „totalitarizmus“.

Osobitnou formou absolutizmu je *osvietenecký absolutizmus*. Uplatňoval sa v druhej polovici 18. storočia v niektorých európskych štátoch (Habsburská monarchia, Prusko, Dánsko, Švédsko). Vyznačoval sa tým, že panovník sa vhodnými zákonmi snažil zlepšiť situáciu štátu, občanov a zabezpečiť spoločenský pokrok. V období osvieteneckého absolutizmu sa rozvíjala priemyselná výroba, uskutočňovali sa reformy v poľnohospodárske, v cirkvi, školstve, súdnictve, štátnej správe začala sa realizovať sekularizácia štátu (odlúčenie cirkvi od štátnej správy), reformami sa panovníci snažili zaručiť aj náboženskú toleranciu (najmä pre protestantov a židovské obyvateľstvo). V habsburskej monarchii bol osvietenecký absolutizmus za vlády Márie Terézie a Jozefa II., v Prusku za Fridricha II, v Rusku za Kataríny Veľkej, vo Švédsku za kráľa Gustáva.

- **Absolutistická (neobmedzená) monarchia** – typickým príkladom bolo Francúzsko v 18. storočí za vlády Ľudovíta XIV. Išlo o tzv. rýdzy typ monarchistickej formy vlády. Panovník bol nielen suverénnou osobnosťou, ale aj úplne suverénnym štátnym orgánom. V jeho rukách bola sústredená všetka moc, t. j. zákonodarná, výkonná aj súdna. Stál mimo právny poriadok. Jeho moc bola nedeliteľná, jednotná a neobmedzená. Štátne orgány boli panovníkovi osobne aj služobne podriadené a konali podľa jeho príkazov. To znamená, že existencia štátnych orgánov neznamena pre panovníka žiadne obmedzenie, skôr boli pre panovníka poradnými orgánmi. Zmiernenou formou absolutistickej monarchie bol osvietenecký absolutizmus.
- **Aristokracia** – ide o autokratickú, nedemokratickú, totalitnú formu vlády, v ktorej nositeľom štátnej moci je právne, politicky a spoločensky *privilegovaný stav* – *rodová šľachta*. Aristokracia pôvodne označovala vládu najlepších občanov (v tomto zmysle používali výraz aristokracia grécki filozofi Platón a Aristoteles). Postupom času však pojmom aristokracia začala byť označovaná forma vlády, v ktorej vládne privilegovaná časť obyvateľstva – vysoká šľachta, najbohatšia časť vlastníkov alebo lídri silných politických

strán. Inými autokratickými, nedemokratickými, totalitnými formami vlád sú *plutokracia* alebo *oligarchia*.

- **Autokracia** – má svoj historický pôvod v gréčtine, skladá sa z dvoch slov, a to *autos* – sám, a *krateo* – vládnuť, teda samovláda. V tomto význame držiteľom všetkej moci v štáte je buď jednotlivec (monokracia) alebo úzka a sociálne uzavretá skupina ľudí (aristokracia, plutokracia, oligarchia, technokracia). Oporou moci v takomto politickom usporiadaní väčšinou bývajú ozbrojené sily. V starovekom Grécku autokracia bola typickou formou vlády v Sparte, kým v Aténach bola formou vlády klasická otrokárská demokracia. V Sparte autokracia mala dve formy, a to moc buď patrila jednotlivcovi – *jednotlivecká autokracia* alebo skupine osôb *skupinová autokracia*, ktorá sa zvykne označovať tiež ako *vláda aristokracie, plutokracie, oligarchie alebo technokracie*.
- **Autonómia** – je osobitným prípadom územného usporiadania štátu. Môže byť súčasťou unitárneho štátu decentralizovaného (v niektorých prípadoch aj unitárneho štátu centralizovaného), ako aj súčasťou členského štátu v zloženom štáte. Autonómia *nie je* samostatným územným suverénnym štátnym útvarom, a preto nenarušuje jednotu územia štátu. Autonómiu možno definovať ako *formu asymetrickej politickej, resp. administratívnej územnej decentralizácie štátu v rámci učlenenia štátu*. Autonómia je teda určitou formou decentralizácie, ide však o decentralizáciu „ad hoc“, to znamená nesúmernú, ktorá sa nevzťahuje na všetky regióny územia štátu, ale týka sa len určitého regiónu tvoriaceho súčasť územia štátu. Dôvodom pre vznik autonómie môže byť riešenie práva národa alebo etnickej skupiny na sebaurčenie, alebo riešenie náboženských či rasových problémov určitej časti obyvateľstva štátu, alebo osobitosti historického vývoja alebo geografické osobitosti určitého územia. Autonómia vzniká na základe *štatútu o zriadení autonómie*, ktorý musí byť prijatý zákonodarným zborom štátu.

B

- **Bezpečnosť** – vo všeobecnosti ju možno charakterizovať ako stav bez reálnej hrozby nebezpečenstva. Je teda opakom hrozby nebezpečenstva. Je to stav spoločenského, prírodného, technického, technologického alebo iného systému, ktorý v konkrétnych podmienkach umožňuje plnenie stanovených funkcií a ich rozvoj v záujme človeka a spoločnosti. Významovo v závislosti od odboru alebo situácie možno bezpečnosť rozdeliť na viacero druhov, a to: bezpečnosť štátu (národná bezpečnosť), protipožiarna bezpečnosť, jadrová bezpečnosť, administratívna bezpečnosť, priemyselná bezpečnosť, personálna bezpečnosť, bezpečnosť osobných údajov, bezpečnosť v cestnej premávke, v leteckej, železničnej, lodnej doprave a pod.
- **Buržoázia** – jej základom je francúzske slovo *bourgeoisie* a znamená meštiactvo. Tento pojem vznikol v 16. storočí vo Francúzsku a označovala sa ním nová spoločenská skupina zámožných mešťanov, najmä majiteľov podnikateľského majetku a finančného kapitálu. Väčšinou išlo o obchodníkov, bankárov, majiteľov manufaktúr, neskôr tovární a pod. V období Francúzskej revolúcie buržoázia tvorila tzv. tretí stav, stala sa opakom šľachty

a vedúcou spoločenskou silou vo Francúzsku. Postupne sa jej, najmä priemyselným a obchodným podnikateľom, podarilo presadiť svoje záujmy, najmä uzákonenie volebného práva.

- **Byrokracia (úradníctvo)** – (pozri úradníctvo).

C

- **Centralizovaný štát** – pre tento model štátu je charakteristická priama podriadenosť a priama zodpovednosť štátnych orgánov v nižších územných celkoch voči ústredným štátnym orgánom. Ústredné štátne orgány v centralizovanom štáte menujú funkcionárov miestnych orgánov, ktorí sú im priamo podriadení a zodpovední za svoju činnosť. Jednotlivé územné časti štátu nemajú ani charakter autonómií, ani samosprávnych celkov. Ústredné štátne orgány sú oprávnené zasahovať do celej pôsobnosti miestnych orgánov v nižších územných celkoch jednak formou normatívnych právnych aktov (ústavy, ústavných zákonov, zákonov, nariadení a vyhlášok), ako aj formou interných normatívnych inštrukcií a individuálnych právnych aktov. Majú rovnako právo kontrolovať celú činnosť miestnych orgánov, zasahovať do ich činnosti a v rámci svojich kontrolných opatrení meniť alebo rušiť ich rozhodnutia (ak sú nezákonné) a dávať im záväzné pokyny, ako majú rozhodovať. Podriadené orgány nerozhodujú s konečnou platnosťou a nemajú ani právo domáhať sa preskúmania zákonnosti nariadení a príkazov nadriadených a ústredných orgánov.

D

- **Decentralizovaný štát** – na rozdiel o centralizovaného štátu v decentralizovanom štáte je určitý okruh právomocí ústredných štátnych orgánov vyňatý z ich pôsobnosti a prenesený na orgány miestnej samosprávy, ktoré ju vykonávajú relatívne samostatne a na základe vlastnej iniciatívy. Delegácia právomocí a kompetencií na orgány miestnej samosprávy sa uskutočňuje na základe ústavy a zákonov, pričom tvorba orgánov územnej samosprávy sa uskutočňuje nezávisle od ústredných štátnych orgánov. Ústredné štátne orgány nemôžu zasahovať do vymedzenej právomoci orgánov územnej samosprávy. Medzi ústrednými štátnymi orgánmi a orgánmi územnej samosprávy teda neexistuje žiadny vzťah nadriadenosti a podriadenosti. Orgány miestnej samosprávy sú pri svojej činnosti viazané len ústavou a zákonmi. Ústredné štátne orgány však môžu v záujme jednoty realizácie štátnej moci regulovať a usmerňovať činnosť orgánov územnej samosprávy, prostredníctvom všeobecne záväzných právnych aktov, majú tiež právo kontrolovať ústavnosť a zákonnosť normatívnych právnych aktov a rozhodnutí orgánov miestnej samosprávy, v rámci tejto kontrolnej činnosti tieto rušiť, pokiaľ sú v rozpore s právnym poriadkom, nie však tieto meniť, ani nahrádzať vlastnými rozhodnutiami. Orgány miestnej samosprávy na druhej strane sú však oprávnené iniciovať preskúmanie zákonnosti postupu ústredných štátnych orgánov, ktorým bol zrušený príslušný normatívny právny akt alebo rozhodnutie orgánu územnej samosprávy.

- **Demokracia** – samotné slovo demokracia pochádza z gréčtiny a skladá sa z dvoch slov, *demos* – ľud a *krateo* – vládnuť. Je formou vlády a znamená, že okrem sústavy a štruktúry najvyšších štátnych orgánov, spôsobu ich tvorby a ich vzájomných vzťahov sa na uskutočňovaní štátnej moci zúčastňuje aj obyvateľstvo daného štátu, a to buď priamo (priama demokracia) alebo prostredníctvom svojich zvolených reprezentantov (nepriama demokracia). Štátoveda pozná viac ako tristo definícií demokracie, no ani jedna z nich výstižne nevystihuje pojem „demokracia“. Snáď najviac sa pojmu demokracia približuje definícia demokracie bývalého amerického prezidenta *Abraháma Lincolna*, ktorú vyslovil v roku 1863 vo svojom prejave v Gettysburgu, kedy povedal: „*Demokracia je vláda ľudu, prostredníctvom ľudu a pre ľud*“. Podľa toho, či a akou mierou sa na uskutočňovaní štátnej moci zúčastňujú občania štátu, sa formy vlády delia na *demokratické a nedemokratické*. Demokratická forma vlády sa vyznačuje svojimi princípmi – *princípmi demokracie, ktorými sú: princíp obmedzenej menšiny, princíp všeobecnej a rovnej participácie na správe vecí verejných, politický pluralizmus, ekonomický pluralizmus, princíp slobodných volieb a princíp kontroly reprezentácie moci*.
- **Demokratický štátny režim** – vyznačuje sa uplatňovaním demokratických a právnych metód a foriem vládnutia, to znamená, že metódy a formy, ktorými štát (štátna moc – štátne orgány) reguluje spoločenské vzťahy, sú obsiahnuté v právnych normách, sú nimi rešpektované základné ľudské a politické práva a sú v praxi štátom (štátnymi orgánmi) skutočne aj realizované. Demokratický štátny režim sa vyznačuje svojimi *demokratickými princípmi*, ktorými sú: *princíp limitovanej moci* – štátna moc sa uskutočňuje iba na základe práva, t. j. na základe ústavy, ako aj na základe a v medziach zákonov, *princíp obmedzenej väčšiny* – uplatňuje sa jednak pri kreovaní (tvorbe) zastupiteľských orgánov tak na ústrednej úrovni (voľba poslancov do parlamentu), ako aj na regionálnej úrovni (voľba poslancov do mestských, resp. obecných zastupiteľstiev), ďalej pri voľbe hlavy štátu, ako aj pri hlasovaní v zastupiteľských zboroch, pričom pri uplatňovaní víťazného návrhu, za ktorý hlasovala väčšina, musia byť brané do úvahy aj záujmy a potreby menšiny, aby nedochádzalo k útlaku menšiny väčšinou, *princíp garancie základných ľudských práv a slobôd* – štátna moc právne aj fakticky garantuje základné ľudské práva a slobody tým, že ich zakotvuje v ústave a zákonoch štátu, *princíp ekonomického pluralizmu* – štátna moc poskytuje rovnakú ochranu všetkým formám vlastníctva a garantuje fungovanie trhovej ekonomiky, vytvára podmienky pre konkurencieschopnosť v podnikaní a zabraňuje vzniku monopolizmu, *princíp slobodných volieb* – štátna moc vzniká z vôle občanov v slobodných demokratických voľbách (uplatňovanie politických práv), ktoré sú všeobecné, rovné, priame s tajným hlasovaním, *princíp súdnej kontroly ústavnosti a zákonnosti* – vykonávanej Ústavným súdom SR, ako aj Najvyšším súdom SR a sústavou celého súdnictva, *princíp zákonnosti* – stabilita verejného poriadku a vedomie právnej istoty a vymožitelnosti práva prevláda u majoritnej časti spoločnosti, *princíp politického pluralizmu* – štátna moc umožňuje pluralitu politických ideológií, tieto však nesmú byť namierené proti základným ľudským právam a slobodám, politické strany a hnutia však nesmú stáť nad štátnymi orgánmi, princíp garancie slobody náboženského vyznania – cirkevné korporácie môžu slobodne vyjadrovať svoje náboženské vyznanie, *princíp oddelenosti štátnej moci* (zákonodarnej, výkonnej a súdnej) – štátne orgány ho realizujú buď **oddelene** na základe princípu konkurencie

jednotlivých mocí (*prezidentská forma vlády*) alebo na princípe spolupráce (*parlamentná forma vlády*).

- **Despócia** – vyjadruje nedemokratický, totalitný štátny režim. Ide o neobmedzenú vládu dedičného alebo armádou zvoleného panovníka stojaceho nad celou spoločnosťou i zákonmi štátu. Ako politický pojem sa despotizmus objavil v čase vojen medzi Helénmi a Perzskou ríšou v 5. storočí pred n. l. Despotizmus bol charakteristický pre ázijských barbarov (India, Čína, Asýria, Babylon). Despotizmus a tyrania boli dve formy vlády, ktoré s poddanými zaobchádzali ako s otrokmi. V Európe sa obidva tieto pojmy začali používať na označenie nepriateľa, ktorým boli všetky ázijské štáty. Približne od polovice 18. storočia sa pojmy despócia a tyrania označovali pojmom *absolutizmus*.
- **Despota** – pochádza z gréckeho slova (*despotes*), pôvodne išlo o byzantský dvorský titul, ktorý sa udeľoval vládcom v latinskom cisárstve – v Bulharsku, Srbsku, Rumunsku a v Trapezunskom cisárstve. Pôvodný význam titulu „despota“ bol pán a bol ekvivalentom titulu *kyrios*. Neskôr sa udeľoval ako najvyššia pocta členom kráľovských rodov a protokolárne stál despota hneď po cisárovi. Ako s čestným titulom s nim nebol spojený žiaden úrad, vojenská hodnosť alebo územný nárok, napriek tomu si niektoré územia nárokovali pomenovanie *despotát*. Až v priebehu 19. a 20. storočia získalo označenie *despota* negatívny význam spojený s despoticou (absolutistickou) formou vlády.

E

- **Efektívita štátnej moci** – znamená, že štátnu moc súčasne rešpektujú aj občania štátu, ako aj úradníci a štátni funkcionári. Efektívita štátnej moci vyjadruje mieru toho, nakoľko štátna moc dokáže skutočne realizovať svoje ciele a ovplyvňovať správanie občanov a iných osôb, ktorí jej podliehajú. Závisí to jednak od dobrovoľného rešpektovania štátnej moci, ako aj od schopnosti štátnej moci presadiť svoje zámery prostredníctvom štátneho donútenia.
- **Enkláva** – je časť územia štátu alebo celé územie obklopené územím iného štátu bez morského brehu (napr. San Marino a iné). Prístup na územie enklávy najčastejšie riešia medzinárodné zmluvy medzi príslušnými štátmi. Ak má enkláva morský breh, hovoríme o *poloenkláve* (napr. Východné Prusko v rokoch 1919 – 1939).

F

- **Federácia** – slovo federácia je latinského pôvodu (*foedus*) a slúžilo na označenie spolku, resp. združenia. Federácia je typickou a najčastejšou formou *zloženého štátu*. Vyznačuje sa typickými znakmi, ktoré ju súčasne odlišujú od iných foriem zloženého štátu. Sú nimi: *koexistencia suverenity federálneho štátu a suverenity členských štátov, dvojité sústava najvyšších štátnych orgánov, viac ako jedna ústava, dvojité sústava štátnych symbolov, dvojkomorový najvyšší orgán štátnej moci – parlament, dvojité štátne občianstvo*. Federáciu tvoria minimálne dva členské štáty, ktoré sa spojili do spoločného štátu na základe medzi nimi uzavretej medzinárodnej zmluvy o vytvorení spoločného štátu. Uzatvorením

zmluvy o federácii sa členské štáty vzdávajú časti svojej suverenity a odovzdávajú ju federácii ako celku. Takto vytvorená suverenita federálneho štátu je *výlučná*. Do výlučnej suverenity federálneho štátu obvykle patrí *spoločná obrana štátu, spoločná mena, zahraničné vzťahy a štátne hmotné rezervy*. Federálne orgány vykonávajú vymedzenú právomoc a kompetencie nezávisle od vôle členských štátov a ich rozhodnutia sú pre členské štáty záväzné.

- **Forma štátu** – determinuje ju spôsob organizácie (inštitucionalizácie) štátnej moci, spôsob fungovania štátnej moci zahrnujúci mieru a formu účasti občanov na uskutočňovaní štátnej moci. Inými slovami forma štátu odpovedá na otázku ako je štát z hľadiska moci organizovaný a ako funguje. Formu štátu tvoria tri zložky, a to: *forma vlády, štátny režim a územno-organizačná štruktúra štátu* (tiež sa používajú výrazy *učlenenie štátu* alebo *štátne zriadenie*). Súčasťou formy vlády je aj *politický režim*, na základe ktorého sa štátne režimy ideologicky motivované delia na demokratické a nedemokratické. Režim ako taký teda treba chápať ako systém vlády, resp. spoločenský poriadok, ktorého aspekty sú obsiahnuté vo *forme vlády*. Vzhľadom na uvedenú charakteristiku klasickými formami štátu sú *monarchia, aristokracia a demokracia*.
- **Forma vlády** – znamená, kto je v štáte zvrchovaným nositeľom štátnej moci, aké sú metódy uskutočňovania štátnej moci, t. j. metódy uskutočňovania základných (hlavných) funkcií štátu, aká je sústava najvyšších orgánov štátu, aká je ich organizačná štruktúra, aký je spôsob ich tvorby, aké sú ich vzájomné vzťahy, ako aj či sa občania zúčastňujú na uskutočňovaní štátnej moci a aká je miera ich účasti na vládnutí, resp. na výkone štátnej moci. Pokiaľ ide o *základné formy vlád*, tie sa členia na jednotlivé druhy podľa viacerých kritérií. Najčastejším kritériom je, kto je *hlavou štátu*, teda kto vládne a je suverénnym nositeľom štátnej moci, ako aj akým spôsobom vládne, t. j., aký má vzťah k občanom štátu, resp. aká je ich účasť na výkone štátnej moci. Podľa tohto kritéria sa formy vlád členia na dva základné druhy a to na *monarchiu* alebo *republiku*. Iným kritériom pre členenie foriem vlád sú *vzťahy medzi najvyššími orgánmi štátu*. Podľa tohto kritéria sa formy vlád delia na dva druhy, a to na formu vlády vytvorenú *na princípe trojdelenia štátnej moci* (podľa teórie Charlesa Luisa Montequeieua na princípe súperenia medzi najvyššími orgánmi štátnej moci) a na *parlamentarizmus*, t. j. forma vlády založená na princípe spolupráce medzi najvyššími orgánmi štátnej moci.
- **Funkcie štátu** – treba nimi rozumieť hlavné, resp. základné smery činnosti štátu. Štát prostredníctvom funkcií, t. j. hlavných smerov jeho činností zasahuje do rôznych oblastí života spoločnosti, čím sleduje realizáciu svojho poslania, t. j. dosiahnutie určitých cieľov a úloh, ktoré sa od neho očakávajú. Funkcie štátu odrážajú historické poslanie štátu ako základného nástroja regulácie spoločenských vzťahov v danej etape historického vývoja spoločnosti. Funkcie štátu sa vyznačujú svojimi *vlastnosťami*: majú celospoločenský význam, sú vykonávané vo verejnom záujme, majú trvalý a systematický charakter, sú vykonávané v priebehu celého historického obdobia, počas ktorého sa rieši daná úloha štátu, ich realizácia je zabezpečená a vykonávaná štátnym mechanizmom, t. j. sústavou štátnych orgánov a inštitúcií v rámci ich právomocí a kompetencií. Delia sa na *vnútorné a vonkajšie*,

vnútornými sú: hospodárska funkcia, funkcia sociálnej starostlivosti, funkcia kontroly miery práce a miery spotreby, kultúrno-výchovná funkcia, funkcia ochrany životného prostredia, funkcia ochrany verejného poriadku a garancie základných práv a slobôd občanov. *Vonkajšími sú:* funkcia obrany štátu a funkcia mierovej (hospodárskej a politickej) spolupráce so všetkými štátmi.

- **Funkcia hospodárska** – má zabezpečiť ekonomickú stabilitu a ekonomický rozvoj spoločnosti. Štát v rámci tejto funkcie reguluje proces privatizácie, prijíma adekvátny rozpočet, realizuje daňový systém, úverovú politiku, reguluje import a export prostredníctvom colných taríf, reguluje emisnú činnosť v peňažníctve, štátne dlhopisy, realizuje protimonopolné opatrenia a pod. Od efektívnosti hospodárskej funkcie štátu závisí životná úroveň obyvateľstva a stupeň makroekonomických ukazovateľov.
- **Funkcia sociálnej starostlivosti** – v rámci tejto funkcie štát určuje podmienky a výšku životného minima, stanovuje výšku podpory v nezamestnanosti, podmienky poskytovania prídavkov na deti, rodičovský príspevok, stanovuje podmienky pre poskytovanie zdravotníckej starostlivosti, určuje rozsah pôsobenia Sociálnej poisťovne, podmienky kategorizácie liekov, určuje podmienky pre fungovanie domov dôchodcov, penziónov, staníc opatrovateľskej služby, detských domovov, azylových domov pre bezdomovcov, opustené deti a pod.
- **Funkcia kontroly miery práce a miery spotreby** – účelom tejto funkcie je zabezpečenie aspoň minimálneho štandardu občanov. *Funkcia kontroly miery práce* – štát ju realizuje vydaním zákonníka práce, mzdových predpisov, stanovením kvalifikačných predpokladov pre výkon určitých funkcií a povolání, a pod. *Kontrolu miery spotreby* – štát realizuje najmä tým, že reguluje tvorbu cien, stanovuje dovozné a vývozné kvóty až po zákaz ich vývozu a dovozu. Štát prostredníctvom národnej banky tiež stanovuje diskontnú sadzbu, ktorá sa premieta do úrokov pri poskytovaní úverov občanom, ako aj do výšky úrokov pri sporení obyvateľstva.
- **Formy demokracie** – podľa kritéria, či sa občania štátu ako zdroj moci v štáte zúčastňujú na rozhodovaní o celospoločenských otázkach priamo alebo nepriamo, t. j. prostredníctvom svojich zvolených zástupcov (reprezentantov), teória štátu pozná dve formy demokracie a to *priamu a nepriamu (zastupiteľskú) demokraciu*. Súčasnými formami priamej demokracie sú *referendum, plebiscit, petičné právo, ľudová iniciatíva a odvolanie*. Formu priamej demokracie je aj *opcia*, ktorá umožňuje obyvateľom štátu rozhodovať o voľbe z dvoch alebo viacerých alternatív štátneho občianstva. Typickým aspektom nepriamej demokracie sú *voľby*, v rámci ktorých si občania volia svojich reprezentantov do zastupiteľských zborov či už na centrálnej úrovni (do parlamentu) alebo na regionálnej úrovni (napr. do obecných zastupiteľstiev). V niektorých štátoch existujú *kombinované formy demokracie*, ktoré obsahujú prvky tak priamej, ako aj nepriamej demokracie.

- **Funkcia kultúrno-výchovná** – kultúrno-výchovná funkcia zahrnuje kultúru v širokom kontexte, okrem klasického obsahu zahrnuje aj politickú kultúru, právnu kultúru, aj vedu a vzdelávanie. Nedostatočná podpora štátu vedy, školstva a kultúrnych inštitúcií vedie z dlhodobého hľadiska k nenahraditeľným stratám v rozvoji občianskej spoločnosti. Naopak investície pre rozvoj školstva, vedy a kultúry sa vracajú v podobe vysokej úrovne vzdelanosti, vyspelej morálnej úrovni, ako aj v podobe vyspelých technológií. Vysoká kultúra a morálna úroveň spoločnosti vedú k znižovaniu kriminality, korupcie a ďalších spoločensky nežiadúcich javov.
- **Funkcia ochrany životného prostredia** – podstata tejto vnútornej funkcie spočíva v povinnosti štátu, aby všetky základné zložky životného prostredia (pôda, voda, ovzdušie) neboli znečisťované a neohrozili tak existenciu samotnej civilizácie. Štát v tomto smere vydáva záväzné normy stanovujúce prípustnú normu emisií škodlivých látok vypúšťaných do všetkých zložiek životného prostredia a kontroluje ich dodržiavanie. Stará sa o vytvorenie vhodných materiálnych podmienok, ktoré majú minimalizovať ohrozenie života a zdravia občanov (protiepidemiologické opatrenia, čističky odpadových vôd, filtre fabrických komínov proti úniku škodlivých látok do ovzdušia, veterinárne opatrenia pri nákaze zvierat a pod.).
- **Funkcia ochrany verejného poriadku a garancie základných práv a slobôd** – plnením tejto funkcie štát na jednej strane postihuje všetkých tých, ktorí porušujú právny poriadok, na druhej strane chráni občanov pred narušiteľmi verejného poriadku a právnych noriem tým, že vytvára a realizuje hmotnoprávne a procesnoprávne záruky zákonnosti (stíha páchatel'ov priestupkov a trestných činov, ruší alebo mení protiústavné a nezákonné právne akty, vykonáva kontrolu a dozor, rozhoduje spory a pod.). Osobitnú úlohu plní štát v oblasti *garancie základných práv a slobôd občanov* jednak tým, že tieto sú garantované v Ústave SR, ako aj v zákonoch a ďalších všeobecne záväzných právnych aktoch (napr. zákon o politických stranách, petičný zákon, zákon o združovaní občanov, volebný zákon, zákon o štátnom občianstve a ďalšie). Významnú úlohu v tejto oblasti plní Ústavný súd SR, Najvyšší kontrolný úrad, všeobecné súdy, prokuratúra, ombudsman, Policajný zbor a pod.).

H

- **Hlava štátu** – môže ňou byť jednotlivec (prezident, monarcha) alebo viacero osôb, v takomto prípade je hlavu štátu *kolegiálnym orgánom*. Postavenie, kompetencie a právomoci, ako aj spôsob kreácie upravuje najvyšší zákon štátu – ústava. V republike môže byť hlava štátu volená buď priamo občanmi alebo nepriamo parlamentom alebo osobitným orgánom (zborm voliteľov), ako je to napríklad v USA. Podľa toho, aké má hlava štátu kompetencie, rozlišujeme buď tzv. „*silného*“ alebo „*slabého*“ prezidenta. Postavenie tzv. „*slabého prezidenta*“ má hlava štátu v parlamentnej republike, postavenie tzv. „*silného prezidenta*“ má hlava štátu v prezidentskej republike, napr. v USA. Ku kompetenciám hlavy štátu (prezidenta) patrí zastupovanie štátu navonok, dojednávanie a uzatváranie medzinárodných zmlúv, kreácia štátnych funkcionárov, hlavné vojenské velenie nad

ozbrojenými silami, ako aj *tradičné prerogatívy (privilégiá)*, ktoré sa delia na *čestné prerogatívy* (používanie prezidentskej štandardy, zapožičiavanie štátnych vyznamenaní, udeľovanie titulov a vyznamenaní) a *výsostné prerogatívy* (menovanie štátnych funkcionárov, reprezentácia štátu navonok, vypovedanie vojny, uzatváranie mieru vyhlasovanie výnimočného stavu, právo zvolávať a rozpustiť parlament, vyhlasovať amnestiu a udeľovať milosť. Ku kompetenciám silného prezidenta patrí aj právo predsedáť vláde, nemá však právo rozpustiť parlament, prezident v neoprezidentskej republike (napr. vo Francúzsku) okrem predsedania vláde má aj právo pri splnení podmienok uvedených v zákone rozpustiť parlament.

- **Homogénna sústava súdov** – tvorí ju sústava tzv. všeobecného súdnictva, to sú súdy so všeobecnou vecnou a všeobecnou osobnou kompetenciou. Všeobecné súdy rozhodujú buď v senátoch alebo ako samosudca. Pre sústavu všeobecného súdnictva je charakteristické ich hierarchické usporiadanie, teda existencia súdov nižšej a vyššej inštancie (stupňa). Všeobecné súdy rozhodujú v senátoch alebo ako samosudca.
- **Heterogénna sústava súdov** – tvorí ju jednak sústava všeobecných súdov, ako aj sústava osobitných súdov, t. j. *Ústavný súd SR* a *špecializovaný trestný súd*.

I

- **Ideológia** – predstavuje teoretickú koncepciu politiky politického subjektu, v rámci ktorej politický subjekt zdôvodňuje opodstatnenosť svojich potrieb, cieľov a používaných politických prostriedkov.
- **Imperatívny mandát** – znamená politickú zodpovednosť poslanca svojim voličom, t. j. možnosť voličov odvolať poslanca v priebehu volebného obdobia.
- **Inštitucionálna dimenzia politiky** – (pozri politika)
- **Inštitucionalizovaná politická moc** – znamená prezentovanie a presadzovanie záujmov a potrieb jednotlivcov a skupín prostredníctvom štátnej moci. Pokiaľ sa jednotlivci a skupiny pri prezentovaní a presadzovaní svojich záujmov a potrieb snažia o získanie podielu na štátnej moci (o zastúpenie v štátnych orgánoch) a následne po získaní podielu na štátnej moci túto využívajú na prezentovanie a presadzovanie svojich záujmov a potrieb, štát (štátna moc) v tomto prípade pôsobí *inštitucionalizovaná politická moc*.

K

- **Kariérny systém** – vznikol v 19. storočí na európskom kontinente (Francúzsko, Nemecko, Rusko). Je neoddeliteľne spojený s pojmom tzv. *definitívy*, to znamená s celoživotným zamestnaním, resp. s celoživotnou štátnou službou a možnosťou služobného postupu podľa získanej kvalifikácie a dĺžky štátnej služby. Kariérny systém kladie dôraz na profesionalitu. Kariérny systém sa vyznačuje nezrušiteľnosťou služobného pomeru zo strany

zamestnávateľa a ak, tak len veľmi zložitým procesom a na základe vopred stanovených podmienok. Štátna služba je odpolitizovaná, takže nie je závislá od výsledkov volieb, najmä z hľadiska vzniku a zániku služobného pomeru. Pre kariérny systém sú stanovené princípy, a to: služobný postup na základe vopred určených podmienok (kvalifikácia, dĺžka služby), požiadavka mlčanlivosti, nezlučiteľnosť štátnej služby s inou vedľajšou pracovnou činnosťou, osobitne s podnikaním, zákaz zamestnávania príbuzných, zákaz členstva v politických stranách a účasti politických akciách, štrajkoch a pod., lojalita. Ďalšími systémami obsadzovania funkcií a miest vo verejnej (štátnej) službe sú *spoliálny systém* a *meritný systém*.

- **Kolegiálny orgán** – je orgán, ktorý tvorí kolektív osôb. Kolegiálny orgán rozhoduje v zbore, a to buď hlasovaním alebo konsenzom. Príkladom kolegiálneho orgánu je parlament, vláda, senáty súdov a pod.
- **Kompetencia (pôsobnosť)** – vyjadruje okruh spoločenských vzťahov, na ktoré sa vzťahuje a v ktorých štátny orgán vykonáva svoju *právomoc*. Inými slovami pod kompetenciou teda treba rozumieť okruh subjektov, územie, čas, veci, na ktoré sa právomoc tohto orgánu vzťahuje. Z toho dôvodu sa preto aj kompetencia člení na kompetenciu *územnú (priestorovú)*, *časovú (temporálnu)*, *osobnú (personálnu)*, *vecnú a funkčnú*.
- **Kompetencia územná (priestorová)** – určuje územie, na ktorom príslušný štátny orgán realizuje svoju právomoc. Podľa tohto kritéria sa štátne orgány delia na *ústredné a miestne*. Územná pôsobnosť štátneho orgánu sa vzťahuje na celé územie štátu (napríklad pôsobnosť parlamentu, vlády). *Miestny* štátny orgán má kompetenciu len pre určitú časť územia štátu (napr. pôsobnosť okresného úradu), je daná jeho územným obvodom.
- **Kompetencia časová (temporálna)** – vymedzuje obdobie výkonu právomoci príslušného orgánu. Podľa časovej kompetencie sa štátne orgány delia na *orgány s časovo neobmedzenou kompetenciou* a *orgány s časovo obmedzenou kompetenciou*. Orgánom s časovo neobmedzenou kompetenciou je napríklad parlament, orgánom s časovo obmedzenou kompetenciou je napríklad volebná komisia.
- **Kompetencia osobná (personálna)** – vyjadruje okruh subjektov, na ktoré sa vzťahuje právomoc príslušného štátneho orgánu. Z hľadiska osobnej kompetencie sa štátne orgány delia na *orgány so všeobecnou osobnou kompetenciou*, ich právomoc v medziach ich vecnej kompetencie sa vzťahuje na všetkých občanov, resp. obyvateľov štátu (napr. Národná rada SR), právomoc *orgánu s osobitnou personálnou kompetenciou* sa vzťahuje len na určitú časť občanov, resp. obyvateľov štátu (napr. na príslušníkov PZ, vojakov, colníkov a pod.).
- **Kompetencia vecná** – vymedzuje druhy činností štátneho orgánu, v ktorých uplatňuje svoju právomoc. Podľa tohto kritéria sa štátne orgány delia na *orgány so všeobecnou vecnou kompetenciou* a *orgány s osobitnou vecnou kompetenciou*.

- **Kompetencia funkčná** – vymedzuje rozsah pôsobnosti medzi štátnymi orgánmi pri vybavovaní tej istej veci po sebe. Z hľadiska funkčnej pôsobnosti sa štátne orgány delia na *orgány vyššej inštancie (stupňa)* a *orgány nižšej inštancie (stupňa)*. Funkčná kompetencia je vymedzená zákonom. Napríklad na konanie v prvom stupni môžu byť funkčné okresné, ale aj krajské súdy. Krajské súdy však ako súdy vyššej inštancie (stupňa) rozhodujú o odvolaniach proti rozsudkom súdov nižšej inštancie (stupňa – okresných súdov). O odvolaniach proti rozsudkom krajských súdov ako súdov prvého stupňa rozhoduje Najvyšší súd SR. Orgán vyššej inštancie má právomoc rušiť alebo meniť právne akty orgánu nižšej inštancie.
- **Kombinovaný štát** – absolútne centralizované alebo decentralizované štáty sa vyskytujú len celkom výnimočne, aj to len po určitú prechodnú dobu. V prípade kombinovanej organizácie štátu ide skôr o kombináciu prvkov centralizovaného štátu s prvkami decentralizovaného štátu s tým, že v konkrétnom časovom období môžu prevažovať prvky centralizácie alebo decentralizácie.
- **Kancelárska republika** – ide o zmiešanú formu vlády, ktorá vychádza z koncepcie parlamentnej formy vlády s výrazným posilnením mocenského postavenie ministerského predsedu (spolkového kancelára). Spolkový kancelár je povolaný určovať základné smery politiky štátu. Spolkový snem (zákonodarný orgán) je obmedzený vo svojich právomociach v prospech kancelára a vlády. Snem môže vysloviť kancelárovi nedôveru len tak, že väčšinou hlasov zvolí jeho nástupcu a požiada prezidenta o prepustenie kancelára, to všetko však v lehote do 48 hodín. Ak návrh na vyslovenie nedôvery nie je schválený väčšinou Spolkového snemu, môže naopak kancelár podať návrh prezidentovi na rozpustenie snemu a prezident môže snem do 21 dní rozpustiť (všetko taktiež v lehote do 48 hodín).
- **Konfederácia** – je najznámejšou formou nadštátneho spojenia štátov. Ide o združenie suverénnych štátov na základe medzinárodnej zmluvy uzatvorenej medzi členskými štátmi. Dôvodom vzniku konfederácie je najmä zachovanie mieru medzi členskými štátmi konfederácie, ako aj obrana územia konfederácie. Pre konfederáciu je charakteristické, že síce má medzinárodnoprávnu subjektivitu, medzinárodnú subjektivitu si však zachovávajú aj členské štáty. Členské štáty na základe medzi nimi uzatvorenej medzinárodnej zmluvy vytvárajú *spoločné orgány (orgány konfederácie)*, ktoré spravujú *dohodnuté spoločné oblasti konfederácie, najmä oblasť obrany, financií a zahraničných vecí*. Na rozdiel od federácie rozhodnutia orgánov konfederácie zaväzujú iba členské štáty, zatiaľ čo vo federácii priamo občanov členských štátov. Pre občanov členských štátov sa stávajú záväznými až po ich schválení príslušným ústredným štátnym orgánom členského štátu. Od federácie sa teda konfederácia odlišuje tým, že orgány konfederácie nemajú imperatívnu právomoc, t. j. *nie sú nositeľmi štátnej suverenity*. Pri rozhodovaní orgánov konfederácie sa uplatňuje *väčšinový princíp*, to znamená, že rozhodnutia orgánov konfederácie prijaté väčšinou sú záväzné pre všetky členské štáty, aj pre tie, ktoré hlasovali proti ich prijatiu. Pre konfederáciu, na rozdiel od federácie, *nie je typické dvojaké občianstvo*. Občan členského štátu konfederácie nenadobúda občianstvo konfederácie, pretože *konfederácia nie je suverénnym štátom*. V histórii boli konfederáciou napríklad USA v období rokov 1778 –

1787, Švajčiarsko od 18. storočia do roku 1847, Nemecký spolok v rokoch 1812 – 1851. Nadštátnym združením štátov konfederatívneho typu po prijatí Maastrichtskej zmluvy v roku 1992 sa stala Európska únia.

- **Konštitučná (obmedzená) monarchia** – ako forma vlády spadá do druhej polovice 19. storočia, do obdobia po Francúzskej revolúcii. Charakteristickou črtou tohto druhu monarchie je, že moc panovníka a výkon jeho právomoci je obmedzený ústavou (konštitúciou). Panovník je ešte stále jedným z najvyšších štátnych orgánov, avšak už nemá privilegované postavenie, je jedným z občanov štátu. Významnou charakteristickou črtou konštitučnej monarchie je, že *panovník sa delí o zákonodarnú moc s parlamentom*. Z tohto dôvodu sa tiež konštitučná monarchia zvykne nazývať aj parlamentnou monarchiou. Parlament je nielen zákonodarným orgánom, ale stáva sa aj rozhodujúcim mocenským orgánom. Panovník síce menuje vládu, ale vláda je zo svojej činnosti zodpovedná parlamentu. Panovníkovi zostali niektoré tradičné právomoci a výsady hlavy štátu (imunita, právo vetovať návrhy zákonov, menovať veľvyslancov, iných vysokých štátnych funkcionárov a pod.). Panovník sa v podstate stal jedným zo štátnych funkcionárov, ktoré pôsobenie je určované ústavným systémom a prestal byť vládcom v pôvodnom zmysle.
- **Korporácia** – vo všeobecnosti znamená združenie určitého okruhu osôb za účelom vyvíjania spoločnej činnosti smerujúcej k dosiahnutiu stanoveného cieľa.
- **Kmeň** – kmeňové spoločnosti existovali v období približne od 80 tisíc rokov pred n. l. až do 7 tisíc rokov pred n. l. Kmeň tvorilo niekoľko rodov. Na rozdiel od rodu, príslušnosť ku kmeňu sa odvodzovala na báze teritoriálnych princípov (kmene už nekočovali, ale usadzovali sa na určitom území). Na čele kmeňa bol náčelník. Najvyšším orgánom kmeňa bola kmeňová rada (rada starších), ktorej členmi boli najstarší členovia kmeňa. Kmeňová rada rozhodovala o najdôležitejších otázkach kmeňa (voľba náčelníka, vojenského podnáčelníka a pod.). Významným orgánom kmeňa bol šaman, v období kmeňov vzniká kňazstvo. Spoločnosť kmeňa sa tak začína diferencovať na riadiacich a podriadených, teda na rovných a nerovných. Náčelník kmeňa disponoval ozbrojenou družinou, ktorá jednak chránila kmeň pred ozbrojenými nájazdmi okolitých rodov a kmeňov a jednak potláčala vnútorné nepokoje vyvolávané odbojnými členmi kmeňa.

L

- **Landsgemeinde** – ide o druh priamej demokracie vykonávanej vo švajčiarskej konfederácii.
- **Legitimita štátnej moci** – znamená zdôvodnenie štátnej moci a súčasne jej akceptáciu rozhodujúcou časťou spoločnosti, t. j. jej schválenie a rešpektovanie občanmi štátu. Zdrojom zdôvodnenia a akceptácie je právo, tradície, náboženské posvätenie, akceptované dynastické nástupníctvo, v demokratickej spoločnosti odvodenie moci od občanov a slobodných demokratických volieb. Právna stránka legitimacy štátnej moci spočíva v tom, že moc musí

pochádzať zo zdroja moci, ktorým je ľud. V demokratickom štáte moc pochádza z ľudu, ktorý ju vykonáva buď priamo alebo prostredníctvom svojich zvolených zástupcov.

- **Legalita štátnej moci** – možno ju vymedziť v širšom a v užšom poňatí. V širšom poňatí hovorí o tom, akým spôsobom sa získava moc v štáte. Štátna moc je získaná legálne, ak boli pri jej ustanovovaní dodržané ústava a všetky zákony. Znamená aj to, že štátna moc sa vykonáva na základe ústavy a zákonov, a teda, že sa pri jej vykonávaní rešpektujú princípy ústavnosti a zákonnosti. V užšom poňatí legalita štátnej moci znamená prenesenie moci zo zdroja moci (ľudu) na jej zástupcov (reprezentantov), t. j. na štátne orgány. Toto prenesenie moci sa realizuje za podmienok a postupom stanovených ústavou a zákonmi.

E

- **Ľudská spoločnosť** – ide o zložitý systém tvorený ľuďmi organizovaných do spoločenských skupín, orgánov a inštitúcií, uznávajúcich určitú hierarchiu hodnôt, pričom vzťahy, ktoré vznikajú medzi jednotlivcami, skupinami a inštitúciami sú upravované systémom noriem (morálnych, náboženských, sociálnych, ekonomických, právnych a pod.).
- **Ľudová iniciatíva** – je formou priamej demokracie. Vyplýva z *petičného práva*. Vyvolávajú ju občania štátu, ak sú nespokojní s riešením nejakého problému štátnym orgánom. Podmienkou ľudovej iniciatívy je zákonom stanovená dolná hranica voličov, ktorí môžu iniciovať alebo jeho návrhu zákonodarným orgánom. Ak sú splnené podmienky stanovené zákonom, zákonodarný orgán je povinný zaoberať sa daným zákonom alebo návrhom jeho novely.

M

- **Mandát (poverenie)** – predstavuje vzťah občana – voliča a poslanca, resp. poverenie zvolených zástupcov ľudu (poslancov) v zastupiteľskom zbore (parlamente, obecnom zastupiteľstve). Mandát je teda poverenie a získava sa vo voľbách do zastupiteľského zboru v nepriamej (zastupiteľskej) demokracii. Platia preň princípy buď *imperatívneho (viazaného) mandátu* alebo *reprezentatívneho mandátu* (t. j. *zákazu imperatívneho mandátu*). *Imperatívny mandát* znamená politickú zodpovednosť poslanca svojim voličom, t. j. možnosť voličov odvolať poslanca v priebehu volebného obdobia. *Reprezentatívny mandát* (resp. *zákaz imperatívneho mandátu*) znamená politickú nezodpovednosť poslanca svojim voličom v priebehu volebného obdobia. Je vyjadrením názoru, že povinnosťou poslanca je pracovať v prospech celku, t. j. v prospech celej spoločnosti, všetkých občanov štátu, a to aj za cenu, že rozhodovanie poslanca nebude v súlade s vôľou skupiny voličov, ktorí ho volili.
- **Masovokomunikačné prostriedky** – sú nimi početné nezávislé a slobodné masovokomunikačné prostriedky, v ktorých je zakázaná cenzúra, ktoré sú taktiež finančne nezávislé a ktoré vďaka tomu môžu slobodne a nezávisle informovať verejnosť o činnosti štátnych orgánov, politických strán, ako aj o činnosti ich predstaviteľov a tak významne

ovplyvňovať a formovať politické vedomie. Stávajú sa tak významnou súčasťou *politického systému*.

- **Meritný systém verejnej (štátnej) služby** – nazýva sa tiež *system zásluh* podľa latinského slova *meriti* – podľa zásluhy. Vo veľkej miere sa podobá kariérenému systému, a to z dôvodu, že taktiež kladie dôraz na odbornosť, apolitickosť a morálnu bezúhonnosť. Na rozdiel od kariérneho systému sú pre tento systém typické pri nástupe do zamestnania rôzne konkurzy, formy odporúčaní od významných osobností alebo absolvovanie renomovaných škôl a pod. Inými systémami obsadzovania funkcií a miest vo verejnej (štátnej) správe sú *kariérny systém a spoliálny systém*.
- **Minister bez portfólia** – tzv. minister bez kresla, teda nevedie žiadne ministerstvo.
- **Ministerstvo** – je centralistický, monokratický orgán štátnej správy s odvetvovým vymedzením úloh. Zriaďuje sa spravidla zákonom pre určitú oblasť regulácie spoločenských vzťahov. Na čele ministerstva stojí minister, ktorý je súčasne členom vlády a ktorého na návrh predsedu vlády menuje a odvoláva prezident republiky. Minister je jediným riadiacim a zodpovedným vedúcim ministerstva, za výkon svojej činnosti je zodpovedný parlamentu, hlave štátu, vláde, prípadne jeho zodpovednosť je rozdelená medzi všetky alebo časť týchto orgánov. Minister určuje organizačnú štruktúru ministerstva. Spravidla sa však ministerstvá organizačne členia na *sekcie a odbory*, prípadne na ďalšie odborné a poradné orgány. Základným poradným orgánom ministra je *kolégium ministra*, v ktorom sú prerokovávané zásadné otázky činnosti ministerstva. Kolégiu predsedá minister, jeho ďalšími členmi sú štátni tajomníci ministerstva a niektorí ďalší vedúci pracovníci ministerstva (podľa druhu prejednávaných otázok), ako aj ďalší odborní pracovníci ministerstva, ktorých menuje a odvoláva minister. Minister zodpovedá za vydávanie všetkých právnych aktov ministerstva (vyhlášky, smernice, rozhodnutia, príkazy, záväzné pokyny). Ministra v čase jeho neprítomnosti zastupuje štátny tajomník, ktorého na návrh príslušného ministra menuje a odvoláva vláda SR. Základné právne postavenie ministerstva je upravené v Ústave SR. Konkrétne právomoci a kompetencie ministerstva upravuje *statút ministerstva*, ktorý schvaľuje vláda. Vláda tiež koordinuje a kontroluje činnosť ministerstiev. Okrem vlády sa ministri za činnosť ministerstiev zodpovedajú aj Národnej rade SR. Počet ministerstiev môže byť rôzny a závisí od potreby regulácie jednotlivých druhov spoločenských vzťahov v danom štáte.
- **Miestne orgány štátnej správy** – sú organizačnou súčasťou ústredných orgánov štátnej správy, ktoré vykonávajú ich pôsobnosť v nižších územných celkoch. Na ich čele sú vedúci, ktorých menujú ústredné orgány štátnej správy. K orgánom štátnej správy vyššieho stupňa sú vo vzťahu subordinácie, resp. podriadenosti. Aby orgány miestnej štátnej správy mohli plniť svoje úlohy, môžu na základe splnomocnenia zákonom vydávať vyhlášky. Príkladom miestnych orgánov štátnej správy sú *okresné úrady*.

- **Moc** – je to schopnosť pôsobiť na správanie sa ľudí (jednotlivcov a skupín), resp. určovať spôsob správania, usmerňovať ho, ako aj vynucovať ho. Je obmedzením slobody jednotlivca alebo skupiny v záujme reprodukcie kolektívu (spoločnosti). Moc sa môže opierať o rôzne východiská, ako sú autorita osobnosti, morálna autorita, náboženská autorita, ako aj fyzické, či psychické násilie, ako aj ekonomické donútenie. Osobitným druhom moci je *verejná moc*.
- **Moderná únia** – tiež sa nazýva novodobá únia. Ide taktiež o formu zloženého štátu, je historicky prechodným stupňom vo vývoji štátu. Moderné únie začali vznikať v 20. storočí po rozpade koloniálnej sústavy, po skončení 2. svetovej vojny. Išlo o pokus bývalých koloniálnych impérií vytvoriť rovnoprávnejší zväzok medzi nimi a bývalými kolóniami získavajúcimi postupne suverenitu. Cieľom bývalých impérií – materských krajín na jednej strane bola snaha udržať si hospodársky a politický vplyv na území bývalých kolónií, na druhej strane snaha bývalých kolónií získať úplnú nezávislosť a samostatnosť. Modernou úniou bola napríklad *Francúzska únia* (1946 – 1958), neskôr *Francúzske spoločenstvo* (1958 – 1960). Konkrétne Francúzsku úniu tvorilo Francúzsko, vrátane jeho zámorských departmentov, ktoré právne a administratívne tvorili jeho materské územie, kolónie a päť protektorátov s vnútornou autonómiou (Tunisko, Maroko, Kambodža, Vietnam a Laos). Francúzske spoločenstvo tvorilo Francúzsko a jeho kolónie, ktoré získali rozsiahlu autonómiu a postupne sa stali protektorátmi. V súčasnosti je modernou úniou Holandsko s ostrovom Aruba a Holandskými Antilami. Spoločne sa nazývajú Holandským kráľovstvom. Napriek oficiálnemu rovnoprávnemu statusu všetkých troch krajín, výkon správy v oblasti obrany, zahraničných vecí, námornej dopravy, štátneho občianstva, štátnych symbolov a ľudských práv všetkých troch krajín vykonáva Holandsko. Modernú úniu v súčasnosti tvorí aj Dánsko s Grónskom a Faerskými ostrovmi spoločne nazývanou Dánske kráľovstvo.
- **Monarchia** – ide o formu vlády, v ktorej zvrchovaným nositeľom štátnej moci a hlavou štátu je monokratický orgán – monarcha (panovník). Hlavou štátu v monarchii môže byť cisár, kráľ, šach, sultán, knieža a pod. Monarcha (panovník) disponuje osobnými privilégiami a vo výkone svojich právomoci je nezávislý od právomocí ostatných štátnych orgánov (to však platí len v prípade absolutistickej monarchie). Panovník je suverénnou osobnosťou, má osobnú nedotknuteľnosť a zvrchovanú dôstojnosť. Je postavený nad ostatné obyvateľstvo štátu a za následky svojho konania nie je zodpovedný žiadnemu orgánu a nemožno ho za ne nijako právne postihnúť. Do funkcie hlavy štátu je vymenovaný na základe následníckeho práva, ktoré vychádza z princípu dedičnosti. Voľba panovníka je skôr výnimkou (Jiří z Poděbrad). V prípade, že v monarchii funkcia hlavy štátu nie je obsadená alebo následník trónu je ešte maloletý, funkciu hlavy štátu zaňho a v jeho mene vykonáva *regent*, resp. *regentská rada*. Podľa mocenského postavenia panovníka a vzťahov k ostatným najvyšším orgánom štátu sa monarchie delia na *absolutistickú monarchiu* (*neobmedzenú*), *konštitučnú (parlamentnú) monarchiu*, *stavovskú monarchiu* a *dualistickú monarchiu*.
- **Monarchia absolutistická** – (pozri absolutistická – neobmedzená monarchia).

- **Monarchia konštitučná (parlamentná)** – ide o monarchistickú formu vlády, ktorá časovo spadá do druhej polovice 19. storočia, t. j. do obdobia po Francúzskej revolúcii, kedy bol návrat k absolutistickej monarchii prakticky už nemožný. Charakteristickou črtou konštitučnej (parlamentnej) monarchie je, že moc panovníka a výkon jeho právomocí je obmedzený ústavou (konštitúciou). Teda ide o obmedzenú monarchistickú formu vlády (o obmedzenú monarchiu). Panovník je ešte stále jedným z najvyšších štátnych orgánov, avšak už nemá privilegované postavenie a je jedným z občanov štátu. Zostáva však suverénnou osobnosťou, jeho moc je však obmedzená ústavou. Významnou črtou konštitučnej monarchie je, že panovník sa delí o zákonodarnú moc s parlamentom. Z tohto dôvodu sa tiež konštitučná monarchia zvykne označovať aj ako *parlamentná monarchia*. V súčasnosti charakter konštitučnej (parlamentnej) monarchie majú monarchie vo Švédsku, Nórsku, Dánsku, Španielsku, v Belgicku a mimo Európy tiež v Japonsku.
- **Monarchia stavovská** – je osobitným druhom obmedzenej monarchie. Tiež sa zvykne nazývať ako *dualistická monarchia*. Táto monarchistická forma vlády vznikla ako prechodný stupeň od absolutistickej monarchie ku konštitučnej, resp. parlamentnej monarchii. Je výsledkom stretu stavov feudálov (panovník a šľachta) s tretím stavom, t. j. novo nastupujúcou spoločenskou skupinou – *buržoáziou*. Je v podstate výsledkom dočasnej rovnováhy týchto síl. Panovník je reálne jedným z najvyšších štátnych orgánov a jeho právomoci mu zaručujú mocenské postavenie. Je hlavou štátu a má taktiež aj výkonnú moc. Menuje vládu, odvoláva vládu a vláde spravidla aj predsedá. Vláda realizuje mocenskú politiku panovníka a nie je zodpovedná zo svojej činnosti parlamentu. Zo svojej činnosti sa zodpovedá iba panovníkovi. Ak parlament vysloví vláde nedôveru, vyslovenie nedôvery má skôr povahu odporúčania a záleží iba na panovníkovi, či vládu alebo jej člena odvolá. Moc parlamentu je teda obmedzená mocou panovníka. Panovník už nevydáva zákony, tieto už vydáva parlament, ale panovník má voči zákonom parlamentu *právo veta*. Môže tiež parlament rozpustiť a v niektorých prípadoch dočasne vládnuť bez parlamentu. Obvykle tiež menuje časť hornej snemovne parlamentu (panskú snemovňu), tiež si udržiava právo *zákonodarnej iniciatívy*. Taktiež má vplyv na menovanie sudcov a na vlastný výkon súdnictva. V súčasnosti majú črty stavovskej monarchie monarchistické formy vlády v Saudskej Arábii, Jordánsku a v Kuvajte.
- **Monokratický orgán** – je orgán, ktorý predstavuje jedna osoba. Vzniká voľbou, vymenovaním alebo iným spôsobom. Monokratickým orgánom je napríklad prezident republiky, prokurátor, samosudca, minister a i.

N

- **Nadštátne spojenie štátov** – ide o nadštátne zoskupenie štátov (minimálne dvoch štátov), ktoré prostredníctvom svojich orgánov získalo možnosť mocensko-právne rozhodovať *priamo voči občanom členských štátov*. V Európe je takýmto nadštátnym spojením štátov Európska únia. Právne akty orgánov Európskej únie (Parlamentu EÚ a Rady EÚ) – *nariadenia* priamo zaväzujú občanov členských štátov EÚ.

- **Národ** – ide o spoločenstvo ľudí, ktoré sa individualizovalo prostredníctvom zvláštneho politického vedomia. Národ sa identifikuje a zjednocuje na základe identifikačných znakov, ktorými sú: *spoločný pôvod* – základom prirodzeného (nie umelo rasovo vygenerovaného) spoločného pôvodu sú série generácií dlhodobo obývajúcich určité územie alebo tvoriacich príslušnosť k určitému kmeňu. *Spoločný jazyk* – vlastný jazyk je vyjadrením samostatnosti národa. Je znakom vnútornej spolupatričnosti, vonkajšieho ohraničenia, ako aj nositeľom „národných“ dejín, kultúry, náboženstva, svetonázoru a duchovnej identity určitej skupiny ľudí. Kultúrne vyspelé národy majú spisovný, kodifikovaný jazyk. Jazyk môže spájať viacero národov (nemčina v Nemecku, Rakúsku, Švajčiarsku a pod.). *Spoločné dejiny a územie* – rôzne národné kmene a skupiny, ktoré zjednocuje spoločný štát alebo geograficky ohraničené územie (britské ostrovy, alpské oblasti) si v priebehu historického vývoja vytvárajú množstvo spoločných zážitkov, tradícií, predstáv a pocitov. Pre dejiny národa majú veľký význam aj viaceré kultúrne a civilizačné centrá (hlavné mesto, strediská obchodu, univerzity). Vedomie územnej viazanosti a s ním spojená história a tradície sa odráža v predstave „práva na vlasť“. *Vedomie a vôľa k identite* – znamená nevyhnutnosť vôle nepretržite preukazovať svoju kultúrnu a politickú samostatnosť, ako aj svoje hodnoty a vlastné ciele odlišné od iných národov. *Štátny národ* predstavuje súhrn štátnych občanov.
- **Najvyšší kontrolný úrad** – je ústredným nezávislým orgánom štátnej moci s osobitnými kontrolnými právomocami. Vykonáva kontrolu hospodárenia s prostriedkami štátneho rozpočtu, štátnym majetkom, majetkovými právami a pohľadávkami štátu. Predmetom kontroly tohto orgánu je jednak zákonnosť rozhodnutí, ako aj účelnosť a hospodárnosť činnosti všetkých orgánov a inštitúcií verejnej správy, ako aj všetkých subjektov hospodáriacich s prostriedkami štátneho rozpočtu. V niektorých štátoch hospodárenie s finančnými prostriedkami štátneho rozpočtu môže vykonávať aj *finančná prokuratúra* ochraňujúca majetkové záujmy štátu.
- **Nedemokratická forma vlády** – ide o takú formu vlády, v ktorej existuje iba jedna politická alternatíva a fakticky je vylúčená možnosť formovať inú politickú alternatívu. Nedemokratické formy vlády sa tiež nazývajú *totalitné* (fašistické, stalinisticko-brežnevovské atď.). V totalitných formách vlády sa moc sústreďuje buď v rukách *jednotlivca*, v takomto prípade ide o tzv. *autokratickú monokraciu* (napr. absolutistická monarchia) alebo v *rukách úzkej skupiny ľudí*. Formou vlády úzkej skupiny ľudí môže byť **aristokracia** (ak je moc v rukách šľachty, vrátane panovníka), *plutokracia* (ak je moc v rukách úzkej skupiny najmajetnejších ľudí) alebo *oligarchia* (ak je moc v rukách skupiny, ktorá nemá štátnické kvality a ktorá sa dostala na vrchol moci na základe pôvodu, vlastníctva a pod.).
- **Nedemokratický (totalitný) štátny režim** – je opakom demokratického štátneho režimu. Vyznačuje sa aplikáciou nedemokratických (totalitných, antihumánnych) foriem vládnutia a formami riadenia a ovládania spoločnosti zo strany štátnej moci, ktoré odporujú ľudským a politickým právam. Ide najmä o aplikáciu rôznych donucovacích metód. Štát ich dokonca môže zahrnúť do svojho právneho poriadku alebo ich môže používať mimo právny poriadok. Nedemokratický (totalitný) štátny režim môže byť buď vládou jednotlivca (*autokratická*

monokracia) alebo môže byť vládou malej skupiny ľudí. V takom prípade ide o vládu *aristokracie*, alebo *plutokracie* alebo *oligarchie*. Nedemokratický štátny režim sa vyznačuje najmä týmito aspektmi: totalitnou ideológiou, ktorá pozostáva z oficiálnej doktríny a zahrnuje všetky dôležité hľadiská ľudskej existencie, existenciou jedinej politickej strany, existenciou tajnej polície, monopolom strany a vlády nad prostriedkami masovej komunikácie, najmä tlačou, rozhlasom a televíziou, celospoločenským plánovaním, direktívnym riadením a byrokratickou kontrolou vo všetkých oblastiach národného hospodárstva, výchovy, kultúry a rozvoja, nerešpektovaním slobody trhovej ekonomiky, štátna moc buď vôbec negarantuje ľudské práva (fašistické režimy) alebo ich garantuje len v obmedzenej miere, v podobe občianskych (politických) práv (komunistické režimy). Vedúce osobnosti autokratického vedenia v centre, i v územných obvodech nie sú závislé na demokratickom procese voľby a ľudovej kontroly, ale na obľube diktátora a na nominácii (oligarchický prvok). Príslušný byrokrat je v obvode svojho pôsobenia hlavným nositeľom a vykonávateľom štátnej moci a určuje obsah a metódy činnosti všetkých podriadených štátnych i neštátnych zložiek politického ovládania spoločnosti (byrokratický prvok). Náместníci diktátora sú ovládaní feudálnym spôsobom, t. j. prostredníctvom osobných privilégií, obohacovania a protekcionizmu, navzájom sa predstihujú v úsilí o udržanie priazne diktátora tým, že horlivo likvidujú odpor skutočných alebo domnelých odporov straníckej a štátnej politiky.

- **Národnostná menšina (národná menšina)** – je spoločenstvo ľudí patriace k rovnakému národu (v prípade *etnickej menšiny* spoločenstvo ľudí tvoriace rovnaké etnikum) obývajúce určitú časť územia štátu bez toho, aby boli štátotvorným subjektom. Na zachovanie ich národnej identity im medzinárodné právo (vo väčšine krajín aj vnútroštátne právo) priznáva právo na organizáciu vlastnej národnej kultúry, používanie materinského jazyka, vzdelávanie v materinskom jazyku a pod.
- **Nátlaková (lobistická) skupina** – nátlakové skupiny sa často označujú aj ako *lobistické skupiny*, sú nimi dobrovoľne organizované skupiny občanov, ktoré vznikajú na základe spoločných ekonomických, regionálnych, etnických, náboženských a rasových záujmov, alebo na základe osobitných záujmov súvisiacich s podmienkami života členov nátlakovej skupiny. Nátlakové (lobistické) skupiny *ciel'avedomým nátlakovým pôsobením* ovplyvňujú politické strany, zastupiteľské štátne orgány, ako aj jednotlivých politikov, aby *prostredníctvom nich mohli zasahovať do politického rozhodovania a ovplyvňovať tvorbu zákonov alebo dôležitých politických alebo vládnych rozhodnutí v prospech svojich ekonomických alebo neekonomických záujmov*. Napríklad v USA sa lobistické skupiny stali trvalým článkom politického systému a majú značný vplyv na priebeh procesu prijímania politických rozhodnutí v štátnej administratíve alebo priamo v Kongrese.
- **Neoprezidentská (semiprezidentská) republika** – ide o zmiešanú formu vlády, kombináciu prezidentskej a parlamentnej republiky. Je pre ňu charakteristické silné postavenie prezidenta a vlády na úkor parlamentu. (Táto forma vlády je známa od roku 1958 vo Francúzsku, kedy bola prijatá ústava tzv. V. republiky.) Na základe uvedenej ústavy dominantné postavenie v sústave najvyšších štátnych orgánov má prezident, ktorý je volený

priamo občanmi, menuje vládu a riadi jej činnosť. Môže taktiež rozpustiť parlament. Vláda určuje, riadi politiku národa. Vláda navyše môže požadovať od parlamentu splnomocnenie počas určitej doby vydávať nariadenia s mocou zákona, čím výrazne zasahuje do zákonodarnej právomoci parlamentu. Francúzsky model neprezidentskej republiky sa postupne rozšíril do Grécka, Portugalska a Ruska.

- **Nepriama (zastupiteľská) demokracia** – ide o demokratickú formu vlády, v ktorej štátnu moc vykonávajú reprezentanti – zástupcovia ľudu (občanov) a prostredníctvom ktorých sa občania zúčastňujú na mocenskom rozhodovaní. Občania sú zdrojom moci a nimi zvolení zástupcovia – reprezentanti (poslanci), sú nositeľmi moci. Nepriama demokracia teda znamená *sprostredkovanú účasť občanov na mocenskom rozhodovaní prostredníctvom zvolených zástupcov - reprezentantov (poslancov)*. Práve jeden z princípov demokracie – *politický pluralizmus*, pre ktorý je príznačná mnohosť politických strán a hnutí reprezentujúcich záujmy rôznych spoločenských skupín, umožňuje voľbou zástupcov – reprezentantov (poslancov) vytvoriť *reprezentatívny mocenský orgán spoločnosti – parlament, ktorý je nositeľom štátnej suverenity a je teda najvyšším orgánom štátnej moci*. Reálna existencia politickej plurality má zamedziť monopolizácii politickej moci jednou politickou silou. S nepriamou demokraciou veľmi úzko súvisia pojmy ako: *voľby, vzťah občan – poslanec (mandát), vzťah volených a nevolených súčastí štátneho aparátu*.
- **Normatívna dimenzia politiky** – (pozri politika)

O

- **Obec** – je základným článkom územnej samosprávy. Ako samostatný samosprávny celok združuje občanov, ktorí majú na jej území trvalý pobyt, je právnickou osobou s vlastným majetkom a finančnými zdrojmi, samostatným hospodárstvom a samostatnou pôsobnosťou. V oblasti tvorby práva má obec (obecné zastupiteľstvo) postavenie *orgánu verejnej moci*. V rámci svojej právomoci a kompetencií vymedzených právnymi predpismi (ústavou, ústavnými zákonmi a zákonmi – zákonom o obecnom zriadení) v oblasti normotvorby obec vydáva *všeobecne záväzné nariadenia*, ktoré sú síce záväzné pre všetky subjekty práva, ale len na území obce. Obec spravidla vykonáva svoje kompetencie v oblasti komunálneho odpadu, starostlivosti o verejnú zeleň, miestne komunikácie a osvetlenie, miestnu bezpečnosť, v oblasti vzdelávania (základného a z časti aj stredného, vrátane stredného odborného), ako aj v oblasti zdravotníctva, hospodárenia s bytmi, agroturistiky a pod.
- **Odvolyvanie** – je formou priamej demokracie. Vyplýva z petičného práva. Na rozdiel od ľudovej iniciatívy ide o *oprávnenie voličov* odvolať nositeľa voleného orgánu ešte počas jeho funkčného obdobia, a to na základe petície, ktorú musí podpísať zákonom stanovený počet voličov.
- **Okresný úrad** – v územno-organizačnej štruktúre Slovenskej republiky je miestnym orgánom štátnej moci, resp. štátnej správy. Nemá samostatnú právomoc, Je súčasťou organizačnej štruktúry ústredného štátneho orgánu (ministerstva) a vykonáva pôsobnosť

v nižšom územnom celku, okrese. Na jeho čele je vedúci, ktorého menuje ústredný orgán štátnej správy. Okresné úrady sú k orgánom štátnej správy vyššieho stupňa vo vzťahu subordinácie, resp. podriadenosti. Aby orgány miestnej štátnej správy mohli plniť svoje úlohy, môžu na základe splnomocnenia zákonom vydávať *všeobecne záväzné vyhlášky*.

- **Oligarchia** – v starom Grécku pôvodne označovala vládu niekoľkých najbohatších osôb, resp. rodín. Na prelome 19. a 20. storočia sa tento pojem začal stotožňovať s pojmom *mocenská elita* (privilegovaná vrstva priemyselných a veľkostatkárskych magnátov zjednotených spoločnými záujmami a postupne prestal byť chápaný ako nedemokratická forma vlády. Klasickú oligarchiu šľachty, resp. bohatých rodín dnes vystriedali funkcionári v *politických stranách* a spolkoch vo vyššej štátnej správe. K nim sa zaraďuje aj úzka vrstva *špičkových manažérov* vo verejnej i súkromnej sfére, ktorá je rôznymi spôsobmi poprepletaná s politickou oligarchiou v systéme vzájomnej stabilizácie moci. U týchto funkcionárskych elít hrozí, že vznikne vrstva „majiteľov úradov“, deti ktorých budú mať prednostnú šancu sa do nej dostať. V moderných byrokraciách tomu možno zabrániť stanovením a dodržiavaním čo najobjektívnejších kritérií pre odbornú kvalifikáciu.
- **Ombudsman** – (pozri verejný ochranca práv).
- **Opcia** – vo všeobecnosti znamená právo voľby medzi viacerými možnosťami, resp. právo uplatniť jednu z ponúkaných možností. Podľa medzinárodného práva znamená uplatnenie práva slobodnej voľby medzi dvoma právne relevantnými možnosťami, najmä pokiaľ ide o voľbu štátneho občianstva, umožňuje obyvateľom rozhodovať sa o voľbe občianstva z ponúkaných alternatív štátneho občianstva. Podľa občianskeho práva opcia (*opčný návrh, resp. záväzná ponuka*) znamená návrh na uzavretie zmluvy, napr. stranou A adresovaný strane B, ktorý je po určitý čas stranou A neodvolateľný. Opcia tiež môže znamenať tzv. *predkupné právo* alebo zmluvne vyhradené právo, podľa ktorého sa nejaká dohoda stane právoplatnou dodatočným vyhlásením urobeným v dohodnutej lehote. V námornej doprave opcia znamená právo zvoliť niektorý variant uvedený v prepravnej zmluve.
- **Orgány územnej samosprávy (miestne samosprávne orgány)** – orgánmi územnej samosprávy sú na *obce* (vrátane miest) a na úrovni krajov *vyššie územné celky*.
- **Orgány výkonnej moci (exekutíva)** – v hovorom, ako aj v právnom jazyku, sa často požíva tiež pojem *orgány štátnej správy*. Obidva pojmy majú svoj *širší a užší význam*. **Širší význam** orgánov výkonnej moci a širší význam orgánov štátnej správy *sú totožné*. Orgánmi výkonnej moci v širšom zmysle, a teda aj orgánmi štátnej správy v širšom zmysle, sú hlava štátu, vláda (kabinet), ministerstvá a ostatné ústredné a miestne orgány štátnej správy, ako aj orgány výkonnej moci *sui generis* (t. j. prokuratúra, resp. štátne zastupiteľstvo, rôzne kontrolné orgány a verejný ochranca práv – ombudsman). Rozdiel je medzi užším významom orgánov výkonnej moci a užším významom orgánov štátnej správy. *Orgánmi výkonnej moci v užšom vymedzení* sú len *hlava štátu a vláda (kabinet)*, vrátane jej predsedu a členov. *Orgánmi štátnej správy v užšom zmysle* sú len ministerstvá a ostatné ústredné štátne a miestne orgány štátnej správy. Orgány výkonnej moci v širšom zmysle, a teda aj

orgány štátnej správy v širšom zmysle, spolu s orgánmi územnej a záujmovej samosprávy, ako aj s ďalšími inštitúciami verejnej správy (verejnoprávne korporácie), spolu vytvárajú *sústavu orgánov verejnej moci, resp. sústavu orgánov verejnej správy*.

- **Orgánmi výkonnej moci v širšom význame** sú *hlava štátu, vláda (kabinet)*, vrátane jej predsedu a členov, *ministerstvá a ostatné ústredné orgány, miestne orgány štátnej správy, ako aj orgány výkonnej moci sui generis* (prokuratúra, resp. štátne zastupiteľstvo, rôzne kontrolné orgány a úrad ochrancu práv – ombudsman).
- **Orgány výkonnej moci sui generis (orgány osobitného druhu)** – je pre ne charakteristické vykonávanie kontroly, ako aj nezávislosť od iných orgánov výkonnej moci. Ich kreácia je buď v kompetencii parlamentu alebo v spoločnej kompetencii parlamentu a hlavy štátu. Ich nezávislosť je zakotvená priamo v ústave. Ostatným orgánom výkonnej moci nie sú podriadené. Vo vzťahu k ostatným orgánom štátnej moci majú špecifické postavenie, jeho osobitosť spočíva v tom, že nemajú rozhodovaciu právomoc, t. j. nemôžu vydávať právne akty a nemôžu ani samostatne ukladať sankcie. Tie na základe výsledkov ich šetrenia ukladajú oprávnené inštitúcie. Týmito osobitnými orgánmi výkonnej moci patrí *najvyšší kontrolný úrad, prokuratúra (štátne zastupiteľstvo) a úrad ochrancu práv (ombudsman)*.

P

- **Parlament** – je ním najvyšší zastupiteľský orgán štátu, do ktorého si občania – voliči volia svojich reprezentantov – poslancov. Parlament má obvykle súčasne ako jediný orgán v štáte súčasne ústavodarnú právomoc, t. j. spôsobilosť prijímať, meniť alebo rušiť ústavu a ústavné zákony, ako aj zákonnú právomoc, t. j. spôsobilosť prijímať, meniť alebo rušiť zákony. Taktiež je ako najvyšší zastupiteľský orgán štátu je spôsobilý ratifikovať medzinárodné zmluvy a dohovory. Môže mať rôzne názvy ako sejm, snem, Bundestag, zhromaždenie, spolková rada národná rada a pod. Najčastejším názvom je však parlament. Parlament môže tvoriť buď jedna komora (napr. Národná rada SR) alebo dve komory (napr. parlament ČR sa skladá zo Snemovne a zo Senátu, alebo britský parlament tvorí Horná snemovňa – Snemovňa lordov a Dolná komora – Snemovňa obcí). Parlament, ktorý má jednu komoru, sa nazýva *jednokomorový, t. j. unikamerálny* a parlament s dvomi komorami sa nazýva *dvojkomorový, t. j. bikamerálny*. V súčasnosti štáty z dôvodu stability právneho systému uprednostňujú dvojkomorové zloženie, pričom jednokomorové parlamenty sú skôr výnimkou. Okrem ústavodarnej a zákonodarnej právomoci parlamenty majú *exekutívnu právomoc* v oblasti kontroly a vyšetrovania, prípadne ochrany práv a slobôd občanov. Parlament môže plniť aj *justičnú funkciu*, ktorá v období monarchie prináležala panovníkovi (napríklad v prípade dvojkomorového parlamentu v Kongrese USA Senát v rámci tzv. impeachmentu rozhoduje o pozbavení úradu prezidenta na návrh Snemovne reprezentantov).
- **Parlamentarizmus** – ide o formu vlády na základe vzťahov medzi najvyššími orgánmi štátnej moci založenými na vzájomnej spolupráci. Je základom tak pre parlamentnú monarchiu, ako aj pre parlamentnú republiku. Kolískou parlamentarizmu je Anglicko, v ktorom sa už celé storočia praktizujú princípy parlamentarizmu. Typickým aspektom

parlamentarizmu je narušenie rovnováhy medzi jednotlivými druhmi moci s dominantným postavením moci zákonodarnej, reprezentovanej parlamentom najmä vo vzťahu k moci výkonnej reprezentovanej vládou. *Podstatou parlamentarizmu je kreačná závislosť vlády na parlamente a jej politická zodpovednosť parlamentu.* Podobne ako formu vlády založenú na báze teórie del'by moci charakterizujú zásady del'by moci, tak aj parlamentarizmus ako formu vlády charakterizujú *zásady parlamentarizmu*, ktorými sú: *zásada politickej zodpovednosti vlády parlamentu, zásada zlučiteľnosti zákonodarnej a exekatívnej funkcie, zásada realizácie pravidla parlamentnej väčšiny kabinetom a zásada politickej nezodpovednosti hlavy štátu za akty vlády a ministrova zodpovednosť za akty hlavy štátu.*

- **Personálna únia** – ide o zoskupenie štátov, ktoré majú monarchistickú formu vlády. Prejavuje sa silnými prežitkami spojenia štátov z obdobia feudalizmu s predstavou, že štát nemôže existovať bez panovníka. Podstatou personálnej únie je celkom voľné spojenie inak suverénnych štátov, z ktorých niektorý stratil panovníka a je dobrovoľne alebo násilím pridružený k štátu, ktorý panovníka má. Členské štáty personálnej únie sú samostatné a vykonávajú svoju moc nezávisle na sebe. Jediným spájajúcim článkom je spoločný monarcha, inak nemajú žiadne spoločné orgány, ani stanovenú spoločnú správu určitých záležitostí. Personálnou úniou je napríklad Britské spoločenstvo národov. Ako zjednocujúce prvky vystupujú tradícia, koruna a najmä mena – šterlingová oblasť. Ide o väzby ekonomické, nie štátoprávne. Spoločným orgánom je konferencia ministerských predsedov Spoločenstva, ktorá má však iba konzultatívny charakter.
- **Petičné právo** – je formou priamej demokracie. Umožňuje obyvateľom štátu obrátiť sa na príslušný orgán alebo orgán územnej samosprávy so žiadosťami, návrhmi alebo sťažnosťami. Petičné právo je upravené v čl. 27 Ústavy SR. Podľa tohto ustanovenia má právo každý alebo s inými obracať sa vo veciach verejného alebo iného spoločného záujmu na štátne orgány alebo orgány územnej samosprávy so žiadosťami, návrhmi a sťažnosťami. Nemožno ho využívať iba na vyzývanie na porušovanie základných práv a slobôd alebo na zasahovanie do nezávislosti súdov.
- **Plebiscit** – je formou priamej demokracie. Medzi ním a referendum je rozdiel. Zatiaľ čo referendum sa vykonáva o veciach a na základe pravidiel uvedených a stanovených v ústave a dáva naň podnet buď štátny orgán alebo ľud, plebiscit predstavuje hlasovanie obyvateľstva o akejkoľvek otázke a vyhlasuje ho štátny orgán, teda zhora a v termíne, ktorý sám uzná za vhodný. Formou plebiscitu je napríklad *územný plebiscit*. Je rozhodnutím obyvateľstva obývajúceho určitú časť štátu o tom, či táto časť územia má ostať súčasťou daného štátu, alebo sa má stať súčasťou územia iného štátu.
- **Plutokracia** – ide o ďalšiu autokratickú, nedemokratickú, totalitnú formu vlády (*skupinovú autokraciu*). Znamená vládu úzkej a sociálne uzavretej skupiny najbohatších ľudí nad celou spoločnosťou. Majetok zabezpečuje tejto samovládnej skupine výsadné spoločenské, politické a právne postavenie.

- **Policajný štát** – je opakom právneho štátu. Latinské slovo *politea* (vládnutie, výkon moci) vyjadruje nielen formu vlády, ale aj štruktúru a funkcie správy štátu, t. j. súhrn orgánov štátu a úradníkov vykonávajúcich správu. V policajnom štáte má exekutíva dominantné postavenie, čo znamená, že orgánom štátnej správy je dovolené všetko, čo im nie je zákonom výslovne zakázané. Naopak, občanom je dovolené len to, čo im právo priznáva, všetko ostatné im je zakázané. Z historického hľadiska typickým policajným štátom bola absolutistická monarchia. V súčasnosti sa pojem „policajný štát“ používa na vyjadrenie nedemokratickej formy vlády (autoritatívneho, totalitného štátu), v ktorej sa štátna moc opiera o represívne metódy vládnutia.
- **Politika** – možno ju definovať ako osobitnú spoločenskú činnosť zameranú na získanie a udržanie politickej moci s cieľom presadzovať mocenské záujmy, za ktorými stoja ekonomické, sociálne, kultúrne a iné záujmy jednotlivcov a skupín. Politika sa vyznačuje tromi dimenziami, ktorými sú: *inštitucionálna dimenzia politiky*, *normatívna dimenzia politiky* a *procedurálna dimenzia politiky*. *Inštitucionálna dimenzia politiky* – na jednej strane na základe ústavy, ako aj na základe a v medziach zákonov ovplyvňuje tvorbu a činnosť inštitúcií štátu a územnej samosprávy (parlamentu, vlády, hlavy štátu, orgánov územnej samosprávy), na strane druhej prostredníctvom týchto inštitúcií je formulovaná, vyjadrovaná a presadzovaná politická vôľa, t. j. záujmy a potreby jednotlivcov a skupín organizovaných v politických stranách a hnutiach. *Normatívna dimenzia politiky* – táto dimenzia znamená, že v politike nemôže existovať žiadna ľubovôľa. Politické ciele, záujmy a potreby jednotlivcov a skupín musia byť v súlade so záujmami a potrebami spoločnosti vyjadrených v ústave a v zákonoch štátu. Taktiež aj metódy a prostriedky ich uplatňovania musia byť v súlade s právnymi normami, spoločenskou morálkou a uznávanými tradíciami. *Procedurálna dimenzia politiky* – táto dimenzia znamená, že presadzovanie záujmov a potrieb jednotlivcov a skupín, politické súperenie, ako aj riešenie konfliktov medzi politickými subjektmi sa uskutočňuje na základe stanovených procedurálnych pravidiel. V demokratickej spoločnosti riešenie konfliktov pri presadzovaní politických záujmov by malo smerovať k dosiahnutiu konsenzu a k dosiahnutiu celospoločensky významnej politickej vôle, t. j. k dosiahnutiu záujmov a potrieb dôležitých a významných pre celú spoločnosť.
- **Politický systém** – predstavuje systém politických subjektov v spoločnosti, vzťahy medzi nimi, ako aj mechanizmus tvorby celospoločensky významnej politickej vôle. Úlohou politického systému je zabezpečiť, aby proces formulovania, vyjadrovania, zosúlad'ovania, presadzovania a potláčania záujmov a potrieb rozmanitých častí spoločnosti bol v súlade s platným právom a aby vyúsťoval do tvorby celospoločensky významnej politickej vôle. Túto úlohu plnia *subjekty politického systému*.
- **Politický režim** – je súčasťou politického systému. Predstavuje súhrn metód, ktoré štát, politické strany, politické hnutia a ostatné subjekty politického systému používajú na uskutočňovanie svojej politiky. Úlohou politického režimu je stabilizovať základné požiadavky politického systému, t. j. garantovať pravidlá politického konsenzu a politického súperenia, garantovať pravidlá trhovej ekonomiky, zabezpečiť reprezentáciu občianskej

spoločnosti jednotlivými subjektmi politického systému, ako aj garantovať rešpektovanie základných ľudských práv a slobôd. Podľa toho, aké metódy na uskutočňovanie svojej politiky používajú politické strany, politické hnutia a ostatné subjekty politického systému, teda podľa *miery demokratickosti metód*, sa politické režimy delia na *demokratické a nedemokratické (autokratické) politické režimy*.

- **Politický režim demokratický** – používa demokratické metódy činnosti politických subjektov, akými sú: možnosť formulovať, vyjadrovať a presadzovať vlastnú politickú alternatívu (program), rešpektujúcu politický konsenzus (t. j. pravidlá politického súperenia) a súčasne akceptovanie tejto možnosti aj ostatnými subjektmi politického systému, možnosť komunikovať s verejnosťou, rešpektovanie právneho poriadku zakotvujúceho pravidlá konsenzu (v ústave, v zákone o politických stranách, o združovaní v politických stranách a hnutiach, v tlačovom zákone a pod.), neprípustnosť používať násilné metódy zo strany neštátnych politických subjektov voči sebe navzájom, ako aj voči verejnosti, rešpektovanie inštitútu volieb ako základného nástroja legitímácie získavania moci (zákona o voľbách), rešpektovanie výsledkov politického súperenia, resp. výsledkov volieb.
- **Politický režim nedemokratický (autokratický)** – používa nedemokratické (autokratické) metódy činnosti politických subjektov, ktoré sú opakom demokratických metód. Nedemokratické metódy nepripúšťajú alternatívu inej politickej strany, resp. iného politického subjektu, nerešpektujú ani politický konsenzus, t. j. pravidlá politického súperenia politických subjektov.
- **Politická strana** – je to organizácia, ktorá reprezentuje ekonomické, sociálne, kultúrne, ekologické a iné záujmy rôznych skupín občanov. Cieľom politických strán je dosiahnutie uvedených záujmov mocenskými prostriedkami, ktorých použitie v pluralitnom politickom systéme pripúšťa konsenzus pluralitného politického systému, resp. pravidlá politického súperenia, t. j. predovšetkým získaním poslaneckých mandátov v zastupiteľskom zbore tak na centrálnej úrovni (v parlamente), ako aj na miestnej, regionálnej úrovni (v zastupiteľstve vyššieho územného celku, v mestskom či obecnom zastupiteľstve). Politické strany sa teda prostredníctvom volieb usilujú o podiel na štátnej moci, a tým aj o realizáciu záujmov skupín, ktoré reprezentujú. Politické strany sa delia na jednotlivé druhy podľa viacerých kritérií. Podľa spôsobu výberu a počtu členov na *výberové* a *masové*, podľa výsledkov volieb na *vládnuce*, *opozičné* a *mimoparlamentné*, podľa priorít (základnej politickej orientácie) na *konzervatívne*, *liberálne*, *socialistické*, *komunistické* a *strany zelených*.
- **Politické strany výberové (elitné)** – ide o politické strany organizačne nepevné a nevyhranené, orientované len na úzku vrstvu voličov. Niekedy ide o strany ilegálne alebo poloilegálne, kladúce na členov vysoké psychické a fyzické nároky, ako je napríklad odhodlanosť, mlčanlivosť, odolnosť proti štátnemu prenasledovaniu a pod. Takouto politickou stranou napríklad bola Radikálna strana v období III. republiky vo Francúzsku alebo súčasná Slobodná strana Nemecka.

- **Politické strany masové** – pre tieto politické strany je typické, že sa orientujú na široké sociálne skupiny a chcú sa stať všeludovými stranami (napr. kresťansko-demokratické a socialistické strany). Je pre ne charakteristická ich organizačná zomknutosť, disciplína, program orientovaný na oslovenie širokého spektra voličov, ako aj hierarchicky usporiadaný stranický aparát.
- **Politické strany vládnuce** – vládnuce sú tie politické strany, ktoré získali vo voľbách najväčší počet hlasov voličov, taktiež aj v parlamente tvoria väčšinu a z ich členov je následne tvorená vláda. Svoje politické programy transformujú do vládneho programu.
- **Politické strany opozičné** – v parlamentných voľbách získali menší počet hlasov voličov než vládnuce strany, ale dostatočný počet na to, aby sa ich zástupcovia dostali do parlamentu. Ich úlohou je kontrolovať činnosť vlády, plnenie vládneho programu a pri zachovaní politickej kultúry kriticky poukazovať na chyby a nedostatky v činnosti vládnych strán a navrhovať konštruktívne riešenia.
- **Politické strany mimoparlamentné** – ide o politické strany, ktoré v parlamentných voľbách nezískali ani minimum hlasov voličov, aby ich zástupcovia získali poslanecké mandáty v parlamente. Ich úlohou je formulovať a zverejňovať politické alternatívy voči rozhodnutiam vládnych politických strán.
- **Politické strany konzervatívne** – sú pravicovo orientované, je pre ne charakteristické, že sa vyznačujú *tradicionalizmom* a *konzervativizmom*. Preferujú politické a kultúrne tradície, ako aj tradičné hodnoty, akými sú napríklad rodina, náboženstvo, národ, ochrana aristokratických výsad, stavovských práv a pod. Pre ich programy je charakteristické, že chcú zachovať všetko, čo sa v politickom a hospodárskom živote krajiny osvedčilo a sú ochotné robiť len minimálne reformy v rámci existujúceho stavu. Dôraz kladú na ekonomiku, súkromné podnikanie a ochranu národných záujmov. Vo svojich názvoch používajú prívlastky ako *kresťanská*, *národná*, *republiková*, *ľudová* a pod.
- **Politické strany liberálne** – tak isto patria do pravicového spektra politických strán. Dôraz kladú na *občiansky základ spoločnosti*. Je pre ne charakteristická pokrokovosť, ktorá sa prejavuje kritickým hodnotením minulosti a chápaním budúcnosti ako možnosti a realizáciu spravodlivejších sociálnych pomerov. Základom ich politických programov je ochrana základných práv a slobôd jednotlivca. Liberáli odmietajú akúkoľvek formu individuálneho, skupinového, či štátneho nátlaku. Liberálne strany vo svojich názvoch používajú slová ako *demokratické strany*, či *strany stredu*.
- **Politické strany socialistické (ľavicové)** – reprezentujú záujmy väčších sociálnych skupín spoločnosti (pracujúce vrstvy, spoločenské triedy). Podstatou ich politických programov sú myšlienky sociálnej spravodlivosti, rovnosti, solidarity a humanizmu. Podporujú aktívne pôsobenie štátu pri riešení hospodárskych a sociálnych problémov, odmietajú absolutizáciu trhového hospodárstva. Vo svojich názvoch používajú slová ako *sociálnodemokratické*, *strany práce*, *robotnícke*, *ľavicové* a pod.

- **Politické strany komunistické** – ide o politické strany jednoznačne ľavicovo orientované. Vo svojich politických programoch majú kvalitatívnu zmenu celého spoločenského zriadenia spoločnosti založenú na zásadách diktatúry proletariátu (robotníkov a roľníkov), neskôr pracujúceho ľudu s cieľom postupne dosiahnuť beztriednu spoločnosť bez akýchkoľvek sociálnych či ekonomických rozdielov, založenú na princípe „každému podľa potrieb“. Odmietajú politický pluralizmus, resp. pripúšťajú existenciu a pôsobenie politických strán so zhodnými politickými programami. Je pre ne charakteristická vedúca úloha v štáte a spoločnosti v boji za spoločenský pokrok.
- **Politické strany zelených** – vznikali koncom 70. rokov minulého storočia ako zástancovia nevyhnutnosti obmedzovať výrobu a spotrebu, chrániť prírodu a jej bohatstvo. Usilujú sa o zastavenie neustálej devastácie prírody a životného prostredia a tým ohrozovania života na planéte Zem.
- **Politické hnutia** – ide o združenia občanov, ktoré obvykle vznikajú z občianskych iniciatív (napr. ochrancov životného prostredia), ak je potrebné riešiť konkrétny celospoločenský problém. Na rozdiel od politických strán, cieľom činností politických hnutí nie je priama účasť vo voľbách a zastúpenie v štátnych orgánoch. Sú charakteristické svojou spontánnosťou a neformálnosťou. Nevyznačujú sa ani straníckou organizovanosťou, ani disciplínou, nemajú ani stranícky hierarchický aparát, ani politický program. Politické hnutia vyvíjajú politický tlak buď priamo na štátne orgány alebo na rozhodovanie politických strán. Môžu existovať buď ako hnutia *ad hoc* na vyriešenie konkrétneho problému a potom zaniknú, alebo existujú ako trvalá súčasť politického systému a postupne sa transformujú na politické strany.
- **Pôsobnosť (kompetencia)** – predstavuje okruh spoločenských vzťahov, v ktorých štátny orgán vykonáva svoju právomoc, čiže okruh spoločenských vzťahov, v ktorých štátny orgán vydáva právne akty. Rozoznávame pôsobnosť osobnú, priestorovú, vecnú, časovú a funkčnú. Pôsobnosť osobná – vymedzuje okruh osôb, voči ktorým môže štátny orgán vydávať právne akty. Pôsobnosť priestorová (územná) – stanovuje, na ktoré územie sa právne akty vzťahujú. Osobná a priestorová (územná) pôsobnosť sa prelínajú v tom zmysle, že právo reguluje správanie ľudí na určitom území. *Pôsobnosť vecná* – vymedzuje okruh spoločenských vzťahov, ktoré štátny orgán môže prostredníctvom právnych aktov regulovať. *Pôsobnosť časová* – určuje odkedy a dokedy môže štátny orgán vydávať právne akty. *Pôsobnosť funkčná* – vyjadruje, ktorý stupeň danej sústavy štátnych orgánov je spôsobilý vydávať právne akty.
- **Právomoc** – je spôsobilosť štátneho orgánu vydávať právne akty (normatívne a individuálne), pomocou ktorých reguluje spoločenské vzťahy. Štátne orgány v demokratickom štáte môžu vykonávať svoju právomoc iba v rozsahu a takým spôsobom, ktorý stanovuje ústava a zákony.
- **Právo veta** – slovo veto pochádza z latinčiny a znamená „zakazujem“. Označuje stav, kedy jedna strana má právo jednostranne zastaviť prijatie alebo zmenu zákona, nedáva však

žiadnu možnosť presadiť nejakú zmenu. V starovekom Ríme veto bolo právom tribúnov ľudu urobiť neplatným uznesenie senátu. V monarchii je to právny akt panovníka, v republike právny akt prezidenta, ktorým ruší platnosť aktov iných ústavných činiteľov (napr. zákon prijatý parlamentom) tým, že odmietne podpísať príslušný akt, napríklad zákon prijatý parlamentom. Ak prezident republiky využívajúc svoje právo veta odmietne podpísať zákon prijatý parlamentom, zákon sa vracia do parlamentu na jeho nové prerokovanie a schválenie, ktoré potom zvyčajne prebieha za prísnejších podmienok (v Národnej rade SR oproti pôvodnému schváleniu zákona nadpolovičnou väčšinou prítomných poslancov je na schválenie zákona vráteného prezidentom republiky potrebná nadpolovičná väčšina všetkých poslancov). V medzinárodných vzťahoch je to negatívny a blokujúci hlas štátu v určitom medzinárodnom orgáne, resp. organizácii, napríklad právo veta všetkých stálych členov Bezpečnostnej rady OSN. Podľa toho, ako veto dlho trvá, sú známe dva základné druhy veta a to: *suspenzívne veto* – veto stráca svoju platnosť potom, ako sú splnené definované podmienky (napr. ak parlament prehlasuje veto prezidenta kvalifikovanou, t. j. dvojtretinovou väčšinou) a *absolútne veto* – uplatnením tohto druhu veta je proces definitívne a bezpodmienečne zastavený (tento druh veta napríklad používa Rada bezpečnosti OSN).

- **Prerogatívum (privilégium)** – prichádzajú napríklad do úvahy s privilégiami hlavy štátu (ďalej viď prezident).
- **Prezident** – je hlavou štátu republiky. Je monokratickým orgánom. Má spravidla čestné a reprezentatívne funkcie (s výnimkou tzv. *prezidentskej republiky*, napr. v USA alebo *semiprezidentskej, resp. neprezidentskej republiky*, napr. vo Francúzsku). Volí sa na časovo obmedzené obdobie (v SR na 5 rokov) buď občanmi vo všeobecných priamych voľbách alebo parlamentom alebo zborom voliteľov (napr. v USA). Prezident je jedným z občanov a je podriadený právnemu poriadku. Z právneho poriadku sa naňho môžu vzťahovať určité výnimky, trestno-hmotno-právna a trestno-procesno-právna exempcia, t. j. počas výkonu funkcie hlavy štátu nie je trestne stíhateľný pre trestné činy spáchané počas výkonu funkcie hlavy s výnimkou trestného činu vlastizrady. Hlavou štátu v republike môže byť aj kolegiálny orgán – *prezídium*. Ku kompetenciám prezidenta (hlavy štátu) patrí zastupovanie štátu navonok, dojednávanie a uzatváranie medzinárodných zmlúv, kreácia štátnych funkcionárov, hlavné vojenské velenie nad ozbrojenými silami, ako aj *tradičné prerogatívy (privilégiá)*, ktoré sa delia na *čestné prerogatívy* (používanie prezidentskej štandardy, zapožičiavanie štátnych vyznamenaní, udeľovanie titulov a vyznamenaní) a *výsadné prerogatívy* (menovanie štátnych funkcionárov, reprezentácia štátu navonok, vypovedanie vojny, uzatváranie mieru, vyhlasovanie výnimočného stavu, právo zvolávať a rozpustiť parlament, vyhlasovať amnestiu a udeľovať milosť, vyhlasovať referendum).
- **Priama demokracia** – za priamu, resp. bezprostrednú demokraciu možno považovať všetky organizačné formy, v ktorých ľud ako suverén bezprostredne pôsobí pri výkone štátnej moci, t. j. pri tvorbe zákonov, výkone súdnej moci a pod. Príkladom klasickej priamej demokracie bola tzv. *aténska demokracia*, v ktorej vládu (krateo) vykonávali všetci slobodní občania na ľudových zhromaždeniach (eklesiách). V súčasnosti sa priama demokracia uplatňuje

v niektorých kantónoch Švajčiarskej konfederácie známa ako „*Landsgemeinde*“. Súčasnými formami priamej demokracie sú: *referendum, plebiscit, petičné právo, ľudová iniciatíva a odvolanie*.

- **Princípy demokracie** – sú to základné znaky, ktoré charakterizujú formu vlády ako demokratickú, to znamená, že popri sústave najvyšších štátnych orgánoch, spôsobe ich tvorby, vzájomných vzťahoch medzi nimi sa na uskutočňovaní moci v štáte *zúčastňujú aj občania štátu*. Tiež sa nazývajú *právne princípy demokracie*. Sú nimi: *princíp obmedzenej menšiny, princíp všeobecnej a rovnej participácie na správe vecí verejných, politický pluralizmus, ekonomický pluralizmus, princíp slobodných volieb a princíp kontroly reprezentácie moci*.
- **Princíp obmedzenej väčšiny** – jeho podstata spočíva v uplatňovaní pravidla *väčšiny – majority*. Pravidlo väčšiny sa uplatňuje jednak pri voľbách do zastupiteľského zboru (parlamentu, obecného, mestského zastupiteľstva, zastupiteľstva vyššieho územného celku), ako aj pri hlasovaní v týchto zboroch a zastupiteľstvách. V praxi to znamená, že pri hlasovaní sa uplatní ten návrh, za ktorý hlasovala väčšina. No súčasne *sa kladie dôraz aj na ochranu práv menšín (minorít) a jednotlivca, aby tie práva zostali zachované pri uplatňovaní návrhu väčšiny*. Podstatou tohto princípu teda je požiadavka na ústavnú a zákonnú ochranu práv menšín a jednotlivca pri rozhodovaní väčšiny. Inak by dochádzalo k útlaku a tyranii menšiny väčšinou. Moc väčšiny teda musí byť obmedzená, aby nedochádzalo v zastupiteľských zboroch k prijímaniu takých rozhodnutí, ktoré nerešpektujú práva a záujmy menšín.
- **Princíp všeobecnej a rovnej participácie na správe vecí verejných – všeobecná participácia** znamená, že *všetci občania* majú právo zúčastňovať sa na správe vecí verejných, a to buď priamo (tzv. priama demokracia) alebo nepriamo, prostredníctvom svojich zvolených zástupcov – reprezentantov (tzv. nepriama demokracia). **Rovná participácia** na správe vecí verejných znamená, že všetci účastníci správy vecí verejných majú *rovnaké základné práva a slobody, vrátane politických a občianskych práv*. Taktiež, že nikoho nemožno vylúčiť zo správy vecí verejných s výnimkami uvedených v zákone (napríklad pre nedostatok veku, rozhodnutie sú o pozbavení spôsobilosti na právne úkony a pod.). Podľa čl. 30 Ústavy SR aj cudzinci s trvalým pobytom na území Slovenskej republiky majú právo voliť a byť volení do orgánov samosprávy miest a obcí, ako aj do orgánov samosprávy vyšších územných celkov.
- **Princíp politického pluralizmu** – politický pluralizmus znamená mnohosť (pluralitu) politických ideológií v spoločenskom živote prezentovaných jednotlivými politickými stranami, hnutiami a ich lídrami, ako aj zákonom garantované slobodné súťaženie ideologických programov politických strán a hnutí, najmä počas predvolebnej kampane, ale aj po voľbách a v medzi volebnom období, z ktorých si občan môže slobodne vybrať program tej politickej strany alebo hnutia, ktorý najviac vystihuje jeho záujmy a potreby a ktorý považuje za najlepší.

- **Princíp ekonomického pluralizmu** – tento princíp zakotvuje možnosť existencie rôznych foriem vlastníctva, poskytuje rovnakú právnu ochranu všetkým formám vlastníctva a garantuje rovnosť všetkých vlastníkov pred zákonom. Taktiež zakotvuje aj trhovú ekonomiku a slobodnú hospodársku súťaž. Taktiež, že nikto nesmie byť na trhu zvyhodňovaný. Tento stav sa nazýva aj ako *ekonomická demokracia*.
- **Princíp slobodných volieb** – znamená, že ústava a zákony umožňujú a ochraňujú konanie volieb v pravidelných lehotách na základe *všeobecného, rovného a priameho volebného práva, ktoré sa vykonáva tajným hlasovaním*. Uplatnenie tohto princípu a jeho aspektov znamená, že voľby v demokratickej forme vlády musia byť skutočne slobodné, aby mal volič skutočne možnosť slobodne vyjadriť svoju vôľu bez nátlaku a ovplyvňovania, so znalosťou veci a tajne, pri rešpektovaní základných ľudských práv a slobôd. Tiež, aby zo strany politických strán a hnutí bol zabezpečený výkon všeobecného volebného práva, bez akéhokoľvek ovplyvňovania organizácie, ako aj samotného procesu volieb.
- **Princíp kontroly reprezentácie moci** – tento princíp znamená, že ústava a zákony zabezpečujú občanom, ktorí sú zdrojom moci v štáte, právo na vonkajšiu i vnútornú kontrolu výkonu štátnej (verejnej) moci reprezentantami moci. *Účelom kontroly je zabrániť zneužitiu moci zo strany reprezentantov moci*. K mechanizmom kontroly moci napríklad patrí *právo na informácie, sloboda prejavu, právo vytvárať rôzne mimovládne organizácie, ako aj právo na odpor* (čl. 32 Ústavy SR).
- **Princípy demokratického štátneho režimu** – demokratický štátny režim sa vyznačuje nasledovnými princípmi: *princíp limitovanej moci* – štátna moc sa uskutočňuje iba na základe práva a v medziach práva, *princíp obmedzenej väčšiny* – princíp limitovanej väčšiny, štátna moc *právne a fakticky garantuje ľudské práva a slobody*, zakotvuje ich v ústave a zákonoch štátu, štátna moc *právne garantuje fungovanie trhovej ekonomiky*, štátna moc vzniká z vôle občanov *v slobodných demokratických voľbách, ktoré sú všeobecné, rovné, priame s tajným hlasovaním*, existuje *súdna kontrola ústavnosti a zákonnosti, princíp zákonnosti* – znamená stabilitu verejného poriadku a vedomie právnej istoty prevláda u majoritnej časti spoločnosti, štátna právne i fakticky garantuje *slobodu združovania náboženského, politického i záujmového* (politické strany, cirkevné korporácie, ani záujmové spolky však nesmú stáť nad štátnymi orgánmi), jednotlivé druhy štátnej moci (zákonodarnej, výkonnej a súdnej) orgány štátu realizujú buď *oddelene* na základe princípu konkurencie jednotlivých mocí (*prezidentská forma vlády*) alebo na princípe ich *spolupráce* (*parlamentná forma vlády*), štátna moc garantuje *slobodu vyznania a pluralitu politických ideológií* (ale len tých, ktoré nie sú namierené proti základným ľudským právam a slobodám).
- **Priama demokracia** – za priamu (bezprostrednú) demokraciu možno považovať všetky organizačné formy, v ktorých **ľud ako suverén – zdroj moci priamo pôsobí pri výkone štátnej (verejnej) moci**, t. j. pri tvorbe zákonov, výkone súdnej moci a pod. Príkladom priamej demokracie v histórii bola napríklad tzv. **aténska demokracia**, v ktorej vládu (krateo) vykonávali všetci slobodní občania (ale len dospelí muži) na ľudových

zhromaždeniach (eklesiách), na ktorých rozhodovali o otázkach vojny a prijímali významné rozhodnutia o správe a riadení štátu. Súčasnými formami priamej demokracie je **referendum, plebiscit, petičné právo, ľudová iniciatíva a odvolanie**.

- **Prokuratúra (štátne zastupiteľstvo)** – v systéme štátnych orgánov má prokuratúra postavenie centralizovaného a nezávislého orgánu. Prokurátor je strážca zákonnosti v štáte a v spoločnosti a v tejto súvislosti vykonáva dozor nad dodržiavaním práva všetkými subjektmi štátu a spoločnosti, to znamená, nad všetkými štátnymi orgánmi, neštátnymi a spoločenskými organizáciami, ako aj občanmi. Pri podozrení z trestnej činnosti je povinný toto podozrenie, obvykle orgánmi polície, nechať preveriť. Pokiaľ zistené skutočnosti nasvedčujú tomu, že bol spáchaný trestný čin, prokurátor je povinný podľa zásady *ex officio* tento trestný čin trestne stíhať. V trestnom konaní plní prokurátor funkciu *štátneho žalobcu*, iba on má právo podávať žalobu alebo od tejto odstúpiť, alebo ju vziať späť. Do oblasti občianskeho súdneho konania, ako aj do kompetencie správneho súdnictva zasahuje iba výnimočne.
- **Procedurálna dimenzia politiky** – (pozri politika)

R

- **Reálna únia** – je formou zloženého štátu. Ide o monarchistickú formu zloženého štátu, ktorú charakterizuje *spoločná hlava štátu – spoločný monarcha a spoločná správa celoštátnych záležitostí, ktoré členské štáty vyhlásili za spoločné*. Obvykle ide o oblasť *financií, obrany a čiastočne aj zahraničných vecí*. Spoločnými orgánmi reálnej únie sú teda *hlava štátu – monarcha, spoločné ministerstvo obrany, financií a zahraničných vecí a občasný spoločný delegovaný zastupiteľský orgán*. Rozdielny znak medzi federáciou a reálnou úniou spočíva v tom, že v reálnej únii neexistuje stály, ale len *občasný* spoločný zastupiteľský orgán, vytvorený z delegácií zástupcov zákonodarných orgánov členských štátov únie, ktorý sa schádza, len ak je potrebné riešiť spoločné záležitosti únie. Vo všetkých ostatných záležitostiach sú členské štáty samostatné. Okrem uvedeného pre reálnu úniu je charakteristické aj to, že v oblasti medzinárodných vzťahov má právnu subjektivitu tak únia, ako aj členské štáty. (Reálnou úniou bola v minulosti napríklad Rakúsko-uhorská monarchia po vyrovaní v roku 1867). Treba dodať, že súčasná štátoveda termín „reálna únia“ prestala používať a väčšinu zložených štátov, ktoré majú monarchistickú formu vlády, nazýva federáciami.
- **Referendum (všeľudové hlasovanie)** – je najrozšírenejšou a najčastejšie používanou formou priamej demokracie. Predstavuje bezprostredné vyjadrenie vôle ľudu vo forme vyjadrenia sa k otázke, ktorá je predmetom referenda, a to buď súhlasnou odpoveďou „áno“, alebo zamietnutím navrhovaného spôsobu riešenia odpoveďou „nie“. Referendum môže mať formu buď *celoštátneho* alebo *miestneho (regionálneho) referenda*. Vychádzajúc z Ústavy SR referendum umožňuje občanom hlasovať napríklad o návrhu ústavného zákona, o vstupe do štátneho zväzku s inými štátmi alebo o vystúpení z tohto zväzku, ako aj dôležitých otázkach verejného záujmu, ako sú základné práva a slobody, dane, odvody a pod. Štátoveda

pozná niekoľko druhov referenda, a to: *obligatórne a fakultatívne referendum, referendum ante legem a post legem*. *Obligatórne (povinné) referendum* je také, pri ktorom ústava stanovuje, že o určitých otázkach musí byť vypísané referendum, *fakultatívne referendum* je také, pri ktorom ústava uvádza, že pre rozhodovanie o určitých otázkach môže ale aj nemusí byť vypísané referendum. Referendum *ante legem* sa uskutočňuje pred prijatím zákona, rozhoduje sa ním, či určitý zákon má byť prijatý alebo nie (v zákonodarnej praxi sa takmer neuplatňuje). *Referendum post legem (ratifikačné referendum)*, ním sa potvrdzuje alebo zamieta zákon, ktorý už bol prijatý (tento druh referenda je frekventovanejší než referendum *ante legem*). Ďalšími druhmi sú *referendum vládne* a *referendum ľudové*. Na vyhlásenie *vládneho referenda* dáva podnet prezident alebo vláda, na *ľudové referendum* dáva podnet ľud.

- **Reprezentatívny mandát** – (pozri mandát)
- **Republika** – charakterizuje demokratickú formu vlády. Hlavou štátu v republike je prezident, ktorý má spravidla čestné a reprezentatívne funkcie (s výnimkou tzv. *prezidentskej republiky*, napr. v USA alebo *semiprezidentskej, resp. neprezidentskej republiky*, napr. vo Francúzsku). Volí sa na časovo obmedzené obdobie (v SR na 5 rokov) buď občanmi vo všeobecných priamych voľbách alebo je volený parlamentom alebo zborom voliteľov (napr. v USA). Prezident je monokratický orgán, je jedným z občanov a je podriadený právnemu poriadku. Z právneho poriadku sa naňho môžu vzťahovať určité výnimky, trestno-hmotno-právna a trestno-procesno-právna exempcia, t. j. počas výkonu funkcie hlavy štátu nie je trestne stíhateľný pre trestné činy spáchané počas výkonu funkcie hlavy s výnimkou trestného činu vlastizrady. Prezidentom môže byť buď jednotlivec (*monokratický orgán*) alebo *prezídium (kolegiálny orgán)*. Republikánske formy vlády na základe sústavy najvyšších štátnych orgánov a vzťahov medzi nimi sa delia na *prezidentské republiky* alebo *parlamentne republiky*.
- **Republika prezidentská** – je klasickým príkladom aplikácie *teórie del'by moci*. Hlavou štátu je prezident, ktorému zároveň prináleží aj *výkonná moc*. Prezident je nezávislý na parlamente a nie je mu ani zodpovedný. Voči návrhom zákonov parlamentu má *právo veta*. Má tiež právo zákonodarnej iniciatívy. V rámci realizácie výkonnej moci (ako šéf exekutívy) menuje a odvoláva vládu alebo jej členov. Prezident je volený buď priamo občanmi štátu alebo nepriamo prostredníctvom osobitného orgánu – zboru voliteľov. Prezident nemusí byť predstaviteľom väčšiny zastupiteľského zboru. Vláda v prezidentskej republike je vytváraná mimoparlamentnou cestou, je menovaná prezidentom. Vláda (tiež sa nazýva kabinet) je chápaná skôr ako poradný zbor prezidenta, základom pre rozhodnutie je však názor a stanovisko prezidenta. V prezidentskej republike vláda zo svojej činnosti nie je zodpovedná parlamentu. Parlament ako zákonodarný a zastupiteľský orgán je vo svojich právomociach obmedzený iba na vydávanie zákonov a na prejednávanie a schvaľovanie rozpočtu. Nemá právomoc kontrolovať činnosť vlády, nemá právomoc prinútiť vládu k demisii vyslovením nedôvery, poslanci nemajú voči vláde právo dávať interpelácie alebo otázky. Prezident však nemá právo rozpustiť parlament.

- **Republika parlamentná** – je príkladom aplikácie princípov parlamentarizmu. Je pre ňu typické dominantné postavenie parlamentu. Pre túto formu vlády je typická ústavnopolitická zodpovednosť vlády parlamentu, ktorý si môže vynútiť demisiu vlády, a taktiež aj nepriama závislosť hlavy štátu od parlamentu. Nepriama závislosť medzi prezidentom, parlamentom a vládou sa prejavuje v nutnosti kontrasignácie akéhokoľvek aktu prezidenta spolu podpisom člena vlády, ktorý je zodpovedný parlamentu. Hlavou štátu je prezident, ktorý je volený buď priamo občanmi alebo parlamentom. *Zákonodarnú moc* vykonáva parlament, ktorý kontroluje a usmerňuje činnosť vlády. Výkonná moc patrí vláde na čele s ministerským predsedom (premiérom). Tvorba vlády závisí na výsledkoch parlamentných volieb, je závislá na dôvere parlamentu, ktorý jej alebo jej členovi môže vysloviť nedôveru, na základe čoho je vláda alebo jej člen povinný podať do rúk prezidenta demisiu. Prezident musí demisia vlády alebo jej člena prijať. Ak by demisiu vlády neprijal, je povinný parlament rozpustiť a vyhlásiť nové parlamentné voľby.
- **Rod** – základná mocensko-riadiaca organizačná jednotka spoločnosti s vlastnými mocenskými inštitúciami, ako je staršina, rada starších a pod. Príbuzenstvo rodu sa z počiatku odvodzovalo od matky, išlo o tzv. obdobie matriarchátu, na čele rodu stále žena – matka (materský rod), nakoľko zachovanie potomstva v rode malo prvoradý význam. Neskôr sa na čelo rodu dostáva muž (obdobie patriarchátu) a potomstvo v rode sa odvodzuje od muža. Z hospodárskeho hľadiska rod združoval spoločne hospodáriacich ľudí. Rodová organizácia bola založená na spoločnom vlastníctve výrobných prostriedkov, spoločnej práci a spoločnom rozdeľovaní jej výsledkov. Len výnimočne niektoré veci patrili do osobného vlastníctva jednotlivcov (napr. zbrane a pod.).
- **Rodina** – základná organizačná jednotka spoločnosti. Ide o malú spoločenskú skupinu tvorenú minimálne dvomi jednotlivcami (matkou a dieťaťom), spravidla však tromi jednotlivcami, spojených manželstvom, príbuzenskými vzťahmi alebo adopciou. Každý člen rodiny plní určitú sociálnu úlohu. Rodina má reprodukčnú, výchovnú (je to výchovná inštitúcia), ekonomickú, prípadne výrobnú (je ekonomickou inštitúciou), ochrannú a emocionálnu funkciu.
- **Rodina punalua** – výraz pochádza z jazyka kmeňa obývajúceho ostrov Haiti, znamená dôverný kruh. Išlo o pomerne vyspelú formu skupinového manželstva a relatívne trvalé spolužitie muža a ženy a ich detí. V rodine punalua platil zákaz pohlavného styku medzi rodičmi a deťmi, sestrami a bratmi, ako aj sesternicami a bratrancami (tí tvorili iný hospodársky celok). Pokolenie sestier tvorilo jadro samostatného hospodárskeho celku. Pokolenie sestier malo spoločných mužov, ktorými však nesmeli byť ich bratia, neskôr ani bratranci. Vlastní bratia mali spoločné ženy, ktorými však nesmeli byť ich sestry, neskôr ani sesternice.

S

- **Samospráva** – je významnou zložkou systému *verejnej správy*. Tvoria ju však iné subjekty než štátnu správu. Vyplýva to predovšetkým zo štátnomocenského charakteru štátnej správy. Okrem subjektov sa samospráva v rámci verejnej správy od štátnej správy odlišuje aj metódami a prostriedkami. Základná odlišnosť spočíva predovšetkým v tom, že ide o prostriedky, ktoré *nemajú štátnomocenský charakter*. Podstatou existencie samosprávy je decentralizácia, resp. prenášanie úloh štátu na neštátne subjekty. Nevyhnutnou podmienkou účasti samosprávy na plnení úloh štátu je *demokratická forma vlády* založená na *princípoch demokracie*. Podstatou činnosti samosprávy ako zložky verejnej správy je spravovanie verejných záležitostí vlastnými, t. j. neštátnymi orgánmi, a to podľa svojich potrieb, z vlastnej vôle, na základe ústavy, zákonov, medzinárodných zmlúv, ktoré majú prednosť pred zákonmi, ako aj na základe noriem práva Európskej únie. Štát môže do činnosti samosprávy zasahovať len na základe zákona a v jeho medziach. Vo všeobecnosti sa samospráva delí na *územnú samosprávu, záujmovú samosprávu a akademickú samosprávu*. *Územnú samosprávu* tvoria *obce* ako základné, samostatné subjekty územnej samosprávy a *vyššie územné celky*. Medzi obcou a vyšším územným celkom neexistuje vzťah nadriadenosti a podriadenosti. *Záujmovú samosprávu* tvoria jednak rôzne voľné združenia (rôzne kluby, spolky) – nepotrebujú registráciu, ďalej združenia (poľovnícke združenia, rôzne zväzy, družstvá) – vznikajú registráciou v zmysle zákona č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov, majú postavenie právnickej osoby, ako aj rôzne verejnoprávne profesijné, resp. stavovské organizácie (komory), ako napr. Obchodná a priemyselná komora, Notárska komora, Komora advokátov, Komora exekútorov a pod. – vznikajú priamo zo zákona a združujú osoby s cieľom vykonávať určité povolanie. *Akademická samospráva* – je vytvorená v rámci školstva s cieľom plniť samosprávne úlohy v oblasti základného školstva, stredného školstva a vysokoškolského vzdelávania. Jednotlivé školy majú svoje samosprávne orgány, napr. vysoké školy majú svoje akademické senáty, základné a stredné školy majú školské rady, obecné školské rady atď.
- **Spoliálny systém verejnej (štátnej) služby** – vznikol na začiatku 19. storočia, v porovnaní s kariérnym systémom je čisto *politickou záležitosťou*. To znamená, že funkcie a miesta vo verejnej (štátnej) správe sa obsadzujú po parlamentných alebo prezidentských voľbách jednotlivcami, ktorí sa zaslúžili o volebné víťazstvo alebo sú stúpenkami, či politickými priaznivcami víťaznej, resp. víťazných politických strán. Ďalšími systémami obsadzovania funkcií a miest vo verejnej (štátnej) správe sú *kariérny systém a meritný systém*.
- **Spoločnosť** – (societas) vyznačuje sa nasledovnými atribútmi: netvorí ju jednotlivec ale skupiny ľudí (minimálne traja jednotlivci), ako celok plní všetky podstatné funkcie – reprodukčnú, výrobnú, sociálnu, politickú, duchovno-kultúrnu, vo všetkých oblastiach zabezpečuje uspokojovanie potrieb spoločnosti ako celku, t. j. jednotlivých skupín, ako i jednotlivcov, je nositeľom, tvorcom a užívateľom kultúrneho bohatstva, predstavuje relatívne integrovaný celok, integrovaný na rôznej úrovni a v rôznej miere, jednotlivé spoločnosti sa od seba líšia aj tým, ako realizujú celospoločenský záujem vo vzťahu

k skupinovým a individuálnym záujmom. Globálne spoločnosti sú spravidla v interakcii s inými globálnymi spoločnosťami (viď ľudská spoločnosť).

- **Subjekty politického systému** – sú nimi inštitucionalizované skupiny, *predovšetkým štát, politické strany, politické hnutia, občianske združenia, nátlakové skupiny a masovokomunikačné prostriedky*. Základným politickým subjektom je však **občan**, pretože je zdrojom štátnej moci, disponuje politickými právami zakotvenými v Ústave SR, ktorých realizáciu garantuje štátna moc. Aj keď občania niektoré svoje politické práva realizujú priamo (napr. volebné právo, referendum, petičné právo a pod.) ich politická aktivita je väčšinou ovplyvňovaná, formovaná a reprezentovaná inštitucionalizovanými zoskupeniami, predovšetkým *politickými stranami a politickými hnutiami*.
- **Súdy a súdnictvo** – vykonávajú súdnu právomoc v štáte. Súdy rozhodujú o právach a povinnostiach, oprávnených záujmoch jednotlivcov a organizácií, ako aj u uložení trestu alebo ochranného opatrenia. Súdy tiež rozhodujú vo veciach ústavnosti a zákonnosti. Rozhodnutia súdov sú povinné rešpektovať nielen strany sporu, ale aj ostatné subjekty práva. Sústavu súdnictva tvorí *civilnoprávne súdnictvo (občianske súdy)* – rozhoduje spory o právach, právnych povinnostiach a chránených záujmoch jednotlivcov a organizácií podľa noriem civilného práva (t. j. občianskeho, rodinného, pracovného a obchodného práva), *trestnoprávne súdnictvo* – rozhoduje o spáchaných trestných činoch a ich páchatel'och, teda či v danom prípade bol spáchaný trestný čin a či ho spáchal obvinený, či tomuto páchatel'ovi uloží trest podľa Trestného zákona alebo vysloví ochranné opatrenie, prípadne zaviazá páchatel'a nahradiť škodu spôsobenú trestným činom, *správne súdnictvo* – v rámci ktorého správne súdy rozhodujú o zákonnosti postupu správnych orgánov a o zákonnosti ich individuálnych právnych aktov a *ústavné súdnictvo* – v rámci ktorého Ústavný súd SR rozhoduje o ústavnosti zákonov a ostatných právnych predpisov a podáva záväzný výklad ústavy a ústavných zákonov. Civilnoprávne súdnictvo a trestnoprávne súdnictvo tvorí sústavu *všeobecných súdov*, ktorá sa tiež zvykne označovať ako sústava *homogénnych súdov*, je charakteristická všeobecnou vecnou a všeobecnou osobnou kompetenciou. Všeobecné súdy rozhodujú buď v senátoch alebo ako samosudca. Pre sústavu všeobecného súdnictva je charakteristické ich hierarchické usporiadanie, teda existencia súdov nižšej a vyššej inštancie (stupňa). Okrem sústavy homogénnych súdov sústavu súdnictva tvorí aj *heterogénna sústava súdov*, do ktorej patria okrem všeobecných súdov aj osobitné súdy, konkrétne *Ústavný súd SR a špecializovaný trestný súd*.
- **Suverenita štátu** – znamená nezávislosť štátnej moci od akejkoľvek inej vnútornej alebo vonkajšej moci. Mocenská organizácia obyvateľstva určitého územia sa stáva suverénnym štátom vtedy, ak je jednak nezávislá od akejkoľvek inej mocenskej organizácie tak vo vnútri štátu, ako aj navonok. Inak by bola len súčasťou uvedených mocenských organizácií (napr. ich kolóniou, podriadenou administratívnou jednotkou a pod.). Štátna moc musí byť súčasne výlučnou (jedinou) mocenskou organizáciou obyvateľstva určitého územia. To znamená, že má súčasne výlučné a zvrchované mocenské postavenie vo vzťahu k ostatným mocenským organizáciám pôsobiacim na danom území. S vnútornou suverenitou štátu úzko súvisí pojem právny systém štátu (viď právny systém). Vonkajšiu suverenitu štátu treba chápať ako

rovnoprávne postavenie štátu na medzinárodnej úrovni vo vzťahu k iným štátom, ktoré ho musia rešpektovať a nezasahovať do jeho vnútorných záležitostí. Príkladom narušenia vonkajšej suverenity štátu je vojenská agresia.

- **Stavovská monarchia** – ide o osobitný druh obmedzenej monarchie. Táto forma vlády vznikla ako prechodný stupeň od absolutistickej monarchie ku konštitučnej, resp. parlamentnej monarchii. Je výsledkom stretu stavov feudálov (panovníka a šľachty) s tretím stavom, t. j. novo nastupujúcou buržoáziou. V podstate je výsledkom dočasnej rovnováhy týchto síl. Panovník je reálne jedným z najvyšších štátnych orgánov a jeho právomoci mu zaručujú mocenské postavenie. Je hlavou štátu a v rukách má taktiež aj výkonnú moc. Menuje a odvoláva vládu, spravidla jej aj predsedá. Vláda sa zo svojej činnosti nezodpovedá parlamentu, ale panovníkovi. Ak parlament vysloví vláde alebo jej členovi nedôveru, pre panovníka to má skôr povahu odporúčania a záleží na panovníkovi, či vládu alebo jej člena odvolá. Parlament už síce existuje, ale jeho moc je obmedzená mocou panovníka. Panovník však už nevydáva zákony, tieto prijíma parlament. Panovník má však voči zákonom parlamentu právo veta. Môže tiež parlament rozpustiť a v niektorých prípadoch vládnuť bez parlamentu. Obvykle menuje hornú snemovňu parlamentu (panskú snemovňu). Panovník má právo zákonodarnej iniciatívy, má tiež vplyv na menovanie sudcov a vlastný výkon súdnictva. Stavovská monarchia sa zvykne tiež nazývať *dualistická monarchia*, v súčasnosti má takúto formu vlády Saudská Arábia.

Š

- **Štát** – je hierarchicky usporiadaný, suverénny politicko-mocenský riadiaci systém, skladajúci sa z orgánov a inštitúcií, ktoré prostredníctvom práva riadia spoločnosť. Štát ako politicko-mocenský systém orgánov a inštitúcií determinujú *primárne znaky* ako: štátna moc, suverenita štátu, územná organizácia obyvateľstva (štátne územie) a štátne občianstvo. *Sekundárnymi znakmi* štátu sú štátne symboly (t. j. štátny znak, štátna hymna, štátna vlajka, štátna pečať). Podľa územno-organizačnej štruktúry štátu (viď územno-organizačná štruktúra štátu) sa štáty delia na *unitárne* (jednotné, resp. jednoduché) štáty, *zložené štáty* alebo *zväzy štátov*. Podľa miery centralizácie, resp. decentralizácie (delegovania štátnej moci na orgány územnej a záujmovej samosprávy) sa štáty delia na *centralizované*, *decentralizované* alebo *kombinované*.
- **Štátna moc** – vzniká súčasne so vznikom štátu, je jedným zo znakov štátu, je druhom verejnej moci (pozri verejná moc). V procese vzniku štátu, v procese del'by práce štátnu moc ako samostatný druh verejnej moci vykonáva osobitná skupina ľudí, ktorá sa oddeľuje od ostatnej spoločnosti, nezaobera sa ani poľnohospodárstvom, ani pastierstvom, ani obchodom, ani remeselnou výrobou, zaoberá sa len riadením spoločnosti prostredníctvom práva, t. j. uskutočňovaním štátnej moci. Táto osobitná skupina ľudí sa nazýva štátny aparát. Na základe uvedeného je teda možné štátnu moc definovať ako osobitnú spoločenskú funkciu, ktorá sa vyčleňuje od spoločnosti a ktorú vykonáva osobitná skupina ľudí – štátny aparát. Od ostatných foriem verejnej moci sa štátna moc odlišuje najmä tým, že je suverénna, legitímna a legálna.

- **Štátna správa** – je základnou a súčasne najrozsiahlejšou zložkou verejnej správy. Štátna správa sa v najširšej miere podieľa na realizácii plnenia základných (hlavných) funkcií štátu (vnútorných i vonkajších). Popri orgánoch štátnej správy sa na ich plnení podieľajú aj ďalšie, štátom splnomocnené neštátne orgány a korporácie. Štátna správa ako jedna z foriem uskutočňovania štátnej moci je charakterizovaná typickými *znakmi*, ktorými sa odlišuje od ostatných foriem uskutočňovania štátnej moci. *Je vykonávaná v mene štátu* – právne akty (normatívne a individuálne) sú vydávané pod menom konkrétneho orgánu štátnej správy a nie pod menom určitej osoby. *Je vykonávaná orgánmi štátnej správy, prípadne inými, zákonom splnomocnenými orgánmi (starosta a pod.)*. *Je legitímna a legálna* – orgány štátnej správy sú vytvárané na základe Ústavy SR a zákonov a svoju činnosť vykonávajú len na základe zákona, v súlade so zákonom a v jeho medziach. *Oficialita štátnej správy* – orgány štátnej správy nevykonávajú svoju činnosť iba na základe pokynov či príkazov určitých orgánov alebo osôb, ale aj z vlastnej iniciatívy (*ex offio*), čoho prejavom je vydávanie tzv. podzákonných právnych aktov. *Hierarchické usporiadanie systému štátnej správy* – systém orgánov štátnej správy je hierarchický usporiadaný, pričom ho tvoria navzájom nadriadené a podriadené orgány štátnej správy, ktoré sú zároveň kontrolnými a kontrolovanými orgánmi.
- **Štátna organizácia** – je inštitúcia zriadené štátnym orgánom za účelom realizácie niektorých funkcií štátu, napríklad obrannej, ochrany verejného poriadku, hospodárskej, kultúrno-výchovnej, sociálnej starostlivosti a pod. Na rozdiel od štátnych orgánov štátne organizácie nedisponujú právomocou. Disponujú len *pôsobnosťou (kompetenciami)*, v rámci ktorých realizujú úlohy vyplývajúce z právnych aktov (zákonov, nariadení, vyhlášok a pod.) a *štátnym donútením*, ktoré vykonávajú na základe právnych aktov vydaných štátnymi orgánmi. Osobitnou súčasťou systému štátnych organizácií sú tzv. zložky štátneho donútenia (prokuratúra, ozbrojené sily, ozbrojené zbory).
- **Štátne územie** – je časť zemegule, vymedzená štátnymi hranicami, podriadená zvrchovanosti určitého štátu. Štátne územie tvorí jednak suchozemský povrch vo vnútri štátnych hraníc, vnútorné vodné plochy a vodné toky, pobrežné (teritoriálne, výsostné vody) a to až do vzdialenosti 3 – 12 námorných míľ, priestor pod i nad suchozemskou i vodnou časťou štátneho územia. K územiu štátu patria i ďalšie územia alebo veci, nad ktorými štát vykonáva suverénnu moc podľa medzinárodného práva (napr. územia diplomatických misií, paluby lodí a lietadiel a pod.). Štátne územie je jednotné a nedeliteľné. Od územia susedného štátu je oddelené *štátnou hranicou*, t. j. myslenou čiarou oddeľujúcou územie štátu od územia susedného štátu. Štátnu hranicu je možné meniť iba ústavným zákonom. *Štátne územie môže vzniknúť*: prvotnou okupáciou územia, ktoré nie je v suverénnej moci iného štátu (*terra nullus*), prírodným alebo umelým prírastkom územia (*akcesia*), medzinárodnou zmluvou (*cesia*), *adjudikáciou*, t. j. získaním územia na základe rozhodnutia sporu rozhodnutím medzinárodnej inštitúcie (arbitrážneho tribunálu), *vydržaním*, t. j. nadobudnutím územia nepretržitým a nerušeným výkonom suverenity, nad územím ktorého príslušnosť k inému štátu je sporná, *anexiou*, ide o protiprávne nadobudnutie územia, teda nepatrí k právnym spôsobom vzniku územia.

- **Štátna hranica** – je myslená čiara, oddeľujúca územie štátu od územia susedného štátu. Štátnu hranicu je možné meniť iba ústavným zákonom.
- **Štátna (verejná) služba** – pozri **verejná služba**
- **Štátny aparát** – je to osobitná skupina ľudí, ktorá sa vyčleňuje od ostatnej spoločnosti a ktorá sa zaoberá osobitnou spoločenskou činnosťou (plní osobitnú spoločenskú funkciu), a to mocenským riadením spoločnosti prostredníctvom práva.
- **Štátnomocenský charakter činnosti štátneho orgánu** – prejavuje sa jednak v uplatňovaní právomoci štátneho orgánu, t. j. vo vydávaní normatívnych právnych aktov, ako aj v možnosti použiť *štátne donútenie* na rešpektovanie práv a plnenie povinností, ktoré z právnych aktov pre subjekty práva vyplývajú. Štátne donútenie na základe aktov štátnych orgánov spravidla tiež vykonávajú aj štátne organizácie.
- **Štátny orgán** – je inštitúcia štátnej moci, ktorej úlohou je uskutočňovať funkcie (hlavné úlohy) štátu na základe ústavy a v jej medziach, ako aj v rozsahu a spôsobe, ktorý ustanovuje zákon. Charakteristickými znakmi štátneho orgánu sú *právomoc*, *pôsobnosť* (*kompetencia*) a *štátnomocenský charakter činnosti*.
- **Štátny mechanizmus** – predstavuje súhrn zvláštnych orgánov, organizácií a inštitúcií, prostredníctvom ktorých sa uskutočňuje štátna moc. Na to, aby štátny mechanizmus mohol plniť úlohy (funkcie štátu), musí zahŕňať jednak osobitnú skupinu ľudí, ktorí sa profesionálne zaoberajú uskutočňovaním štátnej moci (*personálny substrát*), ďalej systém štátnych orgánov, organizácií a inštitúcií navzájom hierarchicky podriadených a prepojených (*materiálny substrát*), ako aj systém nevyhnutných organizačných prostriedkov a nástrojov donucovania (*organizačno-normatívny substrát*). Vychádzajúc z uvedeného, štátny mechanizmus možno chápať jednak v *užšom slova zmysle* ako sústavu navzájom hierarchicky prepojených a podriadených štátnych orgánov, organizácií a inštitúcií podieľajúcich sa na uskutočňovaní štátnej moci, vrátane ich personálnej základne (personálneho substrátu) a v *širšom slova zmysle* ako systém zahrnujúci okrem štátneho aparátu (systém štátnych orgánov, organizácií a inštitúcií a personálna základňa) aj materiálnu základňu, ako sú technické prostriedky a materiálne prostriedky umožňujúce výkon štátnej moci (napr. budovy, komunikačné a dopravné prostriedky a pod.), a systém organizačných prostriedkov a nástrojov donucovania (organizačno-normatívny základ) štátneho mechanizmu.
- **Štátny režim** – rozumie sa ním, aké metódy a formy štát (štátne orgány) používa na vládnutie, resp. na uskutočňovanie štátnej moci, ako aj, aká je miera účasti obyvateľstva na výkone štátnej moci. Obsahom štátneho režimu sú metódy a formy, ktoré štát používa na vládnutie, resp. na pôsobenie a ovládanie spoločnosti. Štátna moc môže uplatňovať rôzne metódy a formy vládnutia. Podľa toho, aké metódy, formy a prostriedky štátna moc používa na vládnutie, či sú tieto zakotvené v ústave a v zákonoch štátu, teda či sú v súlade s právnym

poriadkom štátu, ako aj či rešpektujú ľudské práva a či ich štátna moc uplatňuje v praxi, najmä však či a v akej miere sa obyvateľstvo (občania) zúčastňuje na výkone štátnej moci (podľa miery demokratickosti) sa štátne režimy delia na *demokratické a nedemokratické – totalitné*. Ak sú spoločenské vzťahy v štáte regulované iba právom, je možné hovoriť o *demokratickom štátnom režime a právnom štáte*. Pokiaľ však štátna moc na vládnutie používa iné než právne (demokratické) metódy, ide o tzv. nedemokratické (totalitné, antihumánne) a necivilizované metódy a formy riadenia a ovládania spoločnosti, ktoré odporujú ľudským a politickým právam, ide o *nedemokratický, resp. totalitný štátny režim*. Ide najmä o aplikáciu rôznych donucovacích metód. Štát ich dokonca môže zahrnúť do svojho právneho poriadku alebo ich používať mimo právny poriadok. O demokratický štátny režim však pôjde až vtedy, ak metódy a formy, ktorými štát reguluje spoločenské vzťahy budú obsiahnuté v právnych normách a budú nimi rešpektované základné ľudské a politické práva a budú v praxi štátom skutočne aj realizované.

- **Štátny režim kombinovaný** – v kombinovanom štátnom režime ide o rôzne varianty zoskupenia demokratických a nedemokratických metód realizácie štátnej moci, resp. o kombináciu demokratických a nedemokratických princípov. Vyskytujú sa ako *obmedzený demokratický štátny režim, štátny režim s jednotlivými prvkami demokratizmu a demokratický štátny režim*, v ktorom sa dočasne a v *obmedzenom rozsahu používajú nedemokratické metódy vládnutia*. V obmedzenom demokratickom štátnom režime sa voči časti obyvateľstva (voči vládnucej skupine) používajú demokratické metódy realizácie štátnej moci, zatiaľ čo voči zostávajúcej časti obyvateľstva sa používajú nedemokratické metódy.
- **Štátni (verejní) funkcionári** – na rozdiel od úradníctva (byrokracie) sú reprezentantmi štátnej moci. Schvaľujú kvalifikované rozhodnutia, ktoré im pripravujú úradníci. Do svojich funkcií sú volení alebo menovaní na základe noriem ústavného (štátneho) práva alebo správneho práva. Sú nimi napríklad poslanci, sudcovia, členovia obecných (mestských) zastupiteľstiev, starostovia obcí, primátori a pod.
- **Štátne občianstvo** – je právny vzťah medzi štátom a obyvateľom jeho územia. Z toho právneho vzťahu medzi občanom a štátom vyplývajú zákonom ustanovené práva a povinnosti. Podmienky nadobudnutia a straty štátneho občianstva ustanovuje zákon o štátnom občianstve. Štátne občianstvo možno spravidla nadobudnúť narodením na území štátu alebo ak aspoň jeden z rodičov je občanom štátu, (princíp práva krvi – *iussanguinis*), ďalej naturalizáciou, t. j. najčastejšie uzavretím manželstva cudzinca s občanom štátu alebo osvojením alebo udelením štátneho občianstva na základe žiadosti, ak žiadateľ splní zákonom stanovené podmienky. Podľa Ústavy SR, nikomu nemožno odňať štátne občianstvo proti jeho vôli. Moderný demokratický štát nevyhostuje vlastných občanov, ani ich nevydáva inému štátu, ani ich nenúti opustiť vlasť.
- **Štátne donútenie** – štátna moc disponuje možnosťou použiť štátne donútenie, ak povinný subjekt dobrovoľne a v čas nesplnení povinnosť, ktorá mu vyplýva zo zákona, iného všeobecne záväzného právneho predpisu alebo individuálneho právneho aktu. Štátne

donútenie je výrazom štátnej moci a smie ho uplatniť len štátny orgán. Orgán štátnej moci poverený výkonom štátneho donútenia smie štátne donútenie uplatniť len za podmienok a spôsobom uvedených v právnom predpise. Príslušný právny predpis presne stanovuje, ktorý orgán štátnej moci je kompetentný použiť štátne donútenie, v akej miere smie použiť štátne donútenie (donútenie musí byť primerané vymáhanej povinnosti) a aké formy a prostriedky štátneho donútenia smie použiť.

T

- **Teória del'by moci** – je jedným z kritérií pre členenie foriem vlád podľa vzájomných vzťahov medzi najvyššími orgánmi štátnej moci, a to na báze súperenia medzi jednotlivými druhmi moci (druhým kritériom je parlamentarizmus, ide o formu vlády na báze spolupráce medzi najvyššími orgánmi štátnej moci – viď *parlamentarizmus*). Teória del'by moci má svoj pôvod ešte v antickom myslení. Zaoberali sa ňou aj predstavitelia humanizmu a renesancie, avšak ucelenú podobu jej dali až liberálni myslitelia 17. a 18. storočia v Anglicku John Locke (1632 – 1704) a vo Francúzsku Charles Luis Montesquieu (1689 – 1755). Podľa Ch. L. Montesquieua sa moc v štáte delí na moc *zákonodarnú, výkonnú a súdnu*. Z hľadiska nositeľov štátnej moci ide o delenie orgánov na *orgány zákonodarné, výkonné a súdne*. Okrem tohto horizontálneho členenia sa štátna moc člení aj *vertikálne* a jej nositelia – štátne orgány sa členia na *ústredné štátne orgány a miestne štátne orgány*. Popri miestnych štátnych orgánoch sa na výkone štátnej moci na základe ústavou a zákonmi prenesených právomoci podieľajú aj *orgány územnej samosprávy, resp. miestne samosprávne orgány*. Teória del'by moci sa vyznačuje svojimi zásadami, ktorými sú: *zásada oddelenosti a trojdelenia moci, nezlučiteľnosti moci, nezávislosti moci, samostatnosti moci, nezodpovednosti moci a rovnováhy moci*. Klasické trojdelenie moci je typické predovšetkým pre prezidentskú republiku alebo konštitučnú monarchiu. V prípade parlamentnej republiky sa skôr používa pojem dvojdelenie moci, pretože zákonodarná a výkonná moc do veľkej miery splyvajú – vláda je len „výborom parlamentu“.
- **Technokracia** – ide o nedemokratickú, totalitnú formu vlády, v ktorej vládnu technokrati, tzn. technickí špecialisti, vedci, manažéri a pod., ktorých rozhodnutia sú založené na základe ich technického resp. vedeckého myslenia.
- **Totalitný (nedemokratický) štátny režim** – pozri štátny režim

U

- **Unitárny (jednoduchý, jednotný) štát** – z hľadiska územno-organizačnej štruktúry je unitárny štát najčastejším modelom štátu. V teórii sa tiež označuje ako *jednotný, resp. jednoduchý štát*. Od ostatných modelov štátov sa odlišuje tým, že jeho územie je jednotné a nedeliteľné a je rozdelené len na *administratívno-správne jednotky*, ktoré nie sú nositeľmi suverenity, sú len *súčasťou jednotného územia štátu a sú podriadené jedinému centru štátnej moci – ústredným štátnym orgánom*. Znakmi unitárneho štátu sú: jedna sústava najvyšších orgánov štátnej moci, jedna ústava, jeden systém práva (jeden právny poriadok), jedno štátne

občianstvo, jeden systém štátnych symbolov, jedno hlavné mesto. Unitárne štáty sa delia na *centralizované, decentralizované a kombinované*.

- **Úradnícka vláda** – ide o vládu, ktorú menuje prezident v prípade parlamentnej krízy a ktorej členovia nemusia pochádzať z parlamentnej väčšiny. Tvoria ju politicky neutrálni odborníci. Úradnícka vláda však musí získať podporu parlamentnej väčšiny. Existencia úradníckej vlády je výrazom krízy demokracie a obmedzovania parlamentarizmu. Funkčné obdobie úradníckej vlády sa obvykle zhoduje s funkčným obdobím parlamentu.
- **Úrad ochrancu práv (ombudsman)** – ide o nezávislý a nestranný štátny kontrolný orgán, ktorý je ustanovený na základe ústavy a zákona. V kompetencii ombudsmana je vykonávať kontrolu výkonu verejnej moci. Ombudsman je volený parlamentom a je zodpovedný iba parlamentu. Jeho funkčné obdobie sa zhoduje s funkčným obdobím parlamentu. Aby ombudsman mohol plniť svoje spoločenské postavenie, je nezávislý najmä od výkonnej moci. Má imunitu a jeho odvolanie je možné iba za podobných podmienok ako odvolanie sudcu. Predmetom kontroly ombudsmana je najmä oblasť: ochrany práv jednotlivca, sprostredkovanie parlamentnej kontroly najmä nad postupom vlády a iných orgánov verejnej moci a jej pracovníkov (štátnych funkcionárov a úradníkov). Jeho kontrolná pôsobnosť sa však nevzťahuje na kontrolu činnosti parlamentu, prezidenta republiky, vlády, Ústavný súd SR, Najvyšší kontrolný úrad, spravodajské služby, ani na rozhodovacie právomoci vyšetrovateľa, prokurátora a súdy. Ombudsman nedisponuje ani rozhodovacou právomocou, ani sankčnou právomocou.
- **Ústavodarný orgán** – podstata jeho právomoci spočíva v práve vydávať, meniť lebo rušiť ústavu a ústavné zákony. Ústavodarný orgán je obvykle identický so zákonodarným orgánom s právomocou prijímať, meniť alebo rušiť zákony (ale nemusí byť, resp. môže byť aj samostatný), obvykle je ním najvyšší zastupiteľský orgán, do ktorého si občania – voliči volia svojich reprezentantov – poslancov. Najvyššie zastupiteľské orgány s ústavnou a zákonodarnou právomocou majú rôzne názvy, ako sú: snem, zhromaždenie, Kongres, Bundestag, spolková rada a pod. Všeobecným názvom najvyššieho zastupiteľského orgánu s ústavnou a zákonodarnou právomocou je *parlament*.
- **Ústredný orgán štátnej správy** – je centralizovaný monokratický štátny orgán. Spravidla sa zriaďuje zákonom pre určitú oblasť regulácie spoločenských vzťahov. Na jeho čele stojí vedúci úradu, ktorý je za výkon svojej funkcie zodpovedný parlamentu, hlave štátu, vláde, prípadne je jeho zodpovednosť rozdelená medzi všetky alebo časť týchto orgánov. Rozmanitosť výkonu štátnej správy má za následok aj rozmanitosť ústredných orgánov štátnej správy. Ústredným orgánom štátnej správy je napríklad Štatistický úrad, Úrad jadrového dozoru, Úrad geodézie, kartografie a katastra, Protimonopolný úrad, Úrad bezpečnosti práce a ďalšie.
- **Územná organizácia obyvateľstva** – znamená uplatňovanie štátnej moci na obyvateľov určitého presne vymedzeného územia, t. j. *územia štátu* (pozri štátne územie).

- **Územno-organizačná štruktúra štátu** – je jedným z troch znakov tvoriacich formu štátu (forma vlády, štátny režim) a znamená vzťahy medzi ústrednými štátnymi orgánmi s celoštátnou pôsobnosťou a štátnymi orgánmi s miestnou pôsobnosťou. Územno-organizačná štruktúra štátu sa tiež v odbornej literatúre označuje aj ako *učlenenie štátu* alebo *štátne zriadenie*. Vzťahy medzi štátom ako celkom a jeho územnými organizačnými časťami sú založené buď na nedeliteľnej, jednotnej suverenite štátu alebo na delenej suverenite štátu, rozdelenej medzi ústredné štátne orgány a orgány v jeho nižších územných celkoch. Štátoveda v tejto súvislosti používa tiež pojem „*inštitucionalizácia štátnej moci*“ a delí ju na *inštitucionalizáciu štátnej moci na horizontálnej úrovni*, to sú vzťahy medzi najvyššími orgánmi štátnej moci a *inštitucionalizáciu štátnej moci na vertikálnej úrovni*, to sú vzťahy medzi najvyššími štátnymi orgánmi s celoštátnou územnou pôsobnosťou a štátnymi orgánmi s miestnou štátnou pôsobnosťou. Vertikálna inštitucionalizácia štátnej moci sa nazýva *učlenenie štátu, resp. územno-organizačná štruktúra štátu*. Orgány v nižších územných celkoch môžu mať postavenie buď samosprávnych, prípadne štátoprávnych alebo medzinárodnoprávnych časti štátu. Podľa toho sa štáty delia buď na *unitárne (jednotné), zložené* alebo *zväzy štátov*.
- **Územná samospráva** – patrí do systému orgánov verejnej správy. Často je označovaná ako obecná, resp. komunálna samospráva (z francúzskeho slova *commune* – obec). Samospráva je vykonávaná nezávisle od štátu, ale pod dohľadom štátu. To znamená, že vzniká a uskutočňuje sa na základe zákona a štát dozerá na zákonnosť jej rozhodnutí. Územná samospráva však nie je podriadená štátnym orgánom, to znamená, že v rámci vymedzenom zákonom pôsobí samostatne. Územnú samosprávu tvoria *obce* a *vyššie samosprávne územné celky* (na úrovni krajov). Základným článkom územnej samosprávy je *obec* (viď obec).
- **Úradníctvo (byrokracia)** – tvorí odbornú, špecializovanú a trvalú časť personálneho substrátu štátu, resp. celej verejnej správy. Je to osobitná skupina ľudí – zamestnancov štátnych orgánov a organizácií, ako aj zamestnancov orgánov územnej a záujmovej samosprávy, ktorí sa profesionálne zaoberajú „vládnutím“, t. j. štátnomocenským riadením spoločnosti. To znamená, zaoberajú sa prípravou a vykonávaním rozhodnutí reprezentantov štátnej, resp. verejnej moci. Úradníctvo je hierarchicky usporiadané, jednotlivci sú označovaní rôznymi titulmi, ako referent, hlavný štátny radca, generálny riaditeľ a pod. Hierarchia úradníctva sa môže začať od vysokokvalifikovaných vládnych, resp. poslaneckých poradcov, poradcov najvyšších súdnych inštitúcií, vlády, ministerstiev a pod. až po zamestnancov na najnižších úrovniach, ako sú pracovníci zabezpečujúci administratívne, technické práce, materiálne zásobovanie, dopravu a pod. Ustanovovanie úradníkov je obvykle upravené buď normami pracovného práva lebo správneho práva. Súčasťou úradníctva sú vedúci pracovníci orgánov a organizácií štátnej (verejnej) správy.
- **Vedúci pracovníci orgánov a organizácií štátnej (verejnej) správy** – sú súčasťou úradníctva (byrokracie). Pre ich postavenie je príznačné, že môžu vydávať *individuálne právne akty* (interné inštrukcie, smernice, štatúty, poriadky a pod.), ktoré musia byť v súlade s normatívnymi právnymi aktmi štátnych orgánov a ktoré sú záväzné len pre ich podriadených. Na rozdiel od vedúcich pracovníkov štátny orgán môže v rámci svojej

právomoci vydávať normatívne právne akty, ktoré sú záväzné pre všetky subjekty práva. Bröstl používa pre označenie vedúcich pracovníkov orgánov a organizácii štátnej (verejnej) správy výraz „*úradné osoby*“. Jedna a tá istá osoba môže mať postavenie štátneho orgánu aj vedúceho pracovníka (úradnej osoby) orgánov a organizácii štátnej (verejnej) správy. Napríklad, ak minister vydá všeobecne záväznú vyhlášku, vystupuje ako štátny orgán. Ak však vydá metodický pokyn pre svojich pracovnoprávne podriadených, vystupuje ako vedúci pracovník, resp. úradná osoba.

- **Verejná moc** – je osobitným druhom moci. Je to moc vykonávaná prostredníctvom štátnych inštitúcií, t. j. štátnych orgánov a organizácií (štátna moc), ako aj prostredníctvom orgánov územnej a záujmovej samosprávy. Pre verejnú moc je typické, že jej zdrojom (prameňom) a súčasne vykonávateľom v demokratickom štáte je ľud. Ľud vykonáva verejnú moc jednak priamo (napr. formou referenda, plebiscitu, petícií, odvolania), ako aj sprostredkovane prostredníctvom štátnych inštitúcií, t. j. štátnych orgánov a štátnych organizácií (napr. Národná rada SR, vláda, prezident SR, Policajný zbor a pod.). Pri výkone verejnej moci sa rozhoduje o právach a povinnostiach podriadených subjektov. Verejná moc v sebe vždy zahrnuje možnosť použitia štátneho donútenia – výkonu moci proti vôli podriadeného subjektu.
- **Verejná (štátna) služba** – tento pojem sa používa v súvislosti s činnosťou funkcionárov a úradníkov vo verejnej správe a vyjadruje právny status, t. j. právne-služobné a pracovnoprávne pomery pracovníkov verejnej, resp. štátnej správy. K známym systémom obsadzovania funkcií a miest vo verejnej (štátnej) správe patrí *kariérny, spoliálny a meritný systém*.
- **Verejná správa** – vo svojej podstate znamená správu vecí verejných, resp. výkon verejnej moci. Verejnú správu treba odlišovať od *súkromnej správy*. Verejná správa, ako správa verejných záležitostí, je správou vo verejnom záujme a subjekty, ktoré ju vykonávajú, ju vykonávajú ako právom uloženú povinnosť na základe svojho právneho postavenia verejnoprávnych subjektov. *Súkromná správa* naopak spravuje len súkromné záležitosti a vykonávajú ju súkromné osoby, ktoré sledujú vlastné ciele. Verejnú správu možno chápať jednak v *organizačnom poňatí* a jednak v tzv. *funkčnom poňatí*. V *organizačnom poňatí* predstavuje sústavu orgánov, ktoré sa podieľajú na výkone verejnej správy. Ide jednak o štátne orgány a organizácie výkonnej moci, ako aj o systém orgánov územnej samosprávy (vyššie územné celky, miesta a obce) a systém rôznych verejnoprávnych korporácií, ktoré sa podieľajú na výkone verejnej správy. Verejná správa vo *funkčnom poňatí* znamená výkonnú činnosť orgánov podieľajúcich sa na výkone verejnej správy. Z hľadiska organizačného systému sa verejná správa člení na *štátnu správu, územnú samosprávu a záujmovú samosprávu, t. j. rôzne verejnoprávne korporácie*.
- **Verejný poriadok** – znamená súhrn pravidiel spoločenského správania ľudí, ktoré sú obsiahnuté v právnych normách, ako aj v ďalších všeobecne uznávaných spoločenských normách a ktorých dodržiavanie je nevyhnutnou podmienkou pre činnosť štátnych a

samosprávnych orgánov, organizácií a iných inštitúcií, ako aj pre pokojné spolunažívanie občanov a vytváranie podmienok pre ich usporiadaný a bezpečný život.

- **Verejnoprávna korporácia** – je osobitným druhom korporácie. *Korporácia* vo všeobecnosti znamená združenie určitého okruhu osôb za účelom vyvíjania spoločnej činnosti smerujúcej k dosiahnutiu stanoveného cieľa. *Verejnoprávna korporácia* je spravidla samostatná inštitúcia, ktorú tvorí spoločenstvo osôb poverených plnením úloh na úseku verejnej správy za účelom dosiahnutia stanoveného cieľa. Verejnoprávne korporácie sú zriaďované štátom a majú priznanú príslušnú právnu subjektivitu. Spravidla sú zriaďované zákonom, ktorý vymedzuje ich právne postavenie a úlohy. Verejnoprávne korporácie však nemajú povahu samosprávnych korporácií. Typickým príkladom verejnoprávnej korporácie v Slovenskej republike je napríklad Slovenská televízia a Slovenský rozhlas.
- **Vláda (kabinet)** – je najvyšším kolegiálnym orgánom výkonnej moci. Vládu tvorí predseda, podpredsedovia a jednotliví členovia vlády (ministri), ktorí sú súčasne poverovaní vedením jednotlivých ministerstiev. Niekedy je členom vlády aj tzv. *minister bez portfólia*, tzv. minister bez kresla, teda nevedie žiadne ministerstvo. V parlamentnej forme vlády prezident republiky zostavením vlády obvykle poveruje lídra víťaznej, resp. víťazných politických strán, následne po predložení návrhu prezident republiky vládu v navrhovanom zložení vymenuje. Vláda priamo riadi a kontroluje činnosť jednotlivých ministerstiev a ústredných orgánov. Vláda pre zefektívnenie svojej činnosti môže zriaďovať rôzne poradné orgány, ktoré však nemajú rozhodovaciu právomoc, ich úlohou je vypracovávať rôzne odborné odporúčania a analýzy potrebné pre rozhodovaciu právomoc vlády. Vláda tiež môže menovať svojich splnomocnencov pre konkrétnu činnosť, ktorí konajú v mene vlády vo vymedzenom rozsahu. K významným právomociam vlády patrí prijímanie *nariadení vlády*, ktoré sú všeobecne záväznými právnymi predpismi a ktoré ako sekundárne právne pramene slúžia k vykonávaniu zákonov.
- **Vláda parlamentu** – ide o zmiešanú formy vlády. Je pre ňu charakteristické mimoriadne silné postavenie parlamentu ako výlučného a zvrchovaného nositeľa moci v štáte. V tomto type zmiešanej formy vlády sú prezident a vláda volení a odvolávaní parlamentom. Hlava štátu má len reprezentatívne postavenie a vláda je podriadená vo svojej činnosti parlamentu. (Vláda parlamentu existovala napríklad v Nemecku počas Weimarskej republiky, ako aj v Rakúsku v rokoch 1919 – 1929.)
- **Voľby** – sú mechanizmom, pomocou ktorého si občania, ako zdroj moci v štáte, vyberajú svojich zástupcov (reprezentantov) do zastupiteľského zboru, na centrálnej, resp. celoštátnej úrovni – do parlamentu a na regionálnej úrovni, t. j. do miestneho zastupiteľského orgánu – zastupiteľstva vyššieho územného celku, mestského zastupiteľstva alebo obecného zastupiteľstva. Voľby slúžia nielen k voľbe zástupcov do zastupiteľského orgánu, ale aj pre voľbu hlavy štátu, sudcov, ako aj niektorých ďalších orgánov verejnej moci alebo miestnej samosprávy (voľba starostu obce, primátora mesta, predsedu vyššieho územného celku), ako aj reprezentantov štátu do medzinárodného voleného orgánu, napr. parlamentu EÚ a pod. Voľby sa delia podľa jednotlivých kritérií na *priame a nepriame, všeobecné a doplňujúce*,

celoštátne a regionálne (miestne), jednokolové a dvojkolové, resp. viackolové, riadne a mimoriadne a opakované. Priame voľby sú charakteristické tým, že občania si volia svojich zástupcov priamo, bez sprostredkovania iných orgánov, resp. osôb (napr. voľba prezidenta republiky v SR), pre nepriame voľby je charakteristické, že občania si najprv zvolia voliteľov (zbor voliteľov), ktorí za nich následne volia (napr. voľba prezidenta v USA). Pri všeobecných voľbách ide o voľbu celého zastupiteľského zboru, zatiaľ čo pri doplňujúcich voľbách ide o voľbu len časti poslancov zastupiteľského zboru počas jeho funkčného obdobia. Pri celoštátnych voľbách ide o voľbu reprezentantov do voleného orgánu s celoštátnou pôsobnosťou, zatiaľ čo pri regionálnych (miestnych, územných) voľbách ide o voľbu reprezentantov do voleného orgánu s regionálnou, resp. územnou pôsobnosťou. Jednokolové, dvojkolové a viackolové voľby sa rozlišujú podľa toho, aký volebný systém je zavedený v danej krajine. O riadne voľby ide vtedy, ak sa konajú po skončení volebného obdobia. O mimoriadne voľby ide vtedy, ak sa konajú pred skončením volebného obdobia, napríklad ak bol rozpustený parlament. Opakované voľby sú také, ktoré sa musia zopakovať napríklad z dôvodu vyhlásenia volieb za neplatné. S problematikou volieb súvisia ďalšie pojmy, ako sú: volebné právo, princípy volebného práva, spôsob navrhovania kandidátov a volebné systémy.

- **Volebné právo** – možno chápať jednak ako subjektívne právo, ktorým disponuje občan v súvislosti s voľbami – *subjektívne volebné právo občana* a jednak ako podsystem ústavného práva – *objektívne volebné právo*, ktoré upravuje problematiku volieb.
- **Volebné právo občana** – zahŕňa právo občana voliť a byť volený, ako aj právo občana zúčastňovať sa na navrhovaní kandidátov, právo občana zúčastňovať sa na predvolebnom boji, právo občana na informácie o politických programoch predstavovaných jednotlivými kandidátmi, ako aj právo občana domáhať sa preskúmania zákonnosti priebehu volieb. *Objektívne volebné právo* ako podsystem ústavného práva upravujúceho problematiku volieb zahŕňa viacero otázok, ako sú: postavenie občana ako voliča a jeho práva, tvorba orgánov riadiacich prípravu a priebeh volieb (napr. volebné komisie), aplikáciu volebného systému zavedeného v danej krajine, vyhotovovanie zoznamu voličov, dôsledná kontrola ich vytvárania a manipulácie s nimi, spôsob navrhovania kandidátov, organizácia a priebeh volebnej kampane, vyhodnocovanie výsledkov volieb, kontrola volieb a pod.
- **Volebné systémy** – treba nimi rozumieť spôsob organizácie a výkon volieb na základe subjektívneho a objektívneho volebného práva, zisťovanie a zverejňovanie výsledkov volieb, ako aj spôsob rozdeľovania mandátov. Existujú tri druhy volebných systémov, a to: *väčšinový volebný systém, systém pomerného zastúpenia a kombinovaný volebný systém. Väčšinový volebný systém* – jeho podstata spočíva v tom, že volebné obvody sú jednomandátové, teda že v jednom volebnom obvode bude zvolený z viacerých kandidátov iba ten, ktorý získa väčšinu hlasov voličov. V danom štáte sa vytvorí len toľko relatívne malých volebných obvodov, koľko je mandátov. Voliči odovzdávajú svoje hlasy pre konkrétneho kandidáta a nie pre určitú politickú stranu. Na zvolenie kandidáta sa vyžaduje buď *relatívna väčšina hlasov alebo absolútna väčšina hlasov*. Pri určení pravidla *relatívnej väčšiny* na zvolenie kandidáta sa uskutočňuje iba jedno volebné kolo (skrutínium), pri určení

pravidla *absolútnej väčšiny* sú dve volebné kolá. Pri prvom volebnom kole sa vyžaduje absolútna väčšina. Do druhého volebného kola postupujú dvaja kandidáti, ktorí získali najviac hlasov. Na zvolenie kandidáta v druhom volebnom kole stačí relatívna väčšina hlasov. Pre väčšinový volebný systém je charakteristické, že preferuje *silné politické strany*. To vedie k zužovaniu spektra politických strán, to znamená, že v zastupiteľskom zbore sa rozdeľujú mandáty iba medzi členov dvoch najsilnejších politických strán. Aplikácia väčšinového volebného systému vedie k volebnej nespravodlivosti, pretože značné skupiny obyvateľov ponecháva bez reprezentácie v zastupiteľskom zbore. *Systém pomerného zastúpenia* – odzrkadľuje skutočné rozloženie politických strán v danom štáte. Umožňuje, aby v zastupiteľskom zbore boli zastúpené aj menšie politické strany. Pre systém pomerného zastúpenia je charakteristická voľba viacerých kandidátov v jednom volebnom obvode. Jeho podstata spočíva v tom, že poslanceké mandáty sa rozdeľujú úmerne podľa počtu hlasov voličov, ktoré vo voľbách získali jednotlivé politické strany a ich reprezentanti. Súčasťou tohto volebného systému je aj tzv. *uzatváracia klauzula*, ktorá predstavuje minimálnu hranicu počtu hlasov, ktoré musí politická strana vo voľbách získať, aby mala zastúpenie v zastupiteľskom zbore a aby jej bol pridelený úmerný počet mandátov (v SR je túto minimálnu hranicu tvorí 5 % hlasov z celkového počtu voličov). Výhodou systému pomerného zastúpenia je, že na politickom živote sa takto môžu zúčastňovať aj početne malé politické strany, naopak, jeho nevýhodou je, že to vedie k problémom pri zostavovaní vlády. Reprezentantom jednej politickej strany sa iba málokedy podarí získať nadpolovičnú väčšinu hlasov v zastupiteľskom zbore, preto sa reprezentanti viacerých politických strán v zastupiteľskom zbore spájajú do politických koalícií. *Kombinovaný volebný systém* – nachádzajú v ňom uplatnenie prvky tak väčšinového volebného systému, ako aj prvky systému pomerného zastúpenia. Volič disponuje dvomi hlasmi, pričom jeden uplatní vo volebnom obvode utvorenom na väčšinovom volebnom princípe, kým druhý hlas odovzdá v rámci systému pomerného zastúpenia. Polovica mandátov v zastupiteľskom zbore sa následne rozdeľuje na základe výsledkov volieb vo volebných obvodoch na princípe väčšinového volebného princípu a druhá polovica mandátov na základe výsledkov volieb z volebných obvodov, v ktorých sa uplatnil systém pomerného zastúpenia. Kombináciou oboch volebných systémov sa odstraňujú niektoré ich negatívne stránky. Kombinovaný volebný systém našiel svoje uplatnenie napríklad pri voľbách do Spolkového snemu v SRN.

Z

- **Zákonodarná iniciatíva** – je prvou etapou zákonodarného procesu a znamená právo podávať návrhy zákonov zákonodarnému zboru (v Slovenskej republike Národnej rade SR). V ústavnom systéme Slovenskej republiky má zákonodarnú iniciatívu vláda SR, tá podáva najväčší počet návrhov zákonov (tzv. vládne návrhy zákonov), ďalej poslanci Národnej rady SR a výbory Národnej rady SR.
- **Zásady del'by moci** – sú to základné princípy, na základe ktorých sa uskutočňuje del'ba moci v štáte na tri druhy, a to: *na moc zákonodarnú, výkonnú a súdnu*. Predstaviteľmi teórie del'by moci v štáte boli v Anglicku John Lock (1632 – 1704) a vo Francúzsku Charles Luis Montesquieu (1689 – 1755). Ide o nasledovné zásady: *zásada oddelenosti a trojdelenia*

moci, nezlučiteľnosti moci, nezávislosti moci, samostatnosti moci, nezodpovednosti moci a rovnováhy moci. Miera uplatňovania jednotlivých zásad del'by moci závisí od ústavy konkrétneho štátu. Napríklad zásada nezávislosti a nezodpovednosti moci sú skôr teoretické a sú v istom rozpore so zásadou rovnováhy moci.

- **Zásada oddelenosti a trojdelenia moci** – ide o zásadu teórie del'by moci a znamená, že štátna moc sa delí na moc zákonodarnú, výkonnú a súdnu. Z hľadiska nositeľov štátnej moci podľa tejto zásady ide o delenie orgánov na *orgány zákonodarné, výkonné a súdne*.
- **Zásada nezlučiteľnosti moci (zásada inkompatibility)** – ide o zásadu teórie del'by moci. Jej podstata spočíva v tom, že funkcionár štátneho orgánu jedného druhu štátnej moci môže vykonávať svoju funkciu len v rámci tejto zložky štátnej moci a nie súčasne aj v zložke iného druhu štátnej moci. Napríklad člen vlády nemôže byť súčasne poslancom zastupiteľského zboru, pretože vláda je orgánom výkonnej moci a parlament je orgánom zákonodarnej moci.
- **Zásada nezávislosti moci** – ide o zásadu teórie del'by moci. Táto zásada stanovuje, že medzi jednotlivými druhmi moci **neexistuje** kreačná (tvorivá) závislosť, t. j. orgán jedného druhu štátnej moci nemôže vytvárať orgán iného druhu štátnej moci, ani sa nemôže podieľať na jeho vytváraní, resp. pôsobiť pri jeho vytváraní a činnosti.
- **Zásada samostatnosti moci** – ide o zásadu teórie del'by moci. Podstatou tejto zásady je, že jednotlivé druhy moci sú od seba oddelené, nie sú hierarchicky usporiadané a nie sú medzi nimi vzťahy nadriadenosti a podriadenosti.
- **Zásada nezodpovednosti moci** – Ide o zásadu teórie del'by moci. Znamená, že medzi jednotlivými druhmi moci sa neuplatňuje ústavno-politická zodpovednosť. Právna zodpovednosť sa realizuje v rámci funkčného obdobia len v obmedzenom rozsahu, a to na základe ústavne kvalifikovaných dôvodov odvolania.
- **Zásada rovnováhy moci** – ide o zásadu teórie del'by moci. Táto zásada vychádza z myšlienky, že nestačí rozdelenie moci ale je nevyhnutné vytvoriť medzi jednotlivými druhmi moci sústavu kontrolných orgánov, ktorých činnosť zabraňuje tomu, aby niektorá z moci nezískala dominantné postavenie vo vzťahu k inému, resp. iným druhom moci. Sústava kontrolných orgánov sa nazýva *system vzájomných brzd a rovnováhy moci*.
- **Zásada kreačnej závislosti výkonnej moci na moci zákonodarnej** – ide o zásadu parlamentarizmu. Podľa tejto zásady sa vláda stáva predstaviteľom výkonnej moci (najvyšším orgánom výkonnej moci), ak jej parlament (reprezentant zákonodarnej moci) vysloví dôveru. Po parlamentných voľbách hlava štátu poverí lídra víťaznej politickej strany, resp. víťazných politických strán, zostavením novej vlády. Vláda po svojom vymenovaní hlavou štátu predstúpi so svojím programovým vyhlásením pred parlament a uchádza sa o vyslovenie dôvery. Vláda získa dôveru parlamentu, ak sa aspoň nadpolovičná väčšina členov parlamentu vysloví za programové vyhlásenie vlády.

- **Zásada politickej zodpovednosti vlády parlamentu** – ide o zásadu parlamentarizmu. Znamená, že vláda, ako aj jej členovia – ministri, sa politicky zodpovedajú za svoju činnosť parlamentu. Ak parlament nesúhlasí s programovým vyhlásením vlády, alebo ak nesúhlasí s činnosťou vlády alebo jej člena, má právo vysloviť vláde alebo jej členovi nedôveru, čo má za následok, že vláda alebo jej člen musí podať do rúk prezidenta demisiu a ten ju musí prijať. Ak parlament vysloví nedôveru predsedovi vlády (premiérovi), opäť musí podať demisiu celá vláda. Jedine vláda má právo požiadať parlament o vyslovenie dôvery a jedine parlament má právo vysloviť nedôveru vláde, jej členovi alebo premiérovi. Za vyslovenie nedôvery musí hlasovať aspoň nadpolovičná väčšina členov parlamentu.
- **Zásada zlučiteľnosti zákonodarnej a exekutívnej funkcie** – ide o zásadu parlamentarizmu. Táto zásada umožňuje, aby člen vlády mohol byť súčasne aj členom parlamentu. (Napriek tomu, že Slovenská republika má parlamentnú formu vlády, táto zásada sa v parlamentom systéme Slovenskej republiky **neuplatňuje**.)
- **Zásada realizácie pravidla parlamentnej väčšiny kabinetom** – ide o zásadu parlamentarizmu. Táto zásada, resp. pravidlo, má svoj historický pôvod v 17. storočí v Anglicku. Podľa neho panovník za člena kabinetnej rady menoval len takú osobu, ktorá bola členom politickej strany, ktorá v parlamentných voľbách získala v parlamente väčšinu. Odvtedy sa pravidlo parlamentnej väčšiny kabinetom začalo aplikovať aj v ústavnej praxi ako ústavná a právna obyčaj. V takejto forme ho prebrali mnohé štáty s parlamentnou formou vlády.
- **Zásada politickej nezodpovednosti hlavy štátu za svoje akty a zodpovednosť ministra a vlády za akty hlavy štátu** – táto zásada má svoj pôvod v Anglicku z obdobia vlády Henricha II. Za maloletého Henricha II zodpovednosť za jeho akty, ako hlavy štátu, niesli zodpovednosť členovia kabinetnej rady, ktorí ich kontrasignovali (spolu podpisovali). Členovia kabinetnej rady tak prebrali zodpovednosť za akty hlavy štátu. Za kontrasignované akty boli zodpovední parlamentu.
- **Záujmová samospráva** – patrí do systému verejnej správy, nie je organizovaná na územnom základe (na rozdiel od územnej samosprávy), združuje osoby so spoločnými záujmami v oblasti hospodárskej, obchodnej, profesijnej, zdravotnej a pod. Štát na korporácie záujmovej samosprávy deleguje časť svojich právomoci v oblastiach týkajúcich sa špecializovaných záujmov členov konkrétnych korporácií. Konkrétna korporácia následne vlastnými predpismi na základe zákona podrobnejšie upraví danú oblasť spoločenských vzťahov a vykonáva nad ňou dohľad a kontrolu. Korporáciami záujmovej samosprávy sú *verejnoprávne korporácie* (obchodné, priemyselné, živnostenské, komory lekárov, zdravotných sestier, advokátov, notárov, exekútorov a pod.), *hospodárske a finančné verejnoprávne zväzy* (poľovnícke združenie, zväz spotrebiteľov, rôzne družstvá a pod.). Do systému záujmovej samosprávy ďalej patria *orgány akademickej samosprávy* (na úrovni vysokých škôl sú to akademické senáty, na úrovni základných a stredných škôl sú nimi školské rady, resp. obecné školské rady), ako aj *cirkevná samospráva*.

- **Zberačsko-lovecká spoločnosť** – existovala v období približne od 3,8 milióna rokov pred n. l. až približne do 80 tisíc rokov pred n. l. Išlo o spoločenstvo ľudí, ktoré tvorili málopočetné skupiny ľudí (hordy) v počte približne 50 členov, združených skôr pudovo na báze „sebazáchovy“ než uvedomene. V skupinách neexistovala žiadna hierarchia organizácie, všetci členovia skupiny si boli navzájom rovní, neexistovali medzi nimi žiadne majetkové rozdiely, živil sa tzv. korisníckou ekonomickou, t. j. zberom lesných plodín a primitívnymi formami lovu. Na čele skupín boli jedinci, ktorí nad ostatnými členmi skupiny vynikali silou, inteligenciou, organizačnými schopnosťami a pod.
- **Zložky štátneho donútenia** – sú súčasťou systému štátnych inštitúcií, ide o osobitné štátne organizácie, ktoré sú zriaďované a riadené štátnymi orgánmi a ktoré sa *bezprostredne podieľajú na hrozbe, resp. výkone štátneho donútenia*. Nedisponujú žiadnou právomocou, pri plnení svojich úloh iba realizujú právomoc štátnych orgánov. Patria k nim prokuratúra, ozbrojené sily, ozbrojené zbory (polícia, slovenská informačná služba, zbor väzenskej a justičnej stráže, národný bezpečnostný úrad a iné).
- **Zložený štát** – ide o taký štát, ktorý sa okrem administratívno-právneho usporiadania člení aj na štátoprávne celky. To znamená, že jednotlivé územné celky majú povahu členských štátov. Napriek tomu, že jednotlivé štátoprávne celky majú postavenie štátov, *výlučnú právomoc má štát, ktorý tieto členské štáty „zastrešuje“, pričom suverénny charakter štátnej moci zloženého štátu „siahá“ priamo a bezprostredne až k občanovi členského štátu*. Týmto atribútom štátnej moci sa zložený štát líši od rôznych zväzov a spolkov štátov (a tým aj od konfederácie). Zložený štát je štátom štátov a predstavuje najvyšší stupeň decentralizácie štátu. V prípade zloženého štátu pôjde o jeho učlenenie nielen medzi administratívno-územné jednotky, ale predovšetkým o rozdelenie moci medzi štátne orgány členských štátov a štátne orgány zloženého štátu, ktorý existuje v dvojakej forme, a to ako *federácia a reálna únia*.
- **Zmiešané formy vlád** – ide o formy vlád, v ktorých sa prelínajú prvky parlamentnej formy vlády a prezidentskej formy vlády. Ku zmiešaným formám vlád patrí napríklad *neoprezidentská (semiprezidentská) republika, kancelárska republika alebo vláda parlamentu*.
- **Zodpovednosť** – všeobecne sa delí na zodpovednosť *ústavno-politickú a právnu*. *Ústavno-právna zodpovednosť* sa vzťahuje na všetku činnosť daného štátneho orgánu, teda aj na činnosť, ktorá nie je upravená právom. Sankciou za porušenie ústavno-politickej zodpovednosti je odvolanie štátneho funkcionára z ním zastávanej funkcie. Uplatňuje sa predovšetkým vo vzťahu k členom vlády, premiérovi, ako aj vláde ako kolegiálnemu orgánu, ako aj voči poslancom. *Právna zodpovednosť* je zodpovednosťou za porušenie práva, resp. porušenie konkrétneho právneho predpisu.
- **Zväzy štátov** – v štátovede sa tiež používa výraz „*spolky štátov*“. Ide o nadštátne spojenie (združenie) štátov, ktoré sa od zložených štátov odlišujú tým, že *nemajú charakter*

suverénnych štátov. Teória štátu rozlišuje dva druhy zväzov štátov, a to *konfederáciu a personálnu úniu*.

- **Zoskupenia štátov** – ide o zoskupenie štátov, ktoré môžu mať buď podobu *medzištátnych organizácií* (majú buď *celosvetovú* alebo *regionálnu povahu*), alebo *nadštátne spojenia štátov*. *Medzištátne organizácie celosvetovej povahy* začali vznikať po prvej svetovej vojne, aby zabezpečili politickú, vojenskú alebo ekonomickú spoluprácu. Takto napríklad vznikla Organizácia Spojených národov (OSN), ktorá získala najvýznamnejšie postavenie spomedzi organizácií celosvetovej povahy. *Medzištátne organizácie regionálnej povahy* vznikali už v stredoveku, išlo najmä o rôzne vojenské aliancie. Po druhej svetovej vojne vznikajú medzištátne organizácie regionálnej povahy v oveľa väčšom počte, najmä z dôvodu vojenskej, hospodárskej a kultúrnej spolupráce. Takto vznikli napríklad NATO, Liga arabských štátov, Organizácia africkej jednoty a ďalšie. Ak medzištátne zoskupenie štátov získa prostredníctvom svojich orgánov možnosť *mocensko-právne rozhodovať priamo voči občanom členských štátov*, ide o *nadštátne spojenie štátov*. V Európe je takýmto nadštátnym spojením štátov Európska únia.

Použitá literatúra:

BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I.: Základy štátovedy. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2000, s. 62.

HAŠANOVÁ, J., DÚDOR, L.: Základy správneho práva. 3. rozšírené vydanie. Plzeň: Vydavateľství a nakladatelství Aleš Čenek, 2016. s. 495.

MARCZYOVÁ, K.: Referendum. In: SVÁK, J. a kol.: Ústavné právo SR. 5. vydanie. Bratislava: A PZ, 2008, s. 130.

MARCZYOVÁ, K.: Referendum. In: SVÁK, J. a kol.: Ústavné právo SR. 5. vydanie. Bratislava: A PZ, 2008, s. 130.

MARCZYOVÁ, K.: Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky (ako prostriedok demokracie). Bratislava: A PZ, 2010. s. 17.

NESVADBA, A., ZACHOVÁ, A.: Teória štátu a práva. Vydavateľství a nakladatelství Aleš Čenek, s. r. o. , Plzeň, 2013, s. 19.

NESVADBA, A., PŠENKOVÁ, J.: Základy správneho práva. Trenčín: TnUAD, 2012.

NESVADBA, A., RAPČANOVÁ, M.: Právo Európskej únie. 1. vydanie. Bratislava: Akadémia PZ v Bratislave, 2012, s. 84

OTTOVÁ, E.: Teória práva. 3. vydanie. Šamorín: Heureka, 2010, s. 110.

PRUSÁK, J.: Teória práva. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 1995, s. 119.

ŠKULTÉTY, P.: Správne právo a verejná správa. Trnava: Vydavateľské oddelenie FF UCMTN, 2001, s. 3

ŠMIHULA, D.: Teória štátu a práva. Bratislava: Epos, 2010, s. 104.

Ústava SR, č. 30, ods. 2.

Názov : **Teória štátu**

Autor : doc. JUDr. Antonín Nesvadba, PhD.

Recenzenti : prof. Dr. Jozef BALGA, PhD.

prof. PaedDr. JCDr. Róbert Brtko, CSc.

doc. JUDr. Et PhDr. mult. Libor Klimek, PhD.

Návrh obálky: kpt. Ing. Matej Barta, PhD.

Jazyková úprava: Gabriela Danielová

Vydala: Akadémia Policajného zboru v Bratislave

Vytlačilo : Centrum polygrafických služieb

Formát : B 5

Rozsah : 167 strán

Počet znakov: 399 809 vrátane medzier

Náklad : 300 výtlačkov

Vydanie : Prvé vydanie

ISBN 978-80-8054-930-5

EAN 9788080549305